

Devrimci Marksizm

Sayı: 4 Temmuz 2007

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rışvanoğlu

Yönetim Yeri: Kuruköprü Mah., Özler Cad.,
Özden İş Merkezi, No. 41 K. 2 D.38 Seyhan/ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 8 Avro Kıbrıs Fiyatı: 5 YTL

Fiyatı: 5 YTL (KDV Dahil)

Kapak Resmi: Frida Kahlo,
El Venado Herido, 1946

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi

Temmuz 2007

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	4
Nedret Kaya	Kadın sorunu üzerine tezler	10
Işık Yüksel	Türkiye’de kadın hareketinin krizi	17
Özgür Sevgi Göral	Türkiye’de feminist hareket	45
Gülay Ünüvar- Gunnar Westin	İsveç kadın hareketi	61
Arşiv	Marksistler ve kadın	92
Ahmet Öncü	“Yetkin mühendis” ve işçi sınıfı	122
Dave Crouch	Bolşevikler ve İslam	142

Bu sayı

Devrimci Marksizm 'in Mart ayında yayınlanan 3. sayısında derginin Yayın Kurulu imzasıyla yer alan durum tahlili yazısı şöyle sona eriyordu:

Geçmişte Türkiye’de her on yılda bir düzenli biçimde askerin ülkenin politik hayatına el koyduğu yaygın olarak konuşulurdu. 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleri bu düşüncenin maddi kanıtlarıydı. 12 Eylül’den on yıl sonra bir askeri müdahale olmadı. Kimilerine göre zaten “küreselleşme” çağında askeri müdahale politik olarak mümkün de değildi! 28 Şubat 1997’de yapılan askeri müdahale, solun ve aydınların çoğunluğunca önce görmezlikten gelindi, sonra da “post-modern darbe” gibi ne idüğü belirsiz bir terimle bir yandan varlığı itiraf edilirken bir yandan da anlaşılmaz hale getirildi. *Devrimci Marksizm*’in 3. sayısı 28 Şubat askeri müdahalesinin tam 10. yıldönümünde yayınlanıyor. On yıl kuralının siyaset sahnesine yeniden çıkma tehlikesinin eşiğinde yaşıyoruz. Hiçbir şey işçi, emekçi ve ezilenlerin mücadelesinden bağımsız olarak gerçekleşmez. Yeni bir askeri müdahaleyi ya da faşist kurtların vadiden şehre inmesini engellemek için *Devrimci Marksizm* bütün sosyalistleri ve devrimci demokratları göreve çağırıyor. (“28 Şubat”ın 10. yıldönümünde ikiz tehlike: Askeri müdahale ve faşizm”, sayı 3, s. 21)

Bu satırların yayınlanmasından yaklaşık bir ay sonra, 27 Nisan muhtırası-nın verilmesiyle birlikte cumhuriyet tarihinin beşinci askeri müdahalesi başladı. Bugün Türkiye süngülerin gölgesinde bir seçim yaşıyor. Devrimci Marksizm, bu tehlikeli günlerde bütün sosyalist ve devrimci demokratları, bütün sınıf mücadelesi sendikacıları ve işçileri bir kez daha askeri darbe ve faşist hareketin oluşturduğu ikiz tehlikeye karşı görevlerini üstlenmeye çağırıyor.

Devrimci Marksizm'in ilk sayısı 21. yüzyıl başında dünyanın ekonomik ve politik durumunu değerlendiriyor ve dünya solunda hakim bazı görüşleri eleştirel biçimde ele alıyordu. İkinci sayı ise esas olarak Türkiye sosyalist ve devrimci demokrat solunun tarihi ve bugünü üzerinde odaklaşıyordu. Bunun ardından yükümüzü emekçilerin ve ezilenlerin durumunu ve mücadelelerini tartışmaya çevirdik. Üçüncü sayının iki ana teması vardı. Bir yandan, içinde yaşadığımız dönemde işçi sınıfının durumu ve işyerinde ve işgücü piyasalarında sermaye ile işçi sınıfı arasındaki ilişkilerin geçirdiği değişiklikleri ele alan yazılara yer verdik. Öte yandan, ulusal sorunu hem genel boyutlarıyla, hem de Türkiye bağlamında destek. Şimdi sıra sınıf ve ulusun yanı sıra üçüncü büyük ezme/ezilme ilişkisine gelmiş bulunuyor. Elinizde tuttuğunuz sayının ana teması, kadının ezilmesi ve kurtuluşu mücadelesi.

Bütün sınıflı toplumların tarihi boyunca kadın ezildi, arkadan geldi, ikinci sınıf insan muamelesi gördü. Bugün yeryüzünde varolan en eski ezme/ezilme biçimi erkeğin kadın üzerindeki hakimiyetini sağlayan cinsiyetçi, erkek egemen sistem. Kapitalizm bütün ilişkileri olduğu gibi kadın ile erkek arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin biçimlendiği ortamı oluşturan aileyi de altüst etti. Ama bu altüst edilmiş bazı cinsiyetçi pratiklerin yavaş yavaş tarihe karışmasına yol açarken bazılarının sadece biçim değiştirerek devam etmesiyle, daha da önemlisi kapitalizmle tarihte ilk kez gündeme gelen yeni bir takım cinsiyetçi pratiklerin yükselmesiyle el ele yürüdü. Türkiye’de gerek burjuvazinin ideolojileri olan Kemalizm ve liberalizm, gerekse sosyalist hareketin büyük bölükleri, kadının ezilmesini feodal kalınlara atfetmekte ısrarlılar. Buna göre, toplumumuz “modernleştikçe” kadın eşitliğini kazanacak, tarih-öncesinden kalma kadın sorunu da geride kalacak. İdeoloji insanı öylesine sarıp sarmalar ki, içinde yaşadığı toplumsal ilişkiler insana en doğal, en olması gereken şeyler gibi görünür. Kadın sorununa böyle yaklaşanlar, kadın bedeninin artan ölçüde metalaşmasını, fahişeliğin bir meslek (“en eski meslek”) olmaktan çıkıp her sınıftan kadınların önemli bir bölümünün hayatının değişik aşamalarında yaşamak zorunda kaldıkları bir yabancılaşma olmasını, kadının günlük hayatında moda, kozmetik ve şimdilerde “wellness” ve “anti-ageing” sektörlerinin cenderesine kısırlanmış olmasını hayatın en doğal şeyi olarak, “bayanların doğası”ndan gelen bir şey olarak algılıyorlar. Çin’de ortaçağdan beri, büyüdüklerinde ayakları küçük olsun diye küçük kızların ayağı cendere gibi bir pabuç içine sokulmuş. Bugün “sıfır beden” saplantısı bütün dünyada kolektif bir takıntı haline gelmiş durumda!

Kısacası, kapitalist toplum bir yandan kadının ezilmesinin çeşitli antika biçimlerini, tacizi, tecavüzü, aşağılanmayı, dayaağı ve şiddetin başka türlerini değişik biçimler altında sürdürürken bir yandan da buna yeni ezilme biçimleri ekliyor. Din zoruyla tesettürü kaldırıyor, yerine para zoruyla soyunmayı koyuyor! Çünkü kapitalizm bir üretim tarzı olarak kendinden önceki toplumlarda varolan ezme/ezilme biçimlerini alır, kendi çıkarlarına ve dinamiklerine uygun biçime

getirir, onlara yeni biçimler verir ve onları hakimiyetinin birer payandası yapar. Dinden aileye, farklı halklar ve ırklar arasındaki ilişkilerden kadının ezilmesine her alanda geçerlidir bu. Öyleyse, kadının kurtuluşu, yani erkeğin tanımladığı bir dünya yerine bütünüyle özgürce yaşayacağı bir dünyanın kuruluşu, hâlâ en büyük insanlık davalarından biridir.

Bu sayının Nedret Kaya imzalı ilk yazısı kadının ezilmesi ve kurtuluşu konularının genel çerçevesini çizmeye yönelik. Yazar kadın ile erkek arasında varolan hiyerarşik farklılaşmanın insanlığın doğuşundan itibaren geçerli olmadığını, yani doğal değil toplumsal-tarihsel olduğunu vurguluyor. Kadın ile erkek arasındaki toplumsal eşitsizliğin maddi temellerini kısaca ele aldıktan sonra kapitalizmin ve sınıfların kadın sorunu karşısındaki konumuna el atıyor ve bütün bunlardan kadının kurtuluşu bayrağını hangi öznenin taşıyacağına dair sonuçlar çıkarıyor. Kaya'nın yazısının kısa kısa tezler halinde kaleme alınmış olmasının, kadın sorunu ile yeni tanışmakta olan okurlarımız açısından konunun kavranmasını kolaylaştıracağını, bu tartışmalı konuda kendi fikirlerini oluşturmuş olanlar için ise devrimci Marksist bir bakış açısıyla aralarındaki ortaklık ve farklılıkları belirleyebilmek açısından elverişli bir zemin oluşturacağını umut ediyoruz.

İşık Yüksel ise yazısında Türkiye'de kadın hareketine ilişkin eleştirel bir analiz sunuyor. Yazar önce Türkiye'de feminist hareketin derin bir krizden geçmekte olduğu saptamasını yapıyor. 80'li yıllarda Türkiye topraklarına radikal bir kurtuluş hareketi olarak giren feminizmin, bugün hem burjuvazinin elinde evcilleştirildiğini, hem de düzenin muhafızı olarak öne çıkan burjuva kadın hareketi tarafından bayrak yapıldığını örnekleriyle ortaya koyuyor. Yüksel'in sorduğu soru: 80'li yıllardan bugüne gelinmesinde kadın kurtuluş hareketinin hangi zaafı rol oynamıştır? Yazar bu soruya ayrıntılı argümanlarla cevap veriyor. Yüksel'in yazısının en önemli yanlarından biri de kadın sorununa devrimci Marksist bir bakış açısıyla sınıf sorununu yeniden sokma yolundaki çabası. Bu yazının sosyalist ve daha genel olarak sol eğilimdeki feminist çevrelerde ciddi tartışmalar yaratmasını bekliyoruz. Sayfalarımız en eleştirel olanlar da dahil bu konuda fikir belirtmek isteyenlere açıktır. Kadınların kurtuluşu davasının bugün geldiği noktadaki tikanıklığın aşılması için bu tartışma hayati önem taşıyor.

Sayının üçüncü yazısı, bir bakıma bu ikinci yazı ile aynı konuyu paylaşıyor, ama sorunlara farklı bir perspektiften yaklaşıyor. Dergimize ilk kez katkıda bulunmakta olan Özgür Sevgi Göral'ın odaklaştığı nokta da feminist hareketin bugün Türkiye'de karşı karşıya bulunduğu durum. Göral bunun yanı sıra bir dizi başka temaya da değiniyor. Önce feminist hareketin 80'li yıllardan itibaren gösterdiği gelişmenin tarihçesini bir dönemleştirme çabasıyla ele alıyor. Feminizmin başarılarını ve son dönemdeki bazı zaafalarını sergiledikten sonra, aynı zamanda feminist olan sosyalist bir militan olarak sosyalist hareket ile feminizmin gerilimli ilişkisini çeşitli açılardan değerlendiriyor. Bu bölümde oklarını daha ziyade sosyalist harekete yöneltirken, yazısının son bölümünde ise feminist harekete eleş-

tirel yaklaşıyor ve onu politika alanına çağırıyor. Göral'ın Türkiye'de feminist hareketin eleştirel analizini konu alan yazısı ile Işık Yüksel'in yazısının birlikte okunması, tartışmaya bir derinlik ve zenginlik katacaktır.

Göral ve Yüksel'in yazılarının karşılaştırılması ele aldıkları alana bakışlarının farklılığı dolayısıyla ilginçken, sayının dördüncü yazısı ile Yüksel'in yazısı arasında başka tür bir ilişki mevcut: İki yazı arasında hiç konu ortaklığı yok, ama kadın kurtuluş hareketine bakışlarında çarpıcı bir paralellik var. Dördüncü yazının konusu uzak bir ülkede, İsveç'te kadın hareketinin tarihi ve güncel durumu. Biri Türkiye, öteki İsveç kökenli, ama her ikisi de İsveç devrimci Marksist hareketi bağrında militan mücadele içinde bulunan iki yazarın, Gülay Ünüvar ile Gunnar Westin'in ürünü. Yazı İsveç feminizmini, hem kısmi kazanımlar elde ettiği 70'li yıllarda Grupp 8 adını taşıyan feminist örgütlenmenin öyküsü aracılığıyla, hem de 80'li yıllardan sonra değişen toplumsal ortamın bir ürünü olarak 2000'li yıllarda doğan feminist parti F! nin gelişimi temelinde hikâye ediyor. Okurlarımız, ne kadar enternasyonalist eğilimler taşırlarsa taşınsınlar, İsveç gibi Avrupa politik ve entelektüel dünyasının dahi çeperinde yer alan bir ülkede feminist hareketin gelişmesinin kendilerini ilgilendirmeyeceğini düşünebilirler. Sakın öyle düşünmesinler. Öyle yaparlarsa, son derece öğretici ve Türkiye açısından muazzam dersler çıkarabilecekleri bir tarihsel evrim öyküsünden kendilerini mahrum bırakacaklardır.

İkinci sayımızda ıspanya Devrimi ile ilgili olarak bir arşiv yazısı yayınlamıştık. Kadın sorunu dosyamızda da aynı anlayış doğrultusunda bir arşiv çalışması var. Son iki yüzyıldır, yani Fransız devriminden bu yana, ilerici ve sosyalist düşünürlerin kadın sorununa yaklaşımından örnekler sunan bu arşiv çalışması ilk kez 1980'li yılların sonunda *Onbirinci Tez* dergisinin kadın sorunu temalı sayısı için Almanca bir kaynağın çevirisi yoluyla Nail Satılğan'ın çabasıyla hazırlanmıştı (*Onbirinci Tez*, sayı: 9, Şubat 1989, s. 112-140). Saint-Simon'dan Rosa Luxemburg'a farklı ideolojik eğilimde sosyalistlerin görüşlerine kolay erişim sağladığı için bu arşivin yararlı olduğu kanısındayız.

Bu sayıda ana temanın dışında iki yazımız var. Bunlardan ilki *Devrimci Marksizm*'de ilk kez yazan Ahmet Öncü arkadaşımızın. Bilindiği gibi, Türkiye'nin en önemli mücadele örgütlerinden biri olan ve bağrında bütün mühendis ve mimar odalarını bir araya getiren TMMOB bir süredir "yetkin mühendis" tartışmalarıyla çalkalanıyor. Bir bakıma mühendislik mesleği içinde yeni bir "aristokrasi" yaratma potansiyeline sahip olan bu yeni düzenlemeyi Ahmet Öncü Marksist kapitalizm tahlilinin, değer ve meta fetişizmi teorisinin derinlikli çerçevesi içine yerleştiriyor. Öncü'nün yazısı bütünüyle somut bir gelişme ile yüksek soyutlama düzeyindeki bir tartışma arasında gidiş gelişleriyle ilginç ve özgün bir çalışma olarak dikkati çekiyor. Öncü'nün kurduğu teorik arka plan temelinde vardığı sonuç, bütün TMMOB camiasını ilgilendiriyor: "yetkin mühendislik" basit bir teknik düzenleme değil, mühendislerin kendi sınıf konumlarına ve işçi sınıfına karşı

tavırlarına ilk elden etki yapacak bir sınıf tutumunun güncel ve yasal ifadesidir. TMMOB kadar önemli bir mücadele örgütünün içindeki bu gelişme bütün sosyalistler açısından yıkıcı bir önem taşımali.

Bu sayının son yazısı Britanyalı bir Marksist yazarın Bolşeviklerin İslam'a yaklaşımını ele aldığı makalesinin çevirisi. Marksizmin ve komünist hareketin İslam'a ve onun çeşitli tezahürlerine (en başta tesettüre) yaklaşımı sorununun, içinde yaşadığımız dönemde hem dünyada hem Türkiye'de ne denli büyük bir önem taşıdığı uzun uzadıya açıklamaya gerek olmayacak kadar açık. Batı'da 11 Eylül sonrasında gelişen ve "İslamofobi" olarak anılan nefret ideolojisi muazzam bir önem taşıyor. Ortadoğu'da sadece terörist bir örgüt görünümü veren El Kaide'nin değil, aynı zamanda Irak'ta işgale direnen kimi hareketler, Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de Hamas gibi (farklı mezheplere bağlı olsalar da) İslam'ın bayrağı altında emperyalizme ve Siyonizme karşı mücadele ederken aynı zamanda kitlesel bir desteğe ulaşan örgütlerin varlığı ve ABD ile İran arasındaki gerilimin yükseliyor oluşu, sosyalistlerin İslam ile ilişkisine hayati bir önem kazandırıyor. Nihayet, Türkiye'de "ulusalcı" kampın "şeriat tehlikesi" gerekçesi ardında TSK'yı öne sürmesi ve 27 Nisan muhtırasıyla doğan yeni ve tehlikeli dönem, Marksistlere İslam ile ilişkilerini tanımlama bakımından daha da acil görevler yüklüyor. Bu bakımdan sosyalist hareketin tarihsel gelişiminin hayati bir uğrağı olan Bolşeviklerin Lenin ve Trotskiy önderliğinde Ekim devrimi sonrasında İslam'a nasıl yaklaşmış olduğunu öğrenmek büyük yarar taşıyor. Dave Crouch'ın yazısı, sosyalizmin din konusundaki tavrını yalınkat bir burjuva laikliğine indirgeyenler için epey büyük sürprizler içeriyor: Ekim devriminin topraklarında şeriat mahkemelerinden Komünist Partisi yöneticilerinin tesettürlü eşlerine ve Bolşeviklerin cihad çağrılarına kadar, bu tarihte kendini sosyalist sanan Kemalistleri rahatsız edecek çok şey var. Tabii bütün bunlar devrimci Marksistlerin bugün Türkiye'de İslam sorunu karşısında takındığı tavrın yöntem bakımından klasik devrimci Marksizm ile ne kadar uyum içinde olduğunu kanıtıyor. Ama öte yandan, aynı kalacak olan sadece yöntemdir. Çünkü bugünün dünyası, bugünün sosyalist hareketiyle İslami hareketi arasındaki ilişkiler bir önceki yüzyılın başındakinden somut olarak çok farklı. Geçmişin gerçekleri bize ancak yol gösterebilir. Taklit edilemez.

Dave Crouch'ın yazısı gerçekten çok ciddi bir araştırmannın ürünü ve kendi konusunda okura çok zengin bir malzemeyi sunma başarısını gösteriyor. Bu bize Crouch'ın yazıyı yazma saiklerini unutturmamalı. Crouch, popüler olarak "Cliffçiler" diye bilinen *International Socialism* (Uluslararası Sosyalizm) akımının Britanya partisi SWP'nin mensubu. (Bu akımın son dönemdeki gelişimi konusunda Burak Gürel'in *Devrimci Marksizm*'in ilk sayısındaki yazısından ayrıntılı bilgi edinilebilir.) Bu sayımızdaki yazının orijinali de bu partinin teorik dergisinde yayınlanmış. SWP Irak savaşı öncesinde kurulan başarılı savaş karşıtı harekette ("Stop the War"), Britanya'nın Müslüman halklarının örgütleriyle omuz omuza mücadele etmiş bir hareket. Bu bakımdan Batı Avrupa'nın işçi aristokra-

sisinin üçüncü dünya halklarına ve göçmenlere karşı taşıdığı ırkçı önyargılara teslim olan sosyalist örgütlerden daha iyi bir tavra sahip. Ama SWP İslam'la ittifakını burada durdurmadi. Onyıllardır bin bir dereden su getirerek seçimlerde hep İşçi Partisi'ni desteklemiş olan bu örgüt, 2005'teki son seçimlere Britanya'nın burjuva karakter taşıyan Müslüman örgütleriyle birlikte kurduğu Respect adını taşıyan bir parti ile katıldı. Marksistler açısından somut konularda yapılan güç ve eylem birlikleri ile iktidar mücadelesinin somut araçları olan parti ve seçimler bambaşka nitelikler taşır. Ezilmiş uluslardan da olsa karakteri ikirciksiz biçimde burjuva olan güçler Marksistlerin iktidar mücadelesinin bir aracı olan parti içinde birlikte yer alacağı güçler olamaz. Crouch'ın yazısının ilk ve son paragraflarında Bolşevizmin İslam ile tarihsel ilişkisine ilişkin sunduğu bilgiyi SWP'nin bugünkü politikasına gerekçe yapmaya çalışması bizce başarısız bir girişimdir. Her durumda kendimizi bu tür bir perspektiften dikkatle ayırıyoruz.

Devrimci Marksizm'in bundan sonraki sayısının ana teması işçi sınıfının ve öteki ezilen grup ve katmanların kapitalizme karşı mücadelesinde günümüzde strateji tartışmaları olacak. Sonbaharda yeniden buluşmak üzere...

Devrimci Marksizm Yayın Kurulu

Kadın sorunu üzerine Marksist tezler

Nedret Kaya

Marksist hareketin tarihinin değişik aşamalarında ve günümüzde, Marksizmin kadının ezilmesi ve kurtuluşu konularında farklı teorik bakış açıları öne çıkmıştır. Öte yandan, feminist teoriler de kadın sorununu farklı biçimlerde formüle etmişlerdir. Biz bu yazıda, kadın sorununun temelleri ve kadınların kurtuluşunun koşulları konusundaki fikirlerimizi, farklı bakış açılarıyla hiç tartışmaksızın, kolay anlaşılır bir biçimde sunmaya çalıştık.

1. Kadının ezilmesi doğal değil tarihsel ve toplumsal bir olgudur.

Başta antropolojik araştırmalar olmak üzere bir dizi bilimsel çalışma, insan topluluklarının yaşayışında en azından **belirli bir aşamaya** kadar erkek egemenliğinden söz edilemeyeceğine işaret ediyor. Neredeyse insanlığın tarihi kadar eskiye dayanan cinsiyete dayalı işbölümünde kadının görevlerini büyük ölçüde doğurganlığı belirlemiştir. Uzun hamilelik döneminin yanı sıra bebeklerin anaya bağımlılık süresinin de uzun oluşu, kadının, hayatının çoğunu yaşam alanının nispeten korunaklı bölümünde geçirmesini zorunlu kılmıştır. İnsan soyunun sürmesi için hayati olan bu durum, kadınlar için henüz bir dezavantaja dönüşmemiştir. Çünkü kadın sadece çocuk doğurma ve çocuk büyütme görevleri yük-

lenerek meskene hapsolmamış, bir bakıma meskenin hâkimi olmuştur. Mesken ve çevresinde yapılan, yiyeceklerin işlenerek tüketilir hale getirilmesinden tutun, giyecek ihtiyacının karşılanmasına kadar birçok iş ve daha da önemlisi bu işlerin daha kolay yapılmasını sağlayan aletlerin üretimi, geliştirilmesi de kadınların üzerine düşmekteydi.¹ Bu işbölümünde yetişkin erkekler ise meskenin dışının, av sahalarının hakimidirler. Kadınların üstlendikleri role benzer bir biçimde, avların ve savaşların başarılı olabilmesi için kendi kullandıkları aletlerin üretimi ve geliştirilmesi erkeklerin görevleri arasındaydı. İşler cinse göre farklılaşıyor fakat ürünler kadın-erkek tüm topluluğun oluyordu.

Cinsiyete dayalı işbölümünün bu ilk aşamadaki özelliğine dair yapılabilecek ana tespit şudur: **Kadının ve erkeğin üstlendikleri farklı işler, insan topluluğunun varlığını sürdürebilmesi için aynı derece yakıcıdır önemdedir.** Yapılan işler arasında, bugün olduğu gibi kadın işlerinin aşağılanmasına, erkek işlerinin ise yüceltilmesine yol açacak bir önem sıralaması yapmanın maddi temeli yoktur. Yani **cinsler arasında işbölümü vardır, ama henüz cinsiyetçi bir işbölümü yoktur.**

2. Kadının ezilmesinin sosyo-ekonomik temeli özel mülkiyettir.

Toplumda cinsiyete dayalı işbölümüne yol açan kadın ile erkek arasındaki biyolojik farklılıkların, erkeğin kadın üzerindeki egemenliğine ve bir ezme-ezilme ilişkisine dönüşmesi ise ancak, başka bir eşitsizliğin devreye girerek yeni bir toplumun gelişimi içerisinde mümkün olabilmiştir. Bu gelişimin tarihsel momenti ise **özel mülkiyetin ortaya çıkışıdır.**

Özel mülkiyet kavramının ortaya çıkışı, toplumun aşına olmadığı eşitsizliğe dayalı üretim ilişkilerini beraberinde getirmiştir. Yeni üretim ilişkilerinin gerçekleştiği yer, esas olarak erkeğin hakimiyetindeki alan olan meskenin dışı olduğundan, kadınlar toplumun şekillenişinin ana dinamiğin uzağında kalmış ve bu alt-üst oluştaki kendi konumunu belirleyemeyerek dışlanan cins olmuştur. İnsanların üretim ilişkilerindeki konumları dolayısıyla sınıflara bölünmesi ve ezen sınıfın ezilen sınıfı boyunduruk altına alması, erkeklerin kadınlar üzerinde egemenlik kurması ile kol kola yürümüştür.

1) İlk toplumlarda doğurganlığın kadınları "özel" ve bu sayede avantajlı kılan bir işlevi olduğunu öne süren görüş kayda değerdir. Bu görüşe göre, türün sürmesini sağlayan üremenin nasıl gerçekleştiğinin o dönemin insanların kavranamaması, doğurma yeteneğine sahip kadının toplumdaki yerini de eşsiz kılmaktaydı. Üremede erkeğin rolünün belirsizliği, bunun da ötesinde soyun ve tüm akrabalık ilişkilerinin ancak anne üzerinden belirlenmesinin olanaklı oluşu, bu toplumların "ana soylu" olarak anılmasına yol açmıştır. Fakat kadının bu avantajlı konumu bir eşitsizliğe dönüşmediğinden, bu toplumlarda "kadın egemenliği"nden söz etmek mümkün değildir. Cinsler arasındaki biyolojik farklılıkların tek başına, bir cinsin egemenliğine yol açmadığı varsayımımız burada da geçerlidir.

3. Kadının ezilmesi her üretim tarzıyla farklı bir biçim altında bütünleşmiştir.

Erkek egemenliği tarih içinde hep üretim tarzlarına eklenilerek varlığını sürdürmüştür. Sınıflar mücadelesinin belirlediği üretim tarzları değiştikçe, erkek egemenliğinin sürdürüldüğü mekanizmalar kimi zaman biçim değiştirmiş, kimi zaman da yenileri devreye girmiştir. Böylece erkek egemenliği, üretim tarzının belirlediği tüm toplumsal ilişkilerin, egemen sınıfın devlet yapılanmasından hukuk anlayışına, aile kavramından dine kadar, toplumun düşünce ve davranışlarının içine kadar sızmış ve bu alanlardan beslenmiştir.²

4. Erkeğin kadın üzerindeki egemenliği kısmi, rastlantısal, ideolojik değildir, maddi bir sistemin ürünüdür.

Erkek egemenliği kavramı, cinsler-arası eşitsiz bir işbölümünü yaratıp bunu sürdürerek erkekleri avantajlı kılan tüm toplumsal ilişkilerin altını çizmektedir. Bu ilişkiler bütünü bir **sistem** olarak adlandırmak ise, tarihin bu en yaygın egemenlik ilişkisinin bütün kadınları sistematik olarak boyunduruk altında tuttuğunu vurgular. **Erkek egemen sistem**, geçmişte farklı üretim tarzlarıyla, bugün ise tüm dünyada kapitalist üretim tarzıyla iç içe geçip kendi mekanizmalarını sisteme yedirerek işletmektedir.

5. Kadının ezilmesi bir “feodal kalıntı” ya da “geleneksel dünya görüşünün ürünü” değildir.

Türkiye’de Kemalist “çağdaş uygarlık düzeyine erişme” ideolojisi, kadın sorununu “cehalet”e, “gelenek ve görenekler”e, İslam dininin kadına karşı ayrımcılığına bağlar. Kemalist burjuva perspektif, kadının ezilmesinin kapitalizm-öncesi üretim tarzlarına özgü biçimleri üzerinde odaklaşır. Kadının örtünme zorunluluğu, çok-eşlilik, töre cinayetleri, kız çocuklarının okula yollanmaması ve benzeri bir dizi başka ezilme biçimi Kemalist burjuva perspektiften bakıldığında kadının ezilmesinin özünü oluşturur. Kadının toplumsal üretimden bütünüyle kopması, toplumsal üretime giren kadınların çifte işgünü, kitlesel ölçekli fahişelik, kadın bedeninin metalaşması ve benzeri büyük ölçüde kapitalizme özgü ezilme biçimleri neredeyse bütünüyle görmezlikten gelinir. Aile içi şiddet, taciz ve tecavüz

2) Örneğin, toplumun sınıflara yeni yeni ayrılmakta olduğu dönemde bir erkeğin zenginliği “sahip olduğu” eş sayısı ile ölçülmüştür. Feodal dönemde ise beye verilen “ilk gece hakkı”, beyin sadece toprağın ve üzerinde yaşayan serflerin değil aynı zamanda bu insan topluluğunun soyunun da sahibi olduğunu göstermektedir. Her iki örnek de, erkeğin kadının bedeni ve emeği üzerindeki tahakkümü ile sınıflar arası egemenlik ilişkilerinin birbirini nasıl beslediğini gözler önüne sermektedir.

gibi hem daha önceki toplumsal biçimlerle sürekliliği olan, hem de sınıf-aşırı bir karakter taşıyan, yani “eğitim görmüş”, “kültürlü” erkeklerin de “cahil” erkekler kadar suçlu olduğu ezme-ezilme biçimleri ise, kapitalizm-öncesi kalıntılara ve “cahil” erkeklere atfedilir.

Türkiye solu da Kemalizmin bu bakış açısını büyük ölçüde benimsemiş, “cehalet”in ve “geleneğin” yerine “feodal kalıntılar”ı koymuştur.

6. Kadının ezilmesi sınıfsal konumundan bağımsız olarak bütün kadınları, farklı derecede de olsa, etkiler.

Erkek egemen kapitalist sistemin toplumsal ilişkileri içerisinde her kadın, kendi sınıfındaki erkekten daha aşağı bir konumda bulunmaktadır.³ Sınıfsal aidiyetine göre, ezilme derecesinin değişmesi, tüm kadınların sırf kadın olduğu için bir şekilde ezildiği gerçeğini değiştirmemektedir.

Öte yandan, günümüz toplumunda toplumsal sınıf, katman ve gruplar arasındaki ilişkiler, ezme-ezilme durumunun yarattığı çapraz bağıntılar son derecede karmaşıktır. Örneğin, burjuva bir kadın kendi sınıfından erkekler tarafından ezilmektedir; ama aynı zamanda sınıfsal konumu dolayısıyla işçileri kadın-erkek ayırmadan sömürmekte ve ezmektedir. Ayrıca, bir yandan kendisi de bir **kadın olmasına rağmen**, işçi kadını hamile olduğu gerekçesiyle işten çıkartabilir, diğer yandan kendisi de bir **kadın olduğu için** işçi sınıfına mensup bir erkek tarafından tacize uğrayabilir. Bu örnek, kapitalizm ve erkek egemenliği üst üste bindiğinde, sistemin bütünü tahlil etmemizi güçleştiren çapraşık durumların var olabileceğini göstermektedir.

7. Kadınlar bütün ezilenler gibi kapitalist sistem içinde de durumlarını iyileştirmek için mücadele edeceklerdir.

Sosyalist hareketin büyük bölümü, en başta Stalinist hareketler, kadın sorununun özgül bir ezme-ezilme biçimi olduğunu reddediyor. Kadının ezilmesinin özgül yönleri ortaya konulduğu zaman ise bu sorunların sosyalizmde çözüleceği, dolayısıyla bugün erkeklerle kadınların el ele sosyalizm için mücadele etmesi gerektiği iddia ediliyor. Kadınların özgül bir ezilme konumunda yaşadığı, sadece cinsiyet temelinde ezildiği kabul edildiği andan itibaren, bu ezilmeye karşı mücadele devrim anına ertelenemez. Bu gerek çelişkilerle örülmüş olan toplumsal yaşamın doğasına, gerekse bütün politikasını bu çelişkiler üzerine kurmuş olan

3) Bu saptama, toplumda sınıfsal ayrışmaya ek olarak başka ezme-ezilme ilişkilerinin mevcut olduğu durumlarda da geçerlidir. Örneğin ezilen ulus, ezen ulusa göre toplumsal hiyerarşinin daha aşağısındadır. Ama aynı zamanda ezilen ulusun mensupları arasında süregiden egemenlik ilişkisi içerisinde kadınlar yine ezilenin ezileni konumundadır.

Devrimci Marksizm

Marksizmin sosyal mücadelelere yaklaşımına aykırıdır. Mücadele bugünden başlar ve kısmi kazanımlarla yürür.

Erkek egemen sistem bütün kadınları ezdiğinden dolayı, bu mücadeleye yer yer bütün sınıflardan kadınlar katılacaktır.

8. Kapitalist toplum aynı zamanda erkek egemen bir sistemdir.

Kapitalist toplumun sınıf yapısı, yatay olarak katmanlara ayrılmış bir piramit imgesiyle özetlenir. Bu figürde, çoğunluk olan işçi sınıfı piramidin en üstündeki azınlığı omuzlarında taşıırken iki büklüm olmuş vaziyettedir. Eğer kadınların ezildiği gerçeğini görmezden gelmiyorsak, piramit figürünü, özünü bozmadan biraz rötüşlamamız gerekir. Erkek egemenliğini betimlemek için piramit dikey biçimde de ikiye ayrılmalı ve kadınların bulunduğu taraf daha aşağıda kalacak biçimde meyilli olmalıdır. Meyilli piramit, içinde yaşadığımız **erkek egemen kapitalist sistemin**, eskisine nazaran daha iyi bir tasviridir.

9. Kadının ezilmesi ancak kapitalizmin devrilmesi ile bütünüyle ortadan kaldırılabilir. Yani, sosyalizm kadının nihai kurtuluşunun önkoşuludur.

Kadının ezilmesinin maddi temeli büyük ölçüde özel mülkiyette ve aile içindeki işbölümünde yatar. Bu maddi temelin ortadan kaldırılması, kadının kurtuluşunun önkoşuludur. Ne var ki, aile içindeki işbölümünün ortadan kalkması, erkekleri ideo'ojik ve kültürel olarak "terbiye etmekle" sağlanamaz. Bu noktaya erişebilmek için kadını ev içinde köleleştiren ev işlerinin toplumsallaşması gerekir. Kapitalizm, tarihsel gelişme sürecinde, ev işinin girdilerini (hazır yemekler vb.) ve üretim araçlarını (çamaşır ve bulaşık makineleri, elektrik süpürgesi vb.) değiştirerek kadının ev dışında çalışmasının olanaklarını arttırmıştır, ama kendi doğası gereği bunu meta biçimi altında yani **özel tüketim** temelinde kullanılabilecek biçimde gerçekleştirmiştir. Bu ise ev işinin devam etmesi, sadece koşullarının bir ölçüde kolaylaşması anlamına gelir. Aile içi işbölümünü ortadan kaldırmanın yolu ev işlerini **toplumsallaştırmaktır** (ortak yemekhane ve çamaşırhaneler, kreşler ve çocuk bakım merkezleri, hasta ve yaşlı bakımının toplumsallaşması vb.) Bu ise özel mülkiyet üzerinde yükselen kapitalizmin yıkılmasını ve toplumsal artı ürünün bu yönde kullanılmasını olanaklı kılan sosyalizmin kuruluşuna geçişi gerektirir.

10. Devrimci Marksist kadınlar kısmi haklar için verilecek bu mücadeleyi devrime ve sosyalizme bağlamak için mücadele ederler.

Ne var ki, kadının kurtuluşunun kapitalizm çerçevesinde bütünsel biçimde kazanılamayacağı gerçeği, kısmi hak ve özgürlükler için mücadelenin de her türlü kalıcı güvenceden yoksun kalması anlamına gelir. Toplumsal mücadelenin bütün alanlarında olduğu gibi (sınıf, ulus, ırk vb.) kadın mücadelesi alanında da kısmi kazanımlar kapitalizm çerçevesinde her zaman tehdit altındadır. Bugün kazanılan mevziler başka bir konjonktürde bütünüyle yitirilebilir. Bu yüzden, devrimci Marksistler kadın hareketi içinde kısmi ve acil hak ve özgürlükler için verilen mücadele ile devrim ve sosyalizm arasında bir köprü, bir geçiş talepleri sistemi oluşturmak üzere mücadele ederler.

11. Burjuva ve orta sınıf kadınları, kadının konumunu iyileştirmek için mücadele edebilir, ama kadının kurtuluşu mücadelesinde bir aşamadan sonra fren rolü oynar.

Kapitalist toplumda bütün kadınlar ezilmekte olduğunu yukarıda belirtmiştik. Fakat kadınların sınıf aidiyetleri bu ezilmişliği nasıl yaşadıkları konusunda belirleyicidir. Bir burjuva kadın, kadın olarak ezilse de sınıfsal olarak sömüren konumundadır. Bunun zıt örneği olan, işçi kadınlar hem sömürülmekte hem de kadın oldukları için ezilmektedirler. Bu duruma sınıf mücadelesi açısından bakıldığında saflar nettir. Oysa kadın kurtuluş mücadelesi açısından bakıldığında durum biraz bulanıklaşır. Sorun, burjuva kadınların ve proletaryaya dahil olan kadınların, kadın hareketi içerisinde eşit role sahip olup olmadıkları noktasında düğümlenmektedir. Burjuva kadın örgütleri, kadınların kurtuluşu mücadelesinde tutarlı olabilmek adına, kapitalizme karşı mücadeleyi önlerine koyacak değildir. Burjuvaziye dahil kadınların kapitalizme cepheden karşı çıkan bir kadın hareketinde yer almamalarının nedeni sınıf çıkarlarının belirleyici olmasıdır. (Elbette sosyalizm için mücadele eden burjuva kökenli kadınlar da olabilir ama bunlar tekil örneklerdir.)

12. Kadının kurtuluşu temelde işçi ve emekçi kadınların eliyle gerçekleşecektir.

İşçi kadınlar için kapitalizmin alaşağı edilmesinin çifte anlamı vardır: İşçi sınıfının sömürüden, sınıfsal baskılardan kurtulması ve kadınların kurtuluşunun önkoşulunun sağlanması. Bu sebepten işçi kadınlar, başından sonuna kadar kadınların kurtuluşu mücadelesini omuzlayabilecek tek tutarlı unsurdur. Daha da

Devrimci Marksizm

ötesi, işçi kadınlar, kadın hareketine öncülük ederek en ön saflarında yer almalıdırlar.

13. Kadının nihai kurtuluşu ancak devrimden sonra da sürecek bir kadın mücadelesiyle mümkün olacaktır.

Sosyalist devrim, özel mülkiyetin ilgası ve ev işinin toplumsallaştırılması, kadının kurtuluşunun gerekli koşuludur, ama bunlar kendi başına yeterli değildir. Toplumsallaşmış biçimleri altında da bugünün ev işinin kadınlara yüklenmesi olasılığı vardır. Demek ki, cinsiyetçi iş bölümünün tamamen ortadan kalkması, bunun yanı sıra erkek egemen kapitalist toplumdan devralınan aile kurumunun yerini yeni ilişki tarzlarına bırakması, kadınların erkeklerden aşağı, geri, yetersiz olduğunu varsayan fikirlerin kökünün kazınması için kadınların devrimden sonra da çetin bir mücadele yürütmeleri gerekir.

Kadınların kurtuluşu ve sınıf:

Türkiye’de kadın hareketi üzerine eleştirel gözlemler

Işık Yüksel

İstanbul Çağlayan mitinginin ertesi günü, 30 Nisan 2007 tarihli *Hürriyet* gazetesinin 18. sayfası. Sayfanın tepesinde ortaya alt alta iki fotoğraf yerleştirilmiş. Fotoğrafların üzerine de iri dişi harflerle “Cumhuriyet’in yorgun savaşçıları” yazılmış. “Yorgun savaşçılar” Çağlayan mitinginin düzenleyicileri. Miting platformunda olan biteni izliyor, konuşuyorlar. Hepsi kadın. Her birinin fotoğrafının üzerine isimleri yazılmış. Ayten Alpman ve Gülriz Sururi sanatlarını icra etmek için oradalar. Esas düzenleyici olarak dört isim yazılmış: Profesör Türkan Saylan, Profesör Necla Arat, Nazan Moroğlu, Türkel Minibaş. İlk üçü kendine açıkça feminist diyen, kadın mücadelesi alanında epeyce çalışması bulunan insanlar. Saylan ve Arat, İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi’nin üç kurucusundan ikisi. Nazan Moroğlu ise avukat, İstanbul Barosu Kadın Komisyonu’nun başkanlığını yapmış, şimdi İstanbul Kadın Kuruluşları Birliği’nin koordinatörü. Kadın sorunları konusunda yayınları var. Dördüncü isim belki kendine “feminist” sıfatını takmıyordur, ama bazı feminist çevrelerle

yakından ilişkisi olduğu biliniyor.

Demek ki, Çağlayan mitinginin önderliği neredeyse kadınlardan, hatta **kendine feminist diyen kadınlardan** oluşuyor. *Hürriyet*'in mitingin ertesi günü birinci sayfada sürmanşetten "Çağlayan'da Kadın Devrimi" başlığını atmasının, *Radikal*'in ise yine sürmanşetten "Kadınların gücü" yazmasının bir nedeni meydanadaki kadın sayısının yüksekliğiye, bir nedeni de bu. Sadece bununla da kalmıyor. Mitingin ana konuşmacılarının üçü de kadın. Sivil Toplum Kuruluşları Birliği (STKB) adına Necla Arat ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) adına Türkan Saylan'ın yanı sıra, Atatürkçü Düşünce Derneği adına başkan yardımcısı Nur Serter. Peki ne demişler bu feminist ağırlıklı kadın konuşmacılar mitingde? Necla Arat siyasal İslam karşıtı cephenin her zamanki yavelerini tekrarlamakla yetinmiş. Türkan Saylan genel olarak darbeciliğe karşı çıkmış, ama 27 Nisan muhtırasını desteklemiş. Önce "Türkiye'nin sorunlarının çözümünün darbeler olmadığını yaşayarak öğrendiklerini" belirtmiş, ardından eklemiş: 'Kuşkusuz ordu laik cumhuriyetin korunmasında hepimiz gibi taraf olarak vardır ve var olacaktır.' (*Hürriyet*, 30 Nisan 2007) 27 Nisan muhtırası henüz iki gün önce verilmişken, darbe karşıtı bir konuşmacı bu muhtıra konusunda suskun kalamaz. Ama ÇYDD başkanı suskun bile kalmamış. Muhtıraya açık destek vermiş. Saylan'ın kullandığı "taraf" kelimesi, TSK ile hükümet arasındaki bildiriler mücadelesinin kilit kelimesidir. TSK muhtırada laiklik konusunda taraf olduğunu söylemiş, hükümet ise kendisinin daha da fazla taraf olduğunu belirtmiş, Genelkurmay'ın başbakana bağlı olduğuna göre bağımsız bir taraf olamayacağını ima etmiştir. Saylan ise hükümete dönüp "hayır, TSK taraftır ve öyle kalacaktır" diyerek, muhtıraya destek olmaktadır. Yani Saylan, darbe karşıtı imgesi yaratmaya çalışmış, ama bu aslında sadece içinde yaşadığımız anın somut darbe tehdidine desteğini gizlemek için.¹

Nur Serter ise, Saylan'inkinden farklı olarak herhangi bir gizleme operasyonuna dahi başvurmamış. Doğrudan doğruya 27 Nisan muhtırasının savunulmasını eksen alan bir konuşma yapmış. *Hürriyet* gazetesinin haberinden (30 Nisan 2007) izleyelim: "Genelkurmay Başkam'na 'memur' diyen bir zihniyete karşı Türk Silahlı Kuvvetleri'nin önünde, şanlı ordumuzun önünde saygıyla eğiliyoruz. Türk ordusu çok yaşa. Türk ordusu, 27 Nisan'da bizim sesimizi duymuş, bizim sesimize sahip çıkmış, demokrasiye sahip çıkmıştır. 27 Nisan'da Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçek iradesine sahip çıkmıştır." Mitingin gerçek karakterini ortaya koyan da bu konuşmadır. Çünkü Çağlayan mitingi, orta sınıfların darbeci bir önderlik etrafında toplanmasından başka bir şey değildir.²

1) Bu şaşırtmaca taktiğinin arka planı için bkz. "Çağlayan mitingi: darbecilerin takıyyesi", www.iscimucadelesi.net.

2) Tandoğan ve Çağlayan mitinglerinin orta sınıf karakteri konusunda bkz. "14 Nisan mitingi: Orta sınıflar konuştu, sıra işçi sınıfında", www.iscimucadelesi.net. Genelkurmay'ın 27 Nisan bildirisinin nasıl ele alınması gerektiği konusunda bkz. "Cumhuriyet tarihinin beşinci askeri müdahalesi", www.iscimucadelesi.net.

Bu durumda şu saptamayı yapmak zorundayız: Sadece kadının toplumsal konumunu ve cinsler arasındaki ilişkileri değil, bazı versiyonlarında bütün toplumu köklü biçimde sorgulayan, feminist hareketin kimi bileşenleri bugün toplumsal özgürleşme açısından **sefil** bir noktaya kadar alçalmışlardır. Kapitalist düzenle barışmakla, düzenin bekçiliğine soyunmakla kalmamışlar, düzenin silah zoruyla, yani askeri diktatörlük aracılığıyla savunulmasına bile destek verir hale gelmişlerdir. Üstelik, aşağıda göreceğimiz gibi, bunların dışında, darbeciler kadar gerici bir tavır almasa da düzenin bütünüyle parçası haline gelmiş olan bir dizi başka bileşen de mevcuttur. Türkiye’de 80’li yıllarda bütünüyle düzen karşıtı bir hareket olarak doğan feminizm kendi içinden bu ucubeyi doğurduysa, bunun nasıl ve neden olduğunu anlamak, açıklamak ve buna karşı mücadele bayrağını yükseltmek gerekir. Gelişme, feminist hareket içinde varolan çeşitli farklı eğilimlerin dostça tartışılacağı aşamayı çoktan geride bırakmıştır. Durum Türkiye’deki **kadın kurtuluş hareketinin bir krizi** olarak nitelenmeli ve çare bu tespit temelinde aranmalıdır.

Bu yazı, Türkiye’deki kadın hareketini tarihsel gelişmesi içinde ele alacak ve günümüzde doğan durumun köklerini araştırmaya çaba gösterecektir. Elbette bu çaba akademik bir amaca hizmet etmek için değil, yakın ve uzak gelecekte kadın kurtuluş mücadelesinin hangi toplumsal temellerde, hangi programatik doğrultuda verilmesi gerektiği konusuna ışık tutmak için ortaya konulmaktadır.

Bu yazıda Türkiye için tartışılacak olan durum aslında dünyanın hemen hemen bütün ülkeleri için de, farklı derecelerde de olsa, geçerlidir. Ancak biz hem ayrı bir araştırmayı gerektirdiği için hem de Türkiye üzerinde yoğunlaşmak istediğimiz için dünya çapında kadın kurtuluş hareketinin ve feminist hareketin günümüzdeki durumu üzerinde durmayacağız. Devrimci Marksizm’in bu sayısında İsveç’teki kadın hareketini eleştirel bir tarihsel perspektifle değerlendiren yazının, en azından emperyalist Batı ülkelerinde hareketin içinde bulunduğu krizin çok yararlı bir anlatımını içerdiğine işaret etmek isteriz.

Kadınların kurtuluşu hareketinin bugün kendini içinde bulduğu durum her ne kadar tek bir faktörle açıklanamazsa da, bizce konjonktürel faktörlerin ötesinde esas üzerinde durulması gereken nokta kadın kurtuluşunun sınıf mücadelesi ile ilişkisinde yatıyor. Bütün özgürleşme hareketleri gibi, kadınların kurtuluşu hareketi de burjuvazinin hakimiyet alanından ve kapitalizmden kopmayı reddettiği ölçüde düzenle bütünleşerek özgürleştirici karakterini yitirecektir. Bugün kadın hareketinin ihtiyacı olan bir sınıf perspektifidir.

I. Türkiye’de kadın hareketinin tarihsel evrimi

Günümüzün kadın hareketinin içinde bulunduğu derin krizi irdeleyebilmek için önce hareketin tarihte nasıl ortaya çıktığını ve geliştiğini kısaca da olsa ele

almak gerekiyor. Bugünkü krizi anlayabilmek için bir yandan Türkiye kadın hareketinde cumhuriyet döneminin ilk aşamalarından itibaren ortaya çıkmış olan kadın hareketindeki Kemalist damarı göz önüne almak, bir yandan da feminizmin ilk doğuş aşamasındaki yaklaşımı tanımak gereklidir. Tartışmamız bu iki uğraktan kısaca geçerek günümüzdeki harekete derinlemesine bir bakış geliştirecektir.

Türkiye’de birçok modern toplumsal hareket gibi kadın hareketi de ilk ciddi kıpırtılarını İkinci Meşrutiyet döneminde hissettirmiştir. 1920’lerden itibaren ise Kemalizm’in modernleşme ve Batılaşma anlayışıyla paralellik içinde “kadının statüsü”nü arttırma temelinde kadın sorununu çözme amacını taşıyan ve bu doğrultuda kadına pratikte de çeşitli şekillerde destek vermeye çalışan kadın gruplarını görüyoruz. Bu anlayışla yürütülecek bir faaliyeti hedefleyen, ancak izin verilmediği için kurulamayıp bir girişim olarak kalan Kadın Partisi’nin ardından, 1924 yılında kurulan ilk kadın örgütlenmesi olan Türk Kadınlar Birliği’nin (TKB), kendisine biçtiği misyon, bu grupları ifade etme açısından ayırt edici bir nitelik taşıyor: “Kadınların düşünsel olarak ve toplumsal alanda düzeylerini yükselterek, onları toplumsal ve siyasal haklarını kullanacak sorumluluk ve bilince ulaştırmak, yoksul ailelere, kadınlara ve çocuklara yardım etmek”. TKB’nin önüne koyduğu görevler arasında en önemli çalışma, siyasal haklar alanında oldu. Yapılan toplantılarda kadınlar, kendilerini bizzat temsil etme hakkını talep edeceklerini dile getiriyorlardı ve ilk adım olarak 1927 yılında yapılan bir kongrede bu talep, yerel seçimlerde oy hakkı şeklinde somutlandı. Bazı kaynaklara göre, 1934 yılında kadınlara siyasal hakların verilmesi ve 1935’te yapılan seçimlerde kadınların ilk kez meclise girmesiyle hedeflerini gerçekleştirdiği gerekçesiyle kendisini feshettiği söylenen, bazılarınca da hükümet tarafından kapatıldığı iddia edilen TKB, 1949 yılında yeniden kurulduğunda, başlangıçtaki çizgisinden ciddi bir biçimde ayrılıyor ve kadınların “özverili eş, fedakâr anne, sorumlu vatandaş” rollerinin pekiştirilmesini kendisine görev biliyordu. Amaçları arasında geçen ifadelerden birisi ise en az bir önceki dönemin ifadesi kadar çarpıcı: “Vatana kültürlü, haklarını müdrik, zamanında ve yerinde kullanmasını bilen, erkeği ve çocuğuna şuurulu bilgi ile hizmet edecek sadakatle ve feragatle her derde yetişen Türk analarının çoğalmasını ve yetişmesini sağlamak.” Anne ve eş olarak kadın rollerinin pekiştirilmesi yönelişi benimsenmekle kalmamış aynı zamanda kadınların siyasi yaşama katılımına ilişkin görevler de gündemden çıkarılmış hatta herhangi bir partiye üye olan kadının TKB’ye üye olması engellenmiştir ve TKB giderek yarı-resmi bir kuruluş haline gelmiştir. 1998 yılında tüzüğünü değiştirerek parti üyesi kadınların da TKB üyesi olabilmelerine olanak sağlayan TKB, bugün de aynı çizgide resmi ideoloji ile her geçen gün daha sıkı bağlar kurarak faaliyetini sürdürmektedir.

1950’lerden itibaren kurulan Kadın Haklarını Koruma Derneği, Türk Anneler Derneği, Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu, Türk Kadınları Kültür Derneği, Ev Ekonomisi Kulübü gibi diğer dernek ve kuruluşlar da TKB ile hemen hemen

aynı görüşler temelinde çalışmalar yürütmüştür. Özellikle vurgulanması gereken yan, bu örgütlerin kadın haklarını geliştirmek, yeni haklar talep etmek gibi uğraşlar içine girmek yerine, **zaten Cumhuriyet Türkiye’sinde bütün hakların kadınlara verildiği inancından hareketle kendilerini de kurtulmuş kadınlar olarak görerek diğer kadınları kurtarma uğraşı içinde olmalarıdır**. Otuz yılı aşkın bir süre boyunca, 1979 yılına kadar kadınlar tarafından yayımlanan *Kadın Gazetesi*’nin ilk sayısında ifade edilen çıkış amacıyla bu çizgi net bir biçimde belirtilmektedir: “Cumhuriyet inkılâbı kadınlarımıza ileri dünya kadınlığı arasındaki yerini vermiş buluyor. Türk kadınındaki kan ve ruh vasıfları bu hamlenin hem hızla hem de başarıyla vücut bulmasını desteklemiştir. Bundan dolayı *Kadın Gazetesi* kadın-erkek eşitlik davası üzerinde fikir yürütmek lüzumunu duymayacaktır.”

1960’lı yıllara gelindiğinde ise toplumun diğer kesimlerinin aksine, kadın gruplarının neredeyse hiçbir varlık gösterememeleri dikkat çekicidir. 1965 yılında Kemalist bir söylemle kurulan İleri Kadınlar Derneği dışında kayda değer yeni bir kadın örgütlenmesi olduğunu söylemek mümkün değildir. İleri Kadınlar Derneği, siyasal İslam’ın etkisine karşı, kadınların bağımsızlık, özgürlük ve eşitlik yönündeki haklarını Kemalist bir temelde savunarak gericiliği en büyük düşman addetmektedir. Ancak İleri Kadınlar Derneği’nin Cumhuriyet’i karalamak anlamına geleceği paranoyası ile “fikir yürütme lüzumu” duymayan daha önceki kadın örgütlerinden farklı olarak Kemalizm’e ölçülü bir eleştirel yaklaşım getirdiği söylenebilir. Zira İleri Kadınlar Derneği, Türkiye’de kadınların yasal düzlemde sahip oldukları hakların yeterli olmadığını ileri sürerek, kadınlarının haklarının genişletilmesini savunmaktadır. İleri Kadınlar Derneği, çok sınırlı sayıda kadının aktif bir çalışma yürütmesi nedeniyle zamanla çalışamaz hale gelmiş ve 1970 yılında kapanmıştır.

Bu dönemde kadın hareketi üzerinde solun etkisi görülmeye başlamıştır. Bu etkinin ilk somut biçimi, ilk kez kendisini açık siyasi hedeflerle tanımlayan bir kadın örgütünün, Devrimci Kadınlar Derneği’nin 1969 yılında kuruluşu oldu. 68 kuşağının yükseldiği döneme denk gelen bu yapılanma aslında sosyalist hareketin içinde kadınların ikincil konumunun ilk kez sorgulanması anlamını da taşıyor. Ancak Devrimci Kadınlar Derneği, amaçlarını, Türk kadınlarını emperyalizme ve işbirlikçilerine karşı mücadelede bir araya toplamak ve öncü konuma gelmelerini sağlamak şeklinde tariflediği için, kadınları bir araya getirse de sosyalist yapıların içinde var olan erkek egemenliğine karşı mücadele anlamında bir adım atmamış oldu ve bu alanda ciddi bir atılım sağlanamadı. 1971 yılında da diğer sol örgütler gibi darbe ile birlikte kapatıldı. Bu eksikliğe rağmen yine de Devrimci Kadınlar Derneği’nin 1970’li yıllarda sosyalist kadınlar tarafından kurulan İlerici Kadınlar Derneği (İKD), Demokratik Kadınlar Birliği, Emekçi Kadınlar Birliği, Devrimci Kadın Dernekleri gibi bir dizi kadın örgütünün önünü açtığı vurgulanmalıdır.

Geriye dönüp bakıldığında Türkiye'deki kadın hareketinin ve kadın sorunu etrafında örülmüş olan mücadelenin gelişimi açısından önemli bir köşe taşı olduğu tartışılmaz olan İlerici Kadınlar Derneği üzerinde biraz daha ayrıntısıyla duralım. 1975 yılında kurulan İKD'nin amacı, tüzüğünde şu şekilde ifade edilmektedir:

“Ülkemiz kadınlarına tanınmış sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerin kâğıt üzerinde kalmaması, günlük yaşamda somut olarak uygulanması ve geliştirilmesi için yasaların tanıdığı tüm olanakları kullanarak uğraşmaktadır. Dernek özellikle;

1. Tüm kadınların, en başta emekçi kadınların, toplum ve aile içinde kanunların kendisine tanıdığı yeri alması;
2. Mevcut yasalardaki kadın hak ve özgürlüklerini zedeleyici hükümlerin Anayasa'nın eşitlik ilkesine uygun şekilde düzenlenmesi;
3. Eşit işe eşit ücret ilkesine uygun olarak, fabrikada, tarlada, büroda kadın emeğinin savunulması;
4. Kadının kendi haklarını savunabilmesi, yurt ve dünya sorunları ile ilgilenmesi ve giderek bunların çözümüne katkıda bulunabilmesi için eğitilmesi, yurt ve dünya barışının ve ulusal çıkarlarımızın etkin savunucuları arasına katılması;
5. Analığın topluma sosyal bir katkı olarak tanınması için çalışır.”

İKD, kurulduğu günden itibaren kurucularının dahi beklemedikleri ve öngöremedikleri bir ilgi ile karşılanmış ve hızla büyümüştür. Bu hızlı büyüme bir kadın örgütlenmesine olan ihtiyacın yakıcılığını gösterir. Sınıf mücadelesinde ve/veya sosyalist harekette yer alan kadınların önemli bölümü, aynı zamanda kadın olmaktan kaynaklanan sorunlarını da dile getirme ihtiyacı duymuşlardır. Bu anlamda, solun içinden gelen kadınların ve özellikle de örgütlü kadınların kurduğu bir kadın örgütü olarak sol ile o zamana kadar yapılmamış olan hesaplaşmanın ilk adımlarının atıldığı bir örgütlülüktür aslında. Bir bakıma bu nedenle de faaliyetinin belirli anlarında ve alanlarında kimi zaman kadın sorununun ihtiyaçlarının karşılanması gereğinin ama kimi zaman da işçi hareketi içinde çalışmanın gereklerinin çelişkisini ve gerilimi yaşamıştır. Çünkü kendisini bir kadın örgütü olarak ama işçi hareketinin içinde bir kadın örgütü olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla mesela kürtaj konusunda gerekli olduğunu tespit ettiği halde bir kampanya yürütememiş, İKD üzerinden ilişki kurulan emekçilerin TKP'den yabancılaşması kaygısı nedeniyle kadın sorununun bazı mücadele başlıklarında geri durmak, ürkek adımlar atmak zorunda kalmıştır. Erkek egemenliğinin kadınlara yönelttiği her türlü baskı mekanizmasının üzerine gidememiş, daha ziyade kapitalizm koşullarında işçi sınıfından kadınların esas olarak sınıfsal konumlarından kaynaklanan sorunlarını gündemine almıştır. Bugün daha sonra işçi sınıfı mücadelesi ile doğrudan örgütsel bağı olmayan ve dünyada ikinci dalga olarak anılan feminist hareketin rüzgârından da önemli ölçüde beslenen kadın hareketinin yürüttüğü mücadeleler sonucu, bu yolda çeşitli ileri adımlar atılmış olsa da bu sorun aslında

sosyalist hareket için bugün de bütünüyle çözülmemiştir ve çözülmeyi beklemektedir.

Feminizmin bir hareket olarak ortaya çıkışı

1980’li yıllar ise ilk kez feminist adıyla bazı kadın gruplarının kurulduğunu görüyoruz. Büyük oranda soldan gelen kadınların etkisiyle 1980’li yılların başında, kendini feminist olarak niteleyen kadınlar sistemi sorgulayan ve erkek egemenliğini devam ettiren kurumları hedef alan bir anlayış geliştirdiler. Dolayısıyla devlet sistemine, aile kurumuna, eğitim sistemine, çalışma yaşamındaki eşitsizliklerden dolayı kapitalist sisteme karşı toplu bir mücadele verilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Ancak indirgemeci bir anlayıştan ziyade, kapitalizmle ve sistemin diğer unsurları ile iç içe geçmiş yönlerini tespit etmekle birlikte, kadın sorununun özgül yanlarının ortaya koyulması ve erkek egemenliğinin bir sistem olarak anlaşılması çabasının hâkim olduğu ifade edilmelidir. Bu ideolojik birikim, sayıları onu bile bulmayan kadın tarafından yürütülen iç tartışmalar; daha sonralarında *Somut* dergisinde bir kadın sayfasının sürekli yayınlanması ve en sonunda da altı kadın tarafından ilk olarak “Kadınlığın Durumu” adlı kitabın Türkçe’ye çevrilmesi amacı ile kurulup sürekli bir faaliyet haline gelen Kadın Çevresi’nin çalışmaları ile sağlandı. Gülnur Savran ve Nesrin Tura, 1994 yılında yazdıkları feminist hareketin on yılını değerlendirdikleri bir makalelerinde bu dönemi kadın hareketi açısından bir “mayalanma dönemi” olarak tanımlıyorlar. Bu dönemin 12 Eylül’ün ardından yaşanması, sosyalist hareketin kimi unsurlarının feminizme 12 Eylül’ün ürünü muamelesi yaparak onu aşağılamaya girişmesine vesile olmuştur. Oysa, toplumsal mücadeleler tarihinde bir düşünsel atılımın bir yenilgi ve durgunluk dönemine rastgelmesi sık sık görülen bir şeydir. Unutulmamalıdır ki, Kürt hareketi de göbek bağı bu dönemde kesmiştir.

Bu ideolojik birikim ve mayalanma döneminin ardından ise 1987 yılında *Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası* ile başlayan bir eylemlilik dönemi geldi. Kadınlar böylelikle ideolojik ve teorik alanda attıkları adımlara pratik alanda da yenilerini eklemiş oluyorlardı. Kampanyanın sonunda düzenlenen yürüyüşe ciddi bir katılım gerçekleşti. Aynı yıl içinde “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi”nin (CEDAW) Türkiye devletince onaylanması için girişimlerde bulunuldu ve hatta bu amaçla faaliyet yürütmek üzere *Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği* kuruldu. Sadece bir yıl sonra hareket, verdiği mücadelenin önemli yankılar uyandırmasının yarattığı motivasyonla, daha da cesur adımlar atmaya başladı. 1988 yılında başlatılan “Cinsel Tacize Hayır” kampanyası çerçevesinde toplu taşıma araçlarında, sokakta vb. kamusal alanlarda kadınlar yaygın bir faaliyet yürüttüler ve daha sonra kampanyanın bu şekilde anılmasına neden olan mor iğneleri kadınların kendilerini korumaları için sattılar. Hareketin en fazla kiteselleştiği bu dönemin belki de en önemli ve sonuç

Devrimci Marksizm

alma açısından en başarılı kampanyası 438. Madde'ye karşı yürütülen kampanya idi. TCK'nın fahişelere tecavüz edildiğinde ceza indirimi yapılmasını öngören bu maddesine karşı genelevlerin önünde yapılan cesur eylemler sonucunda 438. Madde kaldırıldı.

İdeolojik birikim ve mayalanma döneminin ardında gelen hareketlilik ve eylemlilik dönemi ile birlikte feminizm ve kadın hareketi Türkiye'de toplumsal mücadele alanında adından söz ettiren, hatırı sayılır hareketlerden birisi haline geldi. Öte yandan, bir hareket olarak gelişmesine paralel olarak, çeşitli ayrışmalar yaşadı. 1987 yılında yayın hayatına başlayan *Feminist* dergisinden ayrılan bazı kadınlar 1988 yılında *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergisini çıkarmaya başladılar. Bir anlamda kadın sorununun özgül yanlarını merkezine alarak, bu başlıklardan hareketle mücadele etmeyi önüne koyan bir anlayışa karşı, *SF Kaktüs*, kapitalizmle ve diğer toplumsal ilişkiler ile iç içe geçmişliğinden hareketle kadın sorunu konusunda daha genel, daha bütünsel bir mücadeleyi önüne koyuyordu. Çeşitli bileşenleri arasındaki ayrımlara rağmen giderek yaygınlık kazanan ve başka kadınlar için bir çekim merkez haline gelen kadın kurtuluş hareketinin ortak görüşleri 1988 yılında yayınlanan Kadın Kurtuluş Bildirgesi'nde en somut ifadesini buluyor: "Biz kadınlar cins olarak eziliyor ve sömürülüyoruz. Biz feminist kadınlar kaderimizi biçimlendirme hakkımızı kullanarak, bedenimize, emeğimize, kimliğimize, tarihimize, geleceğimize sahip çıkmak istiyoruz. Bütün kadınları ezilmişliğimizi fark etmeye, ezilmişliğimize karşı tavır almaya, dayanışmaya, örgütlenip çıkarlarımız için mücadele etmeye çağırıyoruz."

1980'li yıllar Türkiye tarihinde kadın hareketinin, kadın kurtuluş mücadelesinin en canlı, en hareketli olduğu ve daha sonra Kürt hareketinden kadınların mücadeleye katılımını bir kenara koyarsak en kitlesel olduğu dönemdi. Ancak bu dönemde bile kadın hareketi, kentli, küçük burjuva, aydın kadınların hareketi olmanın ötesine geçemedi. Avrupa ülkelerinde ve ABD'de kısa sürede sendikalarda, işçi kadınlar arasında, siyah kadınlar gibi ezilen kesimlerden kadınlar arasında bir yaygınlık kazanan feminizm, Türkiye'de işçi kadınları en kitlesel olduğu anda bile harekete geçiremedi. Niceliği göz önünde bulundurulduğunda boyutlarına göre çok daha büyük bir etki yaratan kadın hareketi, örgütlenme ve çalışma tarzı bakımından farklı bir anlayış geliştirmiş olsaydı, daha dar bir kadın kitlesine hitap etmek yerine, belki de çok daha fazla sayıda kadının katılabileceği bir mücadele alanı haline gelebilirdi. Ancak özellikle solun içinden gelen kadınların hareketin içinde ciddi bir etkiye sahip olması ve genel bir eğilim olarak solla bir hesaplaşma içine girmiş olmaları, işçi sınıfı mücadelesine, sosyalizme dair kayda değer hiçbir vurgunun yapılmamasına, yalnızca kadınların özgül sorunları etrafında bir mücadeleye odaklanılmasına yol açtı. Diğer bir deyişle, 1980'li yılların ortalarında canlılık gösteren kadın hareketinin genel eğilimi solla yalnızca örgütsel anlamda değil, ideolojik ve politik bir hesaplaşmayı ve farklılaşmayı da beraberinde getirdi ve bu bir tür hesaplaşmanın ötesine giderek sınıfsal sorunların

göz ardı edilmesi, görmezden gelinmesi anlamını taşıdı. İKD, işçi sınıfı mücadelesi içinde bir kadın hareketi olarak kadın sorunlarını bir ölçüde ikincil plana iterken, 1980’li yılların feminizmi, çubuğu bu kez tam tersi yöne bükerek, sınıf mücadelesinin dinamiklerine, işçi kadınların kadın olmaktan kaynaklı yaşadığı en basit gündelik sorunlara sırtını dönerek kentli, küçük burjuva, aydın kadınların sorunlarına odaklandı.

En kitlesel anında bile aslında yeterince kitleselleşememesi ve işçi sınıfından kadınlardan beslenmemiş olması, örgütsel yapılanma alanında taşıdığı anlayışın çarpıklığı ile birlikte en büyük zaafı olsa da, 1980’li yıllarda yürütülen mücadelenin, en azından özellikle daha sonraki dönemlerde toplumsal muhalefet içinde yerini alan kadınların önünü açtığı için önemli olduğunu tespit etmek gerekir. O dönemin çıkışları, daha önce gündeme getiremediklerini söyleyebilmelerini sağlayacak bir ortamın oluşmasına yardımcı oldu. Başlangıçta kendilerini kabul ettirmede çok zorluk çeken hareketin içindeki kadınlar, kadın sorunlarına karşı mücadele etmenin meşruluk kazanmasını sağladılar. Üniversitelerde kurulan kadın araştırma enstitüleri, kadın eserleri kütüphanesi ve kadın sığınakları da yine bu mücadelenin deneyimi ve sağladığı meşruiyet üzerinden yükselmiştir. Bunun yanı sıra pek çok somut kampanya etrafında verdikleri mücadeleler sonucu fahişelere tecavüz edildiğinde ceza indirimi uygulanmasını öngören TCK’nın 438. Maddesine karşı yapılan eylemler sonucu maddenin iptal edilmesi gibi somut kazanımlar da elde ettiler. Toplumun her alanına sızmış olan hatta sosyalist hareketin içinde de varlığını sürdüren cinsiyetçiliğin daha görünür kılınmasını sağladılar. İKD deneyiminde önemli bir sorun haline gelen farklı mücadele ve örgütlenme alanlarının çıkarlarının karşı karşıya gelmesi durumunun henüz çözülmemiş ve çözülmeyi bekleyen bir sorun olduğunu söylemiştik. Bugün bu çelişki gündeme geldiğinde kadın sorunu konusunda daha dikkatli ve daha az erkek egemen davranılıyorsa, bu ilerlemede (!) esas payın o dönem yükseltilen mücadelede olduğunu da teslim etmek gerekir.

1990’lar ve sonrası: Düzenin sorgulanmasından burjuvalaşmaya

1990’lı yıllarda kadın hareketinin yaşadığı büyük değişimi ele almadan önce, tartışmayı bu aşamadan itibaren sınırlandıracağımızı belirtmemiz gerekiyor. Tartışma dışında bırakacağımız ilk konu Kürt kadınlarının hareketidir. Kürt hareketinin yaşadığı yükseliş, bu yükselişle beraber hareketin kendi içinde erkek egemenliğine karşı yürütülen mücadele, bu mücadele sonucu Kürt hareketinin yaşadığı değişim ve Kürt kadınlarının kitlesel gücü, kadın hareketi açısından da onları önemli bir odak ve bir dizi anda hareketin kayda değer bir kısmının yönetimini belirleyecek bir güç haline getirmiştir. Ancak Kürt hareketi 1999 dönemcinden itibaren bir dizi alana paralel bir şekilde kadın alanında da sivil toplumcu bir politika izlenmiştir. 1990’lardan itibaren yaşanan gelişme açısından Kürt ka-

dın hareketindeki bu değişimin önemsenmesi gerekir. Bu konuyu burada hakkını vererek inceleyemeyeceğimiz için dışarıda bırakıyoruz.

İkincisi, kadın hareketinin feminist kanadında yer alan bazı odakları da ayırntısıyla ele almayacağız. Bunlar, örneğin Amargi, örneğin *Pazartesi* dergisi, örneğin bazı kadın kolektifleri, aşağıda ele alınacak olan burjuva feminizmi ile hem köken, hem de sosyal hareketin geri kalanıyla ilişki bakımından önemli farklılıklar gösterir. Dolayısıyla, aşağıda bunları mercek altına almayacağız. Ancak, burjuva feminizminin özelliklerini incelerken, bunların içinden bazılarının bile o yönde gösterdiği gelişmelere geçerken değineceğiz. Daha baştan söyleyelim. Bu odakları burjuva feminizminden bambaşka bir yere koyuyoruz. Aşağıda burjuva feminizmi hakkında söylediklerimizin hiçbirisi bu odaklar hakkında eleştiriler olarak alınmamalıdır. Onlara yönelik eleştirilerimiz var, ama bunların başka bir bağlamda ifade edilmesi gerekiyor.

1990'ların başından bu yana, feminizmin hakim damarı gittikçe düzen içi bir kanala kaymıştır. Bu olgu kendini çeşitli biçimlerde ortaya koyuyor: Kurumsallaşma, projecilik, lobicilik, akademizm ve benzeri yönelişler, 80'li yılların radikal ve mücadeleci bir toplumsal hareketi olan feminizmin adım adım düzenle bütünleşmesine yol açmıştır. Bütün bu gelişmeler birbirini karşılıklı olarak beslemekte ve daha da pekiştirmektedir.

Kurumsallaşma ilk bakışta kadın kurtuluş mücadelesi açısından hareketin o döneme kadar yarattığı birikimin geleceğe taşınması ve hareketin gelişimi açısından bir süreklilik sağlanması bakımından yararlı bir gelişme gibi görülebilir. Ancak bazı istisnalar dışında feminist hareketin kurumsallaşması genellikle düzenle bütünleşmeye yol açacak biçimler almıştır. Kurumun kendini sürdürmesi için gerekli para ya radikal hareketlerin ilişki kurmaması gereken finansörlerden elde edilmiş ya da burjuva kadınların kurduğu kadın örgütleriyle işbirliği içine girilerek sağlanmıştır. Gelişme, hareket içinde belirli unsurların profesyonelleşmesi ve gönüllü biçimde militanca mücadele eden kadın tipinin yerini adım adım maaşlı elemanlara bırakması biçimini almıştır. Kurumların sadece kuruluş ve işleyiş biçimleri değil, bir bölümünün yaptıkları çalışmalar da belirli sınırlı sayıda kadın üzerinde yoğunlaştığından ve o kadınların durumunu geliştirmeyi bütün kadınların kurtuluşu için mücadelenin yerine koyduğundan, bunları düzen içi sosyal yardım kuruluşlarına dönüştürmüştür. Sonuç olarak, 80'li yıllarda daha ziyade kampanya bazında örgütlenen kadın hareketinin yerini, vakıflar ve dernekler halinde örgütlenmiş, kendisini kurtulmuş sayan bir dizi profesyonel kadının lüks mekânlarda "zor durumdaki" kadınları kurtarmaya soyunduğu bir "hareket" almıştır.

Projecilik burada bir bakıma kurumsallaşmanın öteki yüzü olmuştur. Başlangıçta erkek egemenliğinin yarattığı ezme-ezilme biçimlerine karşı radikal yöntemlerle mücadele ederek kendisini ifade etmiş olan hareket, bu kurumlar aracılığıyla STK'laşmıştır. Bununla kastettiğimiz şudur. Bugün çok yüceltilen

STK’ların elbette çok çeşitli türleri vardır. Ama STK’lar arasında son derece yaygın bir davranış kalıbı, emperyalist ülkelerin kamu veya özel finansman kaynaklarından ve en başta AB fonlarından para alabilmek için hazırlanan projeler temelinde çalışmaktır. Bu projeler sayesinde elde edilen fonların etkileri çok önemlidir. Birincisi, bu kurumlar, AB emperyalizminden, Soros’un Açık Toplum Vakfı’ndan veya yerli sermayenin kaynaklarından yararlandığı ölçüde, hem projelerin, hem de kurumların kendilerinin, finansörlerinin gözünde “kabul edilebilir” olması gerekir. Tartışmasız biçimde emperyalist-kapitalist düzenin aktörleri olan bu finansörlere uygun görünme çabası, kurumları düzen içine çekecek güçlü bir faktördür. İkincisi, kurumların profesyoneli haline gelen feminist kadınların kendileri değişir: Geçim olanaklarını bu kurumdan elde eden profesyonel kadın düşüncelerini kuruma paralel olarak evcilleştirmek zorunda kalır. Üçüncüsü, projeciliğin mantığı gereği STK ortamlarını paylaşmaya zorlanan feminist kurumlar, o ortamın orta sınıf, beyaz Türk kültüründen ve AB’ye uyarlanmış liberal dilinden de payını alır. Bütün bunların sonucunda, başlangıçta düzeni sorgulayan feminist bir kalkış noktasından hareket eden kurum, düzenin hayır işlerini yapan bir payandaya dönüşür. Bu durumu, “ama kurumsallaşma süreklilik için gereklidir” ya da “o projeler bazı kadınların durumunun iyileşmesini sağlıyor” türü argümanlarla hiç olmazsa kısmen meşrulaştırmaya yönelik argümanlar, radikal bir toplumsal hareket olarak feminizme kötülük yapmak anlamına gelir. Hayır işleri burjuva toplumunun, hatta yoksulluğun veya toplumsal dışlanmışlığın var olduğu bütün toplumların tarihinde hep olagelmıştır. Bunun için feminizmi beklemek gerekmez! Burjuvazi bu işleri, para kendisinde olduğu için çok daha iyi yapar; kendi adına davranacak başka oyunculara destek veriyorsa, bu, düzene bazı ek sübaplar eklemek içindir. Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği de, Eğitim Gönüllüleri Vakfı da kız çocuklarının okuması için hayır işi yapıyor. Bunun kadın kurtuluşuna destek olan bir çalışma olduğunu söylemek mümkün müdür?

90’lı yıllarda gelişen kurumların bir faaliyet türü proje fonları temelinde sıvrılı sayıda kadının yaşam koşullarını düzeltme çalışmaları yapmak ise, bir başkası da **lobicilik** olmuştur. Özellikle uluslararası alanda Birleşmiş Milletler sistemi bünyesinde CEDAW (Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi) temelinde yapılan çalışmalar ve ülke çapında Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’nün faaliyetleri bir dizi feministi doğrudan doğruya uluslararası ve ulusal düzeyde lobicilik faaliyetleri girdabına çekmiştir. Kadınların kısmi reformlarla bazı haklar elde etmesi için mücadele etmeye karşı çıktığımız sanılmasın. Reformlar için mücadele kendi başına reformizm değildir. Önemli olan reformlar için mücadelenin yöntemleridir. Lobiciliğin esas sorunu, kadınlar adına bazı reformlar elde etmek üzere çalışılması değil, bu çalışmanın lobicilik biçimini almasıdır. Lobicilik, devletin veya hükümetler arası kuruluşların, yani düzenin organlarının içinde yer almayı beraberinde getiren bir faaliyet biçimidir. Ülke çapında bir dizi feminist Başbakanlık Kadının Statüsü Genel

Müdürlüğü ile bu yüzden içli dışlı olmuştur. Uluslararası düzeyde ise CEDAW ve benzeri bir takım hukuki enstrümanlar temelinde feminist kadınlar Birleşmiş Milletler sisteminin bürokratlarıyla iç içe girmekle kalmazlar, aynı zamanda Türk devletinin temsilcileriyle de dostane ilişkiler kurmaya yönelirler. Bunun birinci nedeni Birleşmiş Milletler sözleşmeleri temelinde her ülkenin durumunun gözden geçirilmesinin, o ülkenin “yabancılar” tarafından eleştirilmesi anlamına gelmesidir. Bu durumda Birleşmiş Milletler organlarında Türk devletini eleştirecek feministler biraz ileri giderlerse “vatan hainliği” yapıyor olacaklardır. Bu etiketi göze almak, sistem içinde çalışan kurum ve kişiler için kolay değildir. Üstelik, uluslararası düzeyde yapılan bu lobi faaliyeti gerçekte Birleşmiş Milletler sistemi aracılığıyla feministlerin Türk devleti ile bir pazarlığıdır. Bu yüzden de lobıcılık yapan feminist bir yerde devletle de anlaşmak zorundadır. Bütün bunlar, feminizmin radikalliğini törpüler, bir kadın kurtuluş hareketi olma özelliğini yitirmesine yol açar.

Feminizmin bir varlık hissettirmiş olduğu bütün ülkelerde 90’lı yıllarda başlayan ve Türkiye’de de kendini gösteren bir başka eğilim, **akademizm** olmuştur. 80’li yılların feministleri sokağa ve kadın kitlesine dönük bir mücadele veriyorlardı. 90’lı yıllarda ise feminizm üniversitenin fildişi kulesine çekilmeye yöneldi. Mücadeleden uzak durmak isteyen burjuva kadınların bir bölümü araştırmayı ve yazmayı daha “nezih” buldular. Ayrıca, akademik hayatta modalar büyük rol oynadığı için artık adım adım düzen içi bir ideoloji haline gelmiş olan, ama bir “ilericilik” nişanesi olarak insana “aydınlanmış sosyete”de prestij sağlayan feminizm, hayatında mücadele etmeyi aklından bile geçirmemiş bir başka tür kadına, tipik burjuva akademisyeni kadına “şık” bir konu oluşturmaya başladı. Kadın araştırmaları merkezleri pıtrak gibi çoğaldı. Elbette her ciddi toplumsal hareketin düşünce dünyasında da varlığını hissettirmesi ve mücadelesi için gerekli verileri araştırma dünyasından sağlaması gerekir. Akademik çalışmaların bu bakımdan yararsız olduğunu söylemek büyük bir hata olur. Ama militan bir mücadele olmaksızın teorinin de doğru yönde gelişmesi beklenemez. Bugün dünyada ve Türkiye’de yapılan akademik çalışmaların çoğunun kadınların kurtuluş mücadelesine ışık tutamayacak nitelikte olması da bundandır.

Bütün bu gelişmeler, kurumsallaşma, projecilik, lobıcılık, akademizm ve benzeri eğilimler, kadın hareketini adım adım düzenin bir parçası haline getiriyor. Berrak bir biçimde söylenecek olursa, **feminist hareket burjuvalaşıyor**. 1980 öncesinde sol örgütlerde veya kitle hareketinde siyasal ve/veya toplumsal hareketin içinde bulunmuş kadınlar ile böyle olmasa bile 80’li yıllarda soldan gelen bu kadınlardan etkilenerek sosyalizme, hatta Marksizme sempati duyan kadınların önemli bir bölümü, 90’lı yıllardan itibaren sosyalizmden bütünüyle kopmak ne kelime, burjuva toplumu ile tam bir barış ilân ediyor; bu toplumun içinde kısmi değişikliklerle yetinmek ne kelime, düzenin kurumlarıyla iç içe bir hayat sürdürüyor.

Ama feminist hareketin büyük bölümünün burjuvalaşmasının tek kanalı bu değil. 1980’li yıllarda, köken olarak soldan gelen ve radikal bir mücadele veren kadınların başarılı atılımı, kadının ezilmesini ve kurtuluşunu bütün toplumun gündemine taşıyınca, hâkim sınıflar da kadın sorununu görmezden gelmekten vazgeçerek kadın hareketini düzenin içine çekme girişimlerinde geç kalmadılar. Zaten 1920’lerden itibaren hâkim ideolojinin bir kolu olarak faaliyet yürüten bir tür kadın hareketine ek olarak, kadın sorununun kendisi devlet ve burjuvazi tarafından massedilmeye çalışıldı. 8 Mart’lar bir mücadele günü değil de, devlet katındaki yavan etkinliklerle ya da sevgililer günü gibi hediyelerle kutlanan bir gün haline getirilmek istendi. Pahalı dergilerde iş kadınlarının sorunları ele alındı vb. Kemalizm’e tam bir bağlılık beyan eden bu hareket, nüfus kontrolünü ve eğitimi bütün sorunların merkezine alan bir anlayışa sahiptir. Esas olarak “meslek sahibi” ve dolayısıyla kendisini kurtarmış eğitilmiş kadınların içinde örgütlenir, “kurtarılmayı bekleyen” (!) işçi-emekçi kadınları ve ezilen Kürt kadınlarını eğitim, çağdaşlaştırma, aile planlaması gibi konularda aydınlatma gibi yöntemlerle kurtarmayı benimsemişlerdir. Tabii siz bunu burjuva düzene, burjuva topluma asgari düzeyde de olsa adapte olmalarını sağlamak, Kürt kadını asimile etmek şeklinde okuyabilirsiniz.

Tabii burjuvazinin saflarından gelen bir dizi kadın bu arada feministleşmişlerdir. Para da vardır, şirketlerin “sosyal sorumluluk” modası da. Dolayısıyla dernekler kurulur veya desteklenir. Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER), Türkiye İş Kadınları Derneği (TİKAD) gibi has burjuva kadın örgütleri kurulur, KA-DER gibi zaten burjuva perspektife açık dernekler burjuvazinin kontrolüne girer. İş kadınları feminist kadının ya da hiç olmazsa “kurtulmuş kadın”ın başarı sembolü haline getirilir. Alarko Holding’in, bugün artık adı pek duyulmayan “prensesi” Leyla Alaton burjuva kadın dergilerinde ve gazetelerde feminizmden dem vurmıştır. Tekstil-konfeksiyon sektörünün devlerinden olduğu için Türkiye’de kadın işçiyi en çok sömüren sermaye gruplarından biri olan Boyner Holding’in başkan Yardımcısı Ümit Boyner çeşitli derneklerin temsilcisi olarak ortadadır. Güler Sabancı Türkiye’nin iki büyük sermaye grubundan birinin başına geçmiş ilk kadın “CEO” olarak övülür. Doğan Holding’in “prensesleri”nden Arzuhan Doğan Yalçındağ, TÜSİAD’ın başkanı seçilir (ve böylece Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği’nin kadın başkanı olarak her yerde arz-ı endam eder!). Bugün Türkiye’de feminizm, kadınların kurtuluşu uğruna hiç mücadele etmeyen ya da sadece medyada boy gösteren bir takım kadınların “çağdaşlık” ve “modernlik” nişanesi haline sokuluyor!

Kadın hareketinin burjuvalaşmasının nasıl gülünç sonuçlara yol açtığı konusunda bir-iki örnekle bitirelim. Bir örnek 8 Mart’tan. Bu yıl 8 Mart sermaye tarafından “sevgililer günü” ya da “anneler günü” benzeri bir şey haline getirilmiştir. 8 Mart günü gazetelerde yayınlanan tam sayfa ilanlara bakmak yeterlidir. Birleşik Markalar Derneği “Mart” ve “şımart” kelimelerinin kafiyesinden yarar-

lanan bir grafikte “8 Mart, onu şımart” sloganı temelinde 8 Mart’ı bir hediye günü haline getirmeye çalışmıştır. Altına da “Dünya Kadınlar Günü” yazmıştır. KC ise “Kadınlar mutluluğun anahtarıdır, O’nu kaybetmeyin!” diye bir slogan kullanmıştır. Altına “8 Mart Dünya Kadınlar Günü kutlu olsun” yazarak. Eski “yeşil sermaye” Ülker bile “Olmasaydınız, olmazdık...” sloganıyla kadınların 8 Mart’ını kutlamıştır. Kapitalist toplum kadını tam anlamıyla metalaştırmıştır, şimdi de 8 Mart’ı metalaştırmaktadır!³

Bir başka örnek, burjuva kadın örgütlerinin faaliyetlerinden. Türkiye İş Kadınları Derneği (TİKAD), 2006 yılında bazı başka kuruluşlarla (Avrupa Gazeteciler Cemiyeti ve *True Dergisi*) Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecine katkı sağlayan ve Türk insanının yaşam kalitesinin artırılmasına hizmet eden kişi ya da kurumlara “*Türkiye Başarı Ödülleri*” veriyor. Ödül töreni Les Ottomans otelinde yapılıyor. Sadece üç ödül söz edersek işin niteliği anlaşılır. “Yılın devlet adamı” ödülü Recep Tayyip Erdoğan’a veriliyor. Başka şeyleri bir yana bırakalım, Erdoğan en son KA-DER’in (TÜSIAD başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ’dan da destek alan) “kota” önerisine cevabın “bu mal mı ki, kota olsun?” deme saldırganlığını göstererek kadına “mal” dendiğine atıf yapabilen bir “devlet adamı”dır. “Yılın yabancı devlet adamı” ödülü, Polonya Cumhurbaşkanı Lech Kaczynski’ye veriliyor. Kaczynski Polonya’da kürtaj aleyhtarı Katolik milliyetçi gericiliğin temsilcilerinden biridir! Törende, “Eğitime Katkı Onur Ödülü”ne layık görülen *Sabah* gazetesinin ödülünü, gazetenin o dönemde henüz genel yayın yönetmeni olan Fatih Altaylı alıyor. Bilindiği gibi, Fatih Altaylı birkaç yıl önce kirli savaş esnasında uygulanan taciz ve tecavüzler üzerine konuşan Eren Keskin için gördüğü yerde taciz etmek istediğini söylemişti!

Üçüncü örnek KA-DER’den. Kadınların siyasi haklarını savunmak için kurulmuş olan bu dernek (adı bile Kadın Adayları Eğitim ve Destekleme Derneği), her nedense kadının bilgisayar dünyası ile ilişkisini kendisine konu edinmiş ve Intel şirketiyle işbirliği içinde 2005 yılından beri 30 Mart tarihini “Kadın ve Bilişim Günü” olarak kutlamaya yönelmiş. Intel öyle pek masum bir partner değil. Bilindiği gibi, bilgisayar çipleri imalatında dünya çapında neredeyse tam bir tekele sahip bir çokuluslu şirket. KA-DER bu partnerle yetinmemiş, bu yılki kutlamada *Milliyet İnsan Kaynakları* ve insankaynaklari.com ile de işbirliği kurmuş. “İnsan kaynakları” kavramı bilindiği gibi yalın üretimde çalışanların nasıl daha yoğun ve “verimli” (ve sendikasız) çalıştırılabileceği konusunda yöntemler geliştiren bir faaliyetin adıdır. TİKAD’ın toplantısı Les Ottomans Otel’de idi, KA-DER’inki Dedeman’da yapılmıştır. Şimdi siz “KA-DER aday olacak kadınların bilgisayar yoluyla güçlenmesini hedefliyor herhalde” diye düşünelim, toplantının merkezinde şöyle bir faaliyet var: Eskişehir-Osmangazi Üniversitesi Teknoloji Eğitim, Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Muammer Kaya, “Türk Kadınlarının İnternet’te Tüketim Eğilimleri ve Güzellik Sırları”

3) Bkz. *İşçi Mücadelesi*, sayı 18, Nisan 2007, s.

üzerine gerçekleştirdiği araştırmanın sonucunu katılımcılarla “paylaşıyor”. Bu da yetmiyor, daha sonra yapılan bir panelde, toplantının duyurusunun ifadesiyle “Türkiye’nin önde gelen kadın figürlerinden” Demet Kutluay da, bilgisayar ve internet’in kendi yaşamındaki rolü ile çocuk eğitimindeki yerine ilişkin görüşlerini açıklıyor. İnsan ünlü bir basketbolcunun eşi ve moda deyimle bir “top model” olunca, “Türkiye’nin önde gelen kadın figürlerinden” biri oluyor ve bilgisayarın çocuk eğitimindeki rolü konusunda allame-i cihan kesilebiliyor!

Kadın hareketinin 1990’lardan sonraki tarihsel gelişimini ve hareketin yaşadığı çeşitli ideolojik, politik ve örgütsel dönüşümleri ifade ettikten sonra bugün kadın sorunun etrafında yürütülen tartışmalardan yapılan etkinliklere, faaliyet yürüten örgütlere kadar tüm bir yelpazeye farklı düzeylerde de olsa sirayet etmiş iki hastalığın üzerinde ayrıca durmak gerekir. Çünkü bugün belli ana kamplar halinde bölünmüş, bu kampların içinde de küçük yapılanmalar olarak varlığını sürdüren, çoğu zaman sürekli bir faaliyeti bile göğüsleyebilme kapasitesine sahip olmayan kadın örgütleri yelpazesi içinde söz konusu hastalıklar yerleşmiş ve kadın kurtuluş mücadelesinin sağlıklı bir şekilde geliştirilmesi için üstesinden gelinmesi zorunlu alanlar haline gelmiştir. Bu nedenle bu sorunlara karşı ideolojik, politik ve teorik alanlarda yürütülecek kapsamlı bir mücadele gereklidir. Şimdi işe bu hastalıkların teşhisi ile başlayalım.

Beyaz Türk feminizmi

Kemalizm’in, kadın hareketinin bazı kesimleri üzerindeki etkisini daha önce farklı yönleri ile ele aldık. Özellikle kadın sorununun temel nedeni ya da nedenlerinden birisi olarak dini hedef tahtasına koyan Kemalist yaklaşım özellikle 28 Şubat döneminde, müdahalenin kadınlar arasında yarattığı bölünmenin bir tarafı olarak kadın sorunu konusunda aslında gerici bir pozisyonda bulunduğunu ortaya koymuştu. Tartışmanın merkezinde duran başörtüsünü ve başörtülü kadınları “öcü” olarak gören bu anlayışın kadın hareketi içindeki temsilcileri de, kadın hakları açısından son derece gerici bir tutumu benimseyerek kadınları örtünmeden zorla kurtarmaya yeltendiler; zor işe yaramadığında da başörtülü kadınları kamunun belli alanlarından dışlamakta sakınca görmediler. Oysa hem kadınlar, hem de işçi sınıfı açısından doğru politika, başörtüsü yasağını baskıcı devlet aygıtının ve Türkiye’nin Batı’yla ve emperyalizmle bütünleşmesinin savunulmasının bir sonucu olarak görür. Bu nedenle de doğru bir politik hat bu yasağa, kadın öğrencilerin bu nedenle eğitim hakkının elinden alınmasına vb. karşı çıkar. Bu açıdan bakıldığında Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği gibi kurumlar halinde örgütlenmiş feminizm karşısında sola yakın duran kadın örgütlerinin doğru bir tutum aldığını ve bu konuda iyi bir sınav verdiğini vurgulamak gerekir. Ancak ufkumuzu yalnızca sosyalist hareket ile doğrudan, yakın ya da uzak bir biçimde ilişkisi olan hareket ile sınırlamıyorsak, bu durumun yani Beyaz Türk feminizminin temel yönelimlerinden birisinin farkında olmak gerekir. Ayrıca yine be-

lirtmek gerekir ki, 28 Şubat'ta genel politik perspektif ve tavır bakımından sınıfta kalan solun bazı kesimleri, meselenin kadın sorununa ilişkin bu yanında da gerici bir yaklaşım geliştirmiş ve 28 Şubatçıların yanına düşmüşlerdi. Bugün 14 Nisan Tandoğan ve 29 Nisan Çağlayan mitinglerinde kadınların, üstelik feminist kadınların oynadığı rol işte doğrudan doğruya cumhuriyetin ve Kemalizmin stratejisinin kadınlara getirdiği her şeyin kaymağını yiyen bütün burjuvalar ve orta sınıflarla birlikte, başka kadınların (yani "beyaz olmayan Türk" kadınların ve Kürt kadınların) sorunlarına ve kurtuluşlarına ilişkin herhangi bir kaygı duymayan orta sınıf kadınlarının kendi ayrıcalıklarının kıskanç savunucusu haline gelmiş olmalarının bir ürünüdür.

Bununla birlikte Beyaz Türk feminizmi açısından son derece önemli olan bir diğer alan Kürt hareketine ilişkin geliştirdiği stratejik yaklaşımdır. Devletin genel olarak Kürt hareketinin altını oyma amacıyla Kürt illerinde, mahallelerinde gençleri politikadan koparmak için bilinçli bir biçimde izlediği hattın bir versiyonu da çeşitli dernekler ve vakıflar yoluyla izlenen ve özellikle Kürt kız çocuklarını kullanan asimilasyon politikasıdır. ÇATOM'lar, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği gibi dernekler ve vakıflar aracılığı ile Kürt kız çocuklarının ta İstanbul'lara getirilerek Türkiye ile bütünleştirilmesi amacı güdülmektedir. Beyaz Türk feminizmi ise bu alanda devletin yükünü neredeyse tümüyle kendi üzerine almakta, Kürt kızlarını kurtaran "çağdaş" Türk kadınlar misyonunu benimsemektedir.

Kadınların kurtuluşu adına uygulanan bu asimilasyon yöntemine karşı çıkmak ve "beyaz Türk feminizmi"nden sadece uzak durmakla kalmayıp ona karşı mücadele etmek gerekir. Kürt kadınlarının kurtuluşu, kurtarılmayı bekleyen nesne olarak değil, ancak kendi kurtuluşları için yürütülecek bir mücadelede özne olduklarında gerçekleşebilecektir. Üstelik, Kürt kadınları bu mücadeleyi bir süreden beri veriyorlar.

Kadın hakları emperyalizmi

Batıda yaşayan "çağdaş" Türk kadınlarının Kürt kızları için kendi köklerini reddetmek temelinde düzenle bütünleşmelerini sağlayacak en azından asgari bir donanımına sahip olmalarını sağlamak yönünde attıkları adımların, kendilerine biçtikleri misyonun bir benzeri, aslında bütün dünyada hâkim olan bir anlayıştır. Nasıl ki Batı ile bütünleşme yolunda kadın figürü Cumhuriyet Türkiye'si'nde önemli bir araç olarak kullanılmıştır ve Kemalizm kendi çıkarları uğrunda kadının ezilmesini sömürmeye yönelmiştir; emperyalizm de bugün özellikle sürekli savaş döneminde kadın haklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanabileceği bir alan haline getirmiştir.

Bu konuda bir dizi örnek verilebilir. 1990'lı yılların sonlarından Afganistan savaşına giden süreçte, Taliban'ın Afgan kadınına görünmez hale getiren ağır baskısı Batılı kadınları Afganistan'a karşı kışkırtma yolunda yaygın olarak kul-

lanılmıştır. Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), emperyalizmin Arap dünyasındaki ideolojik hâkimiyetini kadın hakları üzerinden sağlamaya yönelik biçimde tasarlanmıştır. Yarın İran hedef tahtası haline geldiğinde, kadınların mollalar tarafından ezilmesinin de emperyalistlerin cephaneliğinde önemli bir yer tutması şaşırtıcı olmayacaktır.

Bu durum özellikle Beyaz Türk feminizmi ile birleştiğinde, Türkiye’deki kadın hareketinin bilhassa BOP bağlamında önemli bir Truva atı rolü oynamasına yol açıyor. Kemalizm ve genel olarak küçük burjuva kadınlarda söz konusu olan Batı hayranlığı ve buna eklenen Arap düşmanlığı, başta burjuva feminizmi ve Kemalist küçük burjuva kadın hareketi olmak üzere, beyaz Türk feminizminin etkisindeki kadınların “kadın hakları emperyalizmi” olarak ifade edilebilecek bu anlayışın arkasına dizilmesiyle ve emperyalizmin bölgedeki bir müttefiki haline gelmesiyle sonuçlanıyor. Irak Savaşı’ndan bu yana, başta İstanbul olmak üzere, Türkiye’nin belirli kentleri Arap dünyasının kadınlarına yönelik olarak düzenlenen bir dizi “zirve”, konferans ve sempozyuma sahne olmuştur. Buralarda, başta has burjuva kadın örgütleri ve Kemalist kadın dernekleri olmak üzere, kadın hareketinin bir dizi unsuru, ABD ve Avrupa’dan gelmiş “muadilleri” ile birlikte “gayri resmi diploması” oyunu oynamakta, ABD ve AB emperyalizmleri ile Türkiye’nin Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi (kısaca BOP olarak biliniyor) çerçevesinde Arap kadınlarına “kadın hakları” mürebbiyeliği yapmaktadırlar.

Elbette bütün insanlığın kurtuluşunu amaçlayan devrimci Marksistler, Arap dünyasının ve emperyalizme bağımlı yaşayan diğer ülkelerdeki kadınların kurtuluşundan yanadır. Ancak bu konuda da, tıpkı Irak Savaşı’nda öne sürülen demokrasi, insan hakları gibi propagandalara verdiğimiz yanıtı benzer biçimde, kurtuluşun, özgürlüğün kadınların emperyalizmle bütünleştirilmesi, daha da bağımlı hale getirilmesi ile değil, kadınların kendi mücadeleleriyle olabileceğini öne sürüyoruz.

II. Feminist hareketin zaafı

Yukarıda resmedilen tablo önümüze şu iki soruyu getirip koyar: buraya nasıl varılmıştır ve bundan sonra ne yapılmalıdır? Tabii, en başta şunu söylemek gerekir: Kendimizi içinde bulduğumuz durumun nedenlerini soruşturabilmek için önce yaşanan **çürüme olgusunun** tespit edilmiş olması gerekir. Biz yukarıdaki tablonun çürümeyi açıklıkla ortaya koyduğu kanaatindeyiz. Bizce acı olan, 80’li yılların mücadeleci feminist hareketinin içinden gelen ve yukarıda özetlenen eğilimlere teslim olmamış unsurların bu tabloyu bütün ciddiyeti içinde ya görememeleri ya da dile getirmekten kaçınmalarıdır.

Çürümenin nedenleri konusunda burada bütünsel bir tahlil yapmaktan zi-

yade, hareketin kendi bakış açısında var olan hatalar üzerinde durmayı tercih ediyoruz. Çünkü nesnel koşullar üzerinde durmanın bazı yönlerden aydınlatıcı olduğu doğru olmakla birlikte, bu bize hareketin doğasında mevcut bazı ciddi zaafılar konusunda fikir vermeyecektir. Oysa biz çürümenin feminizmin ilk yükseliş döneminde benimsediği ciddi bazı hatalarla da ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Amacımız çürüme ile bu hatalar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak.

Bağımsız kadın hareketi

Üzerinde durulması gereken ilk nokta, 1980'li yılların feminist hareketinin benimsediği "bağımsız kadın hareketi" kavramında ifadesini bulan anlayıştır. Feminizmin kadınların kurtuluşunun esas olarak kadınların kendi mücadelesinin bir ürünü olduğu yolundaki temel anlayışı elbette doğrudur. Hem kapitalizm çerçevesinde kadınların konumunu ilerletecek ve özgürlüklerini geliştirecek reformların elde edilebilmesi için, hem de işçi sınıfı ve müttefikleri iktidara geçtikten sonra kadının nihai kurtuluşu için gerekli önlemlerin uygulamaya konulabilmesi için kadınların oluşturduğu ve yönettiği bir kadın hareketinin, alacağı somut biçimler ne kadar çeşitli olursa olsun, var olması mutlaka gereklidir. Bunun da ötesinde, ister sendikal ve mesleki, ister politik, bütün karma mücadele örgütlerinde, hem örgütün kadınlara özgü sorunları daimi olarak gündeminde tutması ve bu konuda politikalar oluşturmaya amacıyla, hem de örgüt içi cinsiyetçilikle mücadele etmek için çeşitli kadın ortamlarının (kadın komisyonları, kadın konferansları vb.) bir gerçeklik haline gelmesi de son derecede önemlidir. Tartışma burada değildir. Bütün ezilenler gibi, kadınların kurtuluşu da kendi elleriyle sağlanacaktır.

Ancak salt kadınlardan oluşan her örgüt ve hareket zaten bir "kadın hareketi"dir. Bu örgüt veya hareketler, aynı zamanda mücadele bayraklarına kadının kurtuluşunu yazdıkları takdirde, kadın kurtuluş hareketinin birer bileşeni olmuşlar demektir. Bunlar feminist olabilir ya da olmayabilir. (Bu soruna birazdan döneceğiz.) Önemli olan şudur: Bu kadarı, yani kadın sorununun özgül bir ezme-ezilme ilişkisi içerdiği ve kadın kurtuluşunu kadınların kendi elleriyle gerçekleştirecekleri kabulleri bir "kadın hareketi"nin varlığı için yeterli koşullardır. Peki niye "bağımsız kadın hareketi"?

Bu formülün kadın kurtuluş mücadelesi için gerekli olup olmadığını anlamak için başka bir soru sormak gerekiyor: Neden, kimden bağımsız? Kastedilen burjuvaziden veya devletten bağımsızlık olsa zaten üzerinde tartışılacak bir şey olamazdı. Ama konu bu değildir. Konu bazen "erkeklerden bağımsızlık"tır. Kadın kurtuluşu için verilecek mücadele söz konusu olduğunda hareket elbette erkeklerden bağımsız olacaktır. Kadınlardan oluşan ve onların yönettiği bir hareketin erkeklerden bağımsız olması zaten işin doğası gereğidir. Ama aslında söylenen bu da değildir. Bazen açık, bazen kapalı tarzda söylenen aslında şudur: Kadın hareketi sosyalist hareketten bağımsız olmalıdır. İşte burada erken dönemin mü-

cadeleci feminizminin ilk büyük yanılgısıyla karşı karşıya geliyoruz.

Bu sorunu doğru çerçevede anlayabilmek için, önce iki düzeyi birbirinden ayırmak gerekiyor. İlk düzey daha bireysel ve varoluşsal bir düzeydir. 80’li yılların ilk feministlerinin çoğunluğu sosyalist ve devrimci demokratik hareketten gelen kadınlardı. Ötekiler de onların etkisi altında yüzlerini sola çevirmişlerdi. Dolayısıyla, bu kadınlar açısından, kendilerinin geçmiş ya da hâlâ devam eden sosyalist mücadeleleri ile kadın kurtuluşu alanında vermeye başladıkları yeni mücadele arasında düzgün bir ilişkiyi kurmak diye somut, kişisel bir sorun vardı. Bütün bu kadınlar eski örgütlerinde, şu ya da bu düzeyde, cinsiyetçilikle ve kadın sorununa karşı duyarsızlıkla karşılaşmış oldukları için, bu örgütlerin yeni mücadelelerine herhangi bir biçimde müdahale etmesini istemiyorlardı. Buna feminizmin Türkiye’deki ilk yükseliş aşamasında sosyalist hareketin son yarım yüzyılın en kötü döneminden geçiyor oluşunu eklemek gerekir. Yani sosyalist hareketin kadın mücadelesi açısından çekici bir yanı yoktu, ama itici yanı çoktu.

İkinci düzey ise çok daha evrensel ve çok daha geneldir. Bağımsız kadın hareketi formülü, sosyalist hareketten bağımsızlığı savunarak aslında kadın mücadelesinin proletaryanın sosyalizm mücadelesinden bağımsız olmasını savunmaktadır. Tekil kadınların amacı ve niyetinden bağımsız olarak formülün genel tarihsel anlamı budur. Çünkü, verili bir dönemde, dünyada veya tek bir ülkede, sosyalist hareket ne kadar güçsüz olursa olsun, proletarya ve müttefikleri bu hareketten ne kadar uzak durursa dursun, bu sınıf ve katmanlar harekete geçtiklerinde, sosyalizm mücadelesi yükseldiğinde, hareketin esas siyasi kanalı varolan veya yeni kurulacak olan sosyalist parti ve örgütler olacaktır. Dolayısıyla, sosyalizmden bağımsızlık diyen, devrimci proleter hareketinden bağımsızlık demiş olur.

Sorunun özü budur ve bu öz bir kez ortaya konulduğunda, varılacak sonuç da çok yalındır. Hangi toplumsal hareket, proletaryanın devrimci, yani anti-kapitalist hareketinden siyasi ve ideolojik bakımdan bağımsızlık peşinde koşarsa, o hareket kısa veya uzun vadede, koşulları oluştuğunda mutlaka burjuvazinin siyasi ve ideolojik hegemonyası altına girer. Bu işçi sınıfının sendikal hareketi için de geçerlidir, ekoloji konusunda verilen mücadele için de. Bütün bu hareketler için geçerli olan elbette kadın hareketi için de geçerli olacaktır. Bunun nedeni de basittir. Kapitalist toplumda bütün hakimiyet araçları burjuvazinin elindedir. Sadece ordu ve polis gibi düzeni zora dayalı biçimde koruyan kurumlar değil, sadece parlamento, yargı veya okul gibi toplumun düzene boyun eğmesi yönünde rıza üreten kurumlar değil, aynı zamanda dar anlamda ideoloji üreten kurumların büyük çoğunluğu da (medya, sanat, kültür vb.) burjuvazinin parası ile kontrol ettiği alanlardır. Bu düzenin parçası haline gelmemenin yolu, bu düzenin karşısında ağırlık oluşturabilecek ve koşulları oluştuğunda onu devirebilecek tek güç ile, yani proletarya ile ittifaktan geçer. Proletarya ile ittifak demek, sosyalizmle ideolojik ve siyasi bağ demektir. Her kim toplumsal hareket içinde sosyalizmin etkilerine karşı mücadele eder, amacı bu olsa da olmasa da, toplumsal hareket

içinde burjuvazinin hegemonyasına destek oluyor demektir.

Türkiye’de feminist hareketin kapitalist toplumun bütün ilişkilerini sarmalayan, bu toplum içinde her özneye bir sınıf damgası vuran doğasına rağmen proletaryadan bağımsızlıkta ısrar etmesi, feminist hareketin baskın damarının bugün yaşadığı çürümeye önemli bir rol oynamıştır. Bir bakıma, “bağımsız kadın hareketi” formülü burjuvalaşma illetine karşı feminist hareketin bağışıklık sistemini zaafa uğratmıştır. Sorunu yalnızca nesnel, kadın hareketinin iradesi dışında faktörlere atfetmek, meseleyi bütünlüğü içinde görememek anlamına gelir. Evet, kapitalist toplum kendisine meydan okuyan, düzeni kısmi olarak da sarsma potansiyelini taşıyan bütün toplumsal ve siyasal hareketleri ve akımları düzenle bütünlüştürmek ve radikalliğini ortadan kaldırmak bakımından büyük bir esneklik kapasitesine sahiptir. Kadın hareketi de hâkim sınıflar tarafından adım adım düzen içine çekilmeye çalışılmıştır. Mücadelenin yükselişine kadar esamesi bile okunmayan kadın sorunu devlet katında dikkate alınır hale gelmiş, 8 Mart devlet tarafından kutlanmaya başlamış, kadın ve aileden sorumlu bakanlıkların ve benzerlerinin faaliyetleri aracılığıyla çarpık bir biçimde ele alınıp massedilmeye çalışılmıştır, medya önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bu nesnel faktördür. Ama işte tam da bu nesnel faktör kadın hareketinin sosyalizmden bağımsız olması konusundaki ısrarın sorunlu olmasının temelidir. Eğer kadın hareketi burjuvazinin bu sempati taarruzuna daha hazırlıklı olsaydı, belki de bu taarruz sonucunda bu kadar büyük bir çürüme yaşamayacaktı.

Öyleyse, ulaştığımız sonucu özetleyelim. Kadın hareketi kadınlar tarafından oluşturulmalı ve yönetilmelidir. Yani örgütsel olarak bağımsız olmalıdır. Ama siyasi ve ideolojik bakımdan proletarya ve sosyalist hareketle müttefik olmalı, burjuva ideolojisine ve siyasi güçlerine karşı proleter ideolojisine ve sosyalist harekete karşı bağımsızlık türünden bir ilkeden vazgeçmelidir.

Proleter hareketinin ve onun kısa ve uzun vadeli, kısmi ve genel çıkarlarının ifadesi olan sendikal ve siyasi hareketlerin verili bir anda cinsiyetçi olması bu söyleneni hiçbir biçimde değiştirmez. Bunlar, işin doğası gereği, farklı düzeylerde karma (yani kadınlarla erkekleri birlikte örgütleyen) hareketlerdir. Demek ki, cinsiyetçi olmaları kader değildir, ezme-ezilme ilişkilerinden örülmüş bir dünyanın tarihsel olarak belirlenmiş ve geçici olabilecek bir ürünüdür. Yani değiştirmek için uğrunda mücadele edilebilecek bir şeydir. Üstelik, sendikal hareket ayrı tartışılmak üzere, sosyalist hareketin kapitalist toplumun ortalamasından daha cinsiyetçi bir ortam olduğu kesinlikle savunulamaz. Buradan kadın hareketi açısından genel bir siyasi yöneliş çıkarsamak mümkündür. Bu da bizi Türkiye’deki kadın kurtuluş hareketinin ikinci büyük zaafına getiriyor.

Burjuva kadın ve emekçi kadın

Bu yazının ilk bölümünde belirttiğimiz gibi, kadın sorunu özgül, kendine has

temelleri olan, kapitalist çağdan önce de var olmuş olan bir toplumsal sorundur. Farklı derecelerde de olsa, her sınıftan kadını etkiler. Sorunun bu niteliğini tespit etmiş olmak feminist hareketin büyük katkısıdır. Dünya ve Türkiye sosyalist hareketi içinde sadece geri akımlar ya da bürokratik yozlaşmaya uğramış akımlar değil, devrimci Marksizmin kendisi de 20. yüzyılın çok önemli bir bölümünde bu gerçeği kavrayamamış, daha doğrusu (sorunun Marx ve Engels’in döneminde özgül bir kadın sorunu olarak konulmuş olduğunu hatırlarsak) unutmuştu. Bolşevikler bile (üstelik buna Kollontai bile büyük ölçüde dahildir) kadın sorununun özgüllüğünü reddetmişler, burjuva kadın ile işçi kadının ortak bazı sorunlar yaşadıklarını yadsımışlardır. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde, ikinci dalga feminist hareketin atılımı sayesinde ki, devrimci Marksist hareket kadınların ezilmesinin ve kurtuluşunun sınıf sorunundan ayrı, bağımsız, ama onunla ilişkili bir sorun olduğunu programına yazmaya başlamıştır.

Ne var ki, ikinci dalga feminizm ve onun gecikmiş bir ürünü olan Türkiye feminizmi, kadın sorununun bütün kadınların sorunu olduğu **doğru** tespitinden kadının kurtuluşu için bütün kadınların el ele mücadele etmesi gerektiği **yanlış** sonucuna sıçramıştır. Bu tür bir otomatik bağ hiçbir toplumsal mücadele alanında kurulamaz. Örnek olarak ulusal hareketleri alalım. Ezilmiş bir ulusun olduğu her yerde, kendini o ulustan sayan her birey ve aile eziliyor demektir. O ulusun bütün bireyleri de zaman içinde bunu bilinçlerine çıkarabilirler. Ama bu, o ulusun kurtuluşu için bütün bireylerin birlikte harekete geçecekleri, hele hele mücadeleyi sonuna kadar birlikte götürecekleri anlamına gelmez. Ulus sınıflardan oluşur. Üst sınıflar veya en azından bazı katmanları varolan düzenden yararlandıkları ve bu sayede ezen ulusla maddi çıkar, kişisel bağ, siyasi angajman ve kültürel yöneliş açısından bütünleştikleri için mücadeleye katılmazlar veya sadece sempatan olarak kalırlar veya katılsalar bile gerçek bir kurtuluşun önüne kesmeye çalışırlar.

Kadınların da sınıfsal aidiyeti vardır. Burjuva kadınlar içinde yaşadığımız erkek egemen kapitalist toplumdan ya doğrudan doğruya aktif kapitalistler olarak ya da kapitalist eşi veya kızı olarak büyük bir yarar görmekte, ona sayısız görünür ve görünmez bağla bağlı olarak yaşamaktadırlar. Başta kapitalist sınıfın erkekleri olmak üzere erkekler tarafından eziliyor olabilirler, ama, birincisi, düzenden büyük çıkarları olduğu için genellikle mücadeleye yatkın olmazlar. İkincisi, özellikle kendi sınıflarına mensup, eğitilmiş, giderek daha fazla toplumsal üretime giren kadınların kısmi hakları için mücadele verebilirler, ama bütün toplumun, bütün sınıflardan kadınların kurtuluşu için mücadele etmek akıllarından bile geçmez, ta ki (“beyaz Türk feminizmi”nde olduğu gibi) düzeni korumak amacıyla Kürt ve emekçi kadınları massetmek için faaliyetlere girişsinler veya (yine düzene sübap olacak biçimde) hayır benzeri işlere kalkışsınlar. Bu söylenenlere, kadının tam kurtuluşunun ancak sosyalizmde mümkün olduğu yolundaki tespit eklendiğinde burjuva kadınların mücadeleye sonuna kadar katılmaktan kesinlikle kaçınacağı,

burjuvalarla birlikte oluşturulmuş kadın örgüt ve ittifaklarının bir aşamadan itibaren kadın kurtuluşunun önünde bir engel haline geleceği daha da açık biçimde ortaya çıkar. Tekil bireyler bu tartışmanın dışındadır, çünkü erkek olsun, kadın olsun, burjuva sınıftan gelen bazı bireyler, değil kadın kurtuluş hareketinin komünist hareketin dahi içinde yer alabilirler.

Öyleyse, kadın kurtuluşu mücadelesi esas olarak emekçi sınıflardan kadınlar eliyle sağlanacaktır. Burada, ilk bakışta sağduyuya aykırı gibi görünen bir şey söylediğimizin elbette farkındayız. İşçi ve emekçi sınıflardan kadınların içinde yaşadığı aileler, orta sınıf ve burjuva ailelere göre çok daha cinsiyetçi bir işbölümünün ve çok daha cinsiyetçi bir ideolojinin hakimiyeti altındadır. Köylü kökenlerine yakınlıkları, dini ideolojinin hakimiyeti, büyük ailenin bir ölçüde varlığını sürdürüyor olması ve benzeri bir dizi faktör, işçi ve emekçi ailelerden kadınları toplumsal mücadeleden daha da fazla yalıtır, boynu eğik kılar. Ama ezilmişlik derecesi, hiçbir toplumsal ve siyasal mücadelede tek etken değildir. Burjuva ve orta sınıflardan kadınlar mücadeleye daha erken girebilirler, ama mücadele yükseldikçe onu çok daha erken terk edeceklerdir. Erkek ya da kadın, işçiler de sosyalist harekete aydınlardan, küçük burjuvalardan ve öğrencilerden çok daha geç katılırlar, ama bu onların mücadeledeki vazgeçilmezliklerini ortadan kaldırmaz. İkincisi, işçi-emekçi sınıflar içinde demin çizilen tablodan çok farklı bir yaşam tarzını benimsemiş katmanlar da mevcuttur. Bir yandan sanayi ve hizmet üretimi alanlarında işçiliğe adım atmış, kolektif üretim ortamlarında yalıtılmışlığından kurtulmaya başlayan, sendikalaştığı takdirde başka mücadele gelenekleriyle tanışan kadınlar vardır. Öte yandan kamu çalışanları bugün büyük kitleleriyle proletaryanın bir parçası haline gelmiştir. Bunlar arasında bir bölümü (öğretmenler, hemşireler, bazı büro çalışanı katmanları) orta sınıflardan hiç farkı olmayan bir kentli kültürüne, eğitim düzeyine, yaşam tarzına vb. sahiptir. Kısacası, işçi-emekçi sınıflardan kadınların genel bileşimi çok çeşitlilik arz eden bir tablo sunar. Bazı bileşenler daha erken harekete geçerler, bazıları ise mücadeleye daha geç girmekle birlikte en sert mücadele yöntemlerine dahi başvurmaktan kaçınmazlar. (Gözünüzün önüne evinden ve mahallesinden hemen hemen hiç çıkmayan gecekondu sakini ev kadınlarının mahalleye yıkım yapmaya gelen belediye ekiplerine ve polise karşı verdiği kahramanca direnişi getirebilirsiniz.) Bu bileşim içine “ev kadını” diye anılan, bizim “ev emekçisi” diye anmayı tercih ettiğimiz kadınlar da elbette dahildir. Yani “işçi kadınlar” ya da “emekçi kadınlar” derken, sadece kendisi toplumsal üretimde yer alan kadınları değil, işçi ve emekçi ailelerine mensup, ama işbölümü içinde sadece kendi evinde çalışan kadınları ve işçi ailelerinin kız çocuklarını da kastediyoruz.

Bu söylenenlerden kadın kurtuluş hareketinin siyasi ve örgütlenme yönelişi bakımından muazzam önemli sonuçlar çıkar. Birincisi, gerçekten adımı hak eden bir kadın kurtuluş hareketi, yani sonuna kadar gitmeye hazır bir hareket esas olarak işçi ve emekçi sınıflar içinde örgütlenmelidir. Bu doğrudan işyerlerinde ve

sendikalarda olabilir. Veya aynı zamanda mahallelerde “ev emekçileri”ni örgütlemeye yönelik olabilir. Veya meslek liselerinde emekçi sınıflardan genç kadınları örgütlemekle olabilir. İkincisi, işçi ve emekçi sınıflardan kadınları örgütlemek için, onların sınıf kültürlerine duyarlı yaklaşmak, burjuvazinin, orta sınıfların veya küçük burjuvazinin bazı katmanlarının önünde olan sorunları otomatikman onların da sorunları saymamak, kısacası kadınların ezildiği sayısız alandan bu kadınların dolaysızca kendilerinin sayabileceği sorunları ön plana çıkarmaya hazır olmak gerekir. Üçüncüsü, karşımızda sadece kadınlar değil, aynı zamanda sınıfsal olarak sömürülen, ezilen, yoksul ve yoksun bırakılmış insanlar olduğunu unutmadan, aynı zamanda sınıf konumlarını içeren bir dizi politika ve buna uygun bir dil benimsemek, onların kendi aile ve mahalle ortamlarında var olan bir dizi sorunu onlarla birlikte örgütlenmek isteyen küçük burjuva kadının tepkiseliliğiyle ele almamak ve sabırlı olmak gerekir. Ve hiçbir koşul altında onları sınıf politikasına ve sınıf örgütlerine karşı kışkırtmaya girişmemek gerekir. Bir sendikanın cinsiyetçi yapısı sonuna kadar sorgulanmalıdır. Ama sendikanın varlığının gerekliliği, işçi sınıfı için önemi hiçbir zaman sorgulanmamalıdır. Nihayet, bu kadınlara “aydınlanmış”, “çağdaş”, kendisi kurtulmuş kadının, zavallı, kurtulmayı bekleyen insanlara gitmesi gibi değil, farklı biçimler altında ezilen kadınların ortak mücadelesini örme has niyetiyle gitmek gerekir.

Türkiye’de kadın kurtuluş hareketi bu çizgiyi benimseseydi, başlangıçta çok daha zahmetli adımlar atardı, ama bugünkü çürüme kader olmazdı. Kapitalist toplumun iki ana sınıfından biriyle bütünleşmeye yönelmeyen, er ya da geç ötekiyle bütünleşecektir.

Bu bahsi bitirmeden önce 8 Mart’ın anlamına da kısaca değinmek gerekir. 8 Mart’ın tarihçesi yeterince biliniyor. Kadın işçilerin mücadelesinin 20. yüzyıl başının sosyalist hareketini bağrına toplamış olan İkinci Enternasyonal tarafından yılın belirli bir gününde anılması ve kutlanması kararından doğan bir gündür 8 Mart. İşçi hareketinin bu uluslararası güne koyduğu orijinal ad da “Dünya Emekçi Kadınlar Günü”dür. Feminizmin ikinci dalgasının basıncı altında Birleşmiş Milletler (BM) 1975’te bu günü almış ve “8 Mart Dünya Kadınlar Günü” olarak değiştirmiştir. Bizce doğru adlandırma “Dünya Emekçi Kadınlar Günü”dür. Bu, bütün kadınların ezildiği gerçeğini unutmak anlamına gelmez. 8 Mart, bir yakıma, ah vah günü değildir. 8 Mart bir mücadele günüdür. Kadınların kurtuluşu için sonuna kadar mücadele edecek olanların işçi ve emekçi sınıflardan kadınlar olduğu doğru ise, o zaman mücadele gününü bu kadınların günü olarak anmak daha doğrudur. BM’nin yaptığı, yukarıda kapitalist sistemin radikal muhalefet hareketlerini massetme konusundaki esneklik kapasitesi üzerine söylediklerimizin uluslararası planda bir ifadesidir. Emperyalist dünya düzeninin bekçisi BM’nin 8 Mart’ı benimserken adından “emekçi” sözcüğünü çıkarması, bütün kadınların ezildiği gerçeğine işaret etmekten ziyade mücadelenin massedilmesi ve radikal uçlarının törpülenmesi niyetlerine bağlanmalıdır.

Örgütsel liberalizm

Feminizmin ikinci dalgasına ve Türkiye'deki feminist harekete damga vuran bir başka yöneliş, örgütsel alanda merkezîyetçiliğe karşı duyulan düşmanlık olmuştur. Bunun çeşitli nedenleri olabilir, ama en görünür olanı sosyalist hareketten gelen feministlerin Stalinist örgütlerin demokrasiden bütünüyle yoksun yapısından yaka silmiş oldukları için öteki uca savrularak her türlü yapılaşmayı, hiyerarşiyi, merkezi disiplini bütünüyle, yani demokratik biçimlerle oluşturulmuş olsa bile, reddetmeleridir. Bu aslında 80'li yıllardan itibaren dünya ve Türkiye soluna bir bütün olarak illet olmuş bir sorundur: toplantı başkanı yerine "kolaylaştırıcı" demek, toplantı usullerini cendere gibi görmek, demokratik olarak seçilmiş kurullardan korkmak, demokratik olarak alınmış olsa bile kararların bağlayıcı olmasından kaçınmak ve benzeri adetler, Türkiye'nin siyasi literatürüne girmiş olan "parti olmayan parti" deyimini vb. yaklaşımlar aslında bir örgütsel liberalizmin genel ifadeleridir. Kadın hareketinde bunlar en ileri düzeye ulaşmış, buna büyük ölçekli örgütlenmeye karşı muazzam bir tepkisellik de eşlik etmiştir. Bunun iki sonucu olmuştur. Birincisi, hareketin içinde muğlak bir iradenin ortaya çıktığını söylemek mümkün. Gülnur Savran ve Nesrin Tura, bu durumu yapısızlığın, "örgütsüzlüğün despotizmi" olarak tanımlıyorlar. Aslında formel olmayan ve belki de formel olarak belirlenmiş hiyerarşiye göre daha katı ve daha az kontrol edilebilir bir hiyerarşi oluşmuştur. İkincisi, kadın hareketi minik minik sayısız çevre, dernek, vakıf halinde örgütlenmiş, örgütsel ölçeğin getireceği güçten yoksun kalmıştır.

Gerek parçalanma, gerekse örgüt içi ilişkilerde liberalizm, feminist hareketin baskın damarının başlangıçtaki radikal tutumundan koparak düzenle bütünleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Birincisi, örgütsel ölçeğin küçük tutulması saplantısı, her bir dernek, vakıf ve çevreyi ekonomik bakımdan zayıf bir durumda bırakarak "sponsor", "finansör" ve "fon kaynakları" karşısında savunmasız kılmıştır. Güçlü örgütlenmelerin sağlayabileceği mali güç olmayınca, düzenin hücrelerinde kişisel çıkarlarının peşinde olanların eli güçlenmiş, bir takım işler yapmak isteyenler de parasal ihtiyaç karşısında projeciliğe teslim olmuşlardır. Sadece burjuva feminizmi de değil. Örneğin Amargi başlangıçta "öz güce dayanma" meselesini çok önemseydiği halde, daha sonra AB ve KAGİDER fonlarından yararlanmaya hiç huzursuzluk duymaksızın girişebilmiştir.

İkincisi, örgütsel parçalanmışlık her bir parçacığı burjuvazinin güçlü dünyası karşısında yalıtılmış bırakmış, örgütler düzenle bütünleşme konusunda dalgakıran rolü oynayabilecek kadınların eleştirel barajından yoksun kalmıştır. Örneğin, bir büyük sendikanın düzenle bütünleşmesi önünde, küçük ama radikal olarak sınıf mücadelecisi bir kesimin bile büyük bir engel olarak yükselmesi mümkündür. Kadın hareketindeki parçalanma, ideolojik bakımdan en güçlü unsurların bu sürece engel olma kapasitesini ortadan kaldırmıştır.

Üçüncüsü, örgütsel normların ve biçimlerin birer yük gibi görülmesi, düzene doğru kaymaya eğilimli unsurların önündeki engelleri ortadan kaldırmıştır. Genellikle anlaşılmayan bir mesele bir örgütün programı ile merkezi disiplinin bir araya gelmesinin, örgütün programından kaymasını zorlaştırdığıdır. Merkezi karar mekanizmalarının varolmadığı, birlikte hareket anlamına gelen bir asgari disiplinin reddedildiği örgütlerde programa sadık kalmak bir şans işi haline gelir. Amargi’nin gelişmesi çarpıcı bir örnektir. Başlangıçta “öz güce dayanma” bir ilke düzeyindeyken, örgütsel normların ve mekanizmaların denetimini üzerinde hissetmeyen bazı unsurların bu ilkeyi bütünüyle görmezden gelen davranışı, örgüt içinde bir dizi eleştiriyile karşılaşmış, ama bu kadınlar merkezi tartışma mekanizmaları ve gelenekleri olmadığı, hatta bunlar baştan karalanmış olduğu için çoğunluğu yapılan işin örgütün programına aykırı olduğu konusunda ikna etme olanağından yoksun kalmıştır. Böylece, yapısızlığın en anti-demokratik örgütlenme yöntemi olduğu da bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Kısacası, feminist hareketin kuruluş yıllarında örgütsel liberalizme karşı mücadeleye verilmemesi, hareketin ana damarının burjuva düzeniyle bütünleşmesinde bir bağımsızlık faktörünün daha yitirilmesiyle sonuçlanmıştır.

III. Sonuç

Feminizmin ana damarının bugün geldiği nokta konusunda çizilen tablo ve bunun nedenlerine ilişkin sunulan analiz, kadın kurtuluş mücadelesinin bugün kendini içinde bulduğu durumdan nasıl çıkılacağı konusunda bize ana istikameti gösteriyor. Bu istikamet, işçi-emekçi sınıflardan kadınlardır. Kadın kurtuluş hareketinin yeniden ve farklı sınıfsal temellerde inşa edilmesi gerekiyor. İşçi-emekçi kadınların en öne çıkması için mücadele etmek gerekir. Bu mücadelenin taktikleri ancak somut koşullar çerçevesinde kararlaştırılabilir. Sendikalarda çalışmadan ev emekçilerine kadar uzanan bir yelpazede hangi halkaların tutulması gerektiği somut durumun somut analizi ile karar verilebilecek bir şeydir. Bu yüzden, bu yazının kendi önüne koyduğu görevler bakımından bu ayrıntılı analiz düzeyine girmesi gerekmez. Ayrıca, kısa süre içinde değişebilecek somut durumlardan ve onlara uygun taktiklerden söz ediyor olduğumuza göre, bir dönem analizi yapan bu yazı için bu ayrıntı düzeyi gereksizdir.

Varılan sonuç, feminist hareketin bugüne kadar izlediği yöneliştten farklı bir istikameti işaret etmektedir. Feminist hareketin içinde bu tür bir istikameti benimseyen dinamiklerin var olup olmadığı elbette son derece kuşkuyla bir meseledir. Ancak, kadın kurtuluş hareketinin dinamiklerini feminist hareketten ibaret kabul etmemek gerekir. Kadının ezilmesini özgül bir sorun olarak gören, kadın kurtuluşunun mücadelesini kadınların vermesi gerektiğini kavrayan sosyalistler de kadın kurtuluş mücadelesine işçi ve emekçi kadınları kazanarak bu mücadeleye katkıda

bulunabilir. Ama bu konuda sosyalist hareketin durumu da pek parlak değildir.

Sosyalist hareketin önemli bir bölümü, özgül bir kadın sorununun varlığını kabul etmiyor. Yani kadın kurtuluş mücadelesinde onlardan herhangi bir dolaysız katkı beklenemez. Öteki uçta ise kadın sorununa büyük önem veren sosyalist akımlar vardır. Bunların içinde mücadele eden kadınlar elbette kadın kurtuluşunun öznesi olmaya adaydırlar. Ama maalesef bir kısmı kadın hareketiyle sosyalist hareketin ilişkisine bakışlarında feminizmin geçmiş hatalarını olduğu gibi devralmıştır.

Önce bir meseleyi açıklıkla tartışalım. Dünyada ve Türkiye’de bir dizi sosyalist akım, sosyalizmin yanı sıra *feminist* olduklarını ifade ediyorlar. Kiminde bu sosyalizmin bir özelliği gibi ifade ediliyor: Bunların sosyalizmi bir dizi başka sıfatın (ekolojist vb.) yanı sıra, “feminist” olarak niteleniyor. Kiminde, kadın militanlar kendine “sosyalist feminist” diyor ve kadınlar arasında feminist çalışma yapıyor. Kiminde de sosyalizm ve feminizm paralel yürüyen iki bağımsız ideoloji ve program olarak ele alınıyor. Biz devrimci Marksizmin sosyalizm programının kadın kurtuluşunu ayrılmaz bir parçası olarak içermesi gerektiği kanaatindeyiz, ama feminizmin devrimci Marksist bir partinin, yani işçi sınıfının devrimci öncü partisinin bir niteleyeni, bir sıfatı olamayacağını düşünüyoruz. Bunun iki temel nedeni vardır.

Birincisi, feminizm alternatif bir toplum programı olamaz. Kadınların mücadelesi, isyanı, “devrimi” temelinde yeni bir toplum kurulamaz. Kapitalizmin üretici güçleri getirdiği noktada, bu üretim tarzına alternatif bir sosyo-ekonomik düzeni tek bir güç kurabilir: bütün çeşitliliği içinde düşünüldüğünde proletarya. Öyleyse, kapitalizmin yıkılmasını, sınıfsız bir toplumun kurulmasını hedefleyen bir programın tek adı olabilir: sosyalist ya da komünist bir programdır bu. Feminizm programatik bakımdan komünizmin (ya da sosyalizmin) ikizi olamaz.

İkincisi, feminizm sadece kadınların ezilmesine ve bu durumdan kurtulmasına ilişkin bir teori ve ideoloji değildir. Cinsler arası ilişkileri, kadının bedeni ile ilişkisini, kadınların anneleriyle veya öteki hemcinsleriyle ilişkisini ve daha birçok alanı analiz eden ve değiştirmeyi amaçlayan kapsamlı bir bakış açısıdır. Bu bir bakıma onun güçlü yanıdır, ama aynı zamanda siyasi bir program olarak ele alınmasını neredeyse olanaksız kılar. Hayatın her yanı siyasi-ekonomik-toplumsal bir programla planlanmaya gelmez. Bu sadece feminizmin el attığı alanlar için değil, birçok başka alan için de geçerlidir. Örnek verecek olursak, kişilerin iç dünyası, dostlarıyla kuracakları ilişkilerin içeriği, boş zamanlarını harcama biçimleri, yemek zevkleri, ne tür kitaplar okuyacakları ve benzeri sayısız mesele bir siyasi programın konusu olamayacak kadar karmaşık, çeşitli ve kendiliğinden süreçler içerir. Bu örnekler için söylenenler, feminizmin bir akım olarak üzerine eğildiği bir dizi konu için de geçerlidir. Feminizmin bu yaklaşımı onu işçi, emekçi ve köylü kadınlar açısından daha da uzak kılar. Feminizmin kadın kurtuluşunun doğrudan toplumsal, ekonomik ve siyasal koşullarına ilişkin yaklaşımları elbette

bir sosyalist partinin programıyla iç içe geçebilir. Ama geri kalan öteki temalar için bu geçerli değildir. Öyleyse, bir devrimci işçi partisinin üyeleri feminist olabilir de, olmayabilir de. Elbette, partinin bazı kadın üyeleri kendilerini feminist olarak niteleyebilirler. (“Sosyalist feminist” olarak nitelemeleri, feminizm içindeki ekoller arasında bu ekolün sosyalizmle bütünleşmeye en yatkın ekol olması dolayısıyla daha da anlşılrdr.) Ama bu bütün üyeler için zorunlu kılınamaz. Kadın kurtuluşunu feminist bir perspektifle de, feminist olmayan bir perspektifle de savunmak mümkündür. Parti üyeleri kadın kurtuluşu için mücadele etmeyi taahhüt ettikleri sürece kadın üyelerden feminist olmalarını talep etmek anlmsız bir zorlamadır. Erkek üyelerin feminist olmasını beklemek ise zaten bir aldatmaca olurdu! Bunun sonucu açıktır: Ne kadın üyelerin “sosyalist feminist” olmaları beklenmelidir, ne partinin sosyalist ve feminist olması, ne de programda hedeflenen sosyalizmin “feminist bir sosyalizm” olması. Devrimci Marksist parti, aynen bütün ezilen ulusların kurtuluşunu programının ayrılmaz bir parçası yaptığı gibi, kadınların kurtuluşunu da vazgeçilmez bir program maddesi olarak kabul etmelidir. Hepsı bu. Feminizmi sosyalizm ile aynı düzeyde ele alan sosyalist akımlar ciddi bir hata yapmaktadır.

Bu hatanın ileri bir biçimi, bunu örgütlenme biçimlerine tercüme etmektir. Bu da gittikçe daha yaygın biçimde görülen bir sorundur. Birçok sosyalist örgütte kadın sorunu konusunda sadece kadınların söz söyleyebileceği anlayışı yayılmakta, kadın komisyonlarının mutlak bir bağımsızlığa sahip olması gerektiği yerleşik bir fikir haline gelmektedir. Bunun uç biçimi kadınların özerk bir partide örgütlenmesidir. Bunun da örnekleri mevcuttur. Bu tür bir anlayış, her şeyden önce, kadın sorununa mistik bir özgüllük atfetmiş olur. Başka alanlarda bu tür kurallar Marksist hareket içinde önerilmemiştir. Örneğin, üst sınıflardan ya da küçük burjuvazinin içinden gelen aydınlar işçi sınıfının sorunları hakkında konuşabilmektedir. ABD’de beyaz sosyalistler siyahilerin, Fransa’da Fransız kökenli sosyalistler Arapların, Türkiye’de Türk sosyalistler Kürtlerin sorunları üzerinde konuşabilmektedir. Bu durumlar göz önüne alındığında, erkeklerin de kadın sorunu üzerinde konuşmasına olanak tanımak gerekir. Sınıflar arası ezme-ezilme cinsler arasında ezme-ezilmeden daha hafif bir şey değildir. Ulusal baskı bazen inkâra kadar gidebildiğine göre o da ağır bir baskı biçimidir. Kadın sorunu etrafında bu tür fikirlerin yayılması mantıksal sonucuna götürüldüğünde, herkes sadece kendi sorunu hakkında konuşabilir. Bu durumda parti ezilen katmanların federatif toplamı haline gelir.

İşin püf noktası şuradadır: Leninist partinin demokratik merkezîyetçiliğinin avantajı tam da partinin değişik sektörlerinin deneyim ve fikirlerinin bir sentezini oluşturarak kolektif bir doğruya ulaşılmasını sağlayabileceği için üstün bir yöntemdir. Devrimci işçi partilerinde sendikacı ve sendikalı işçi üyelerin en önemli sorunlarından biri, sendikal mekanizmalara fazla kapılmaları ve sosyalizm mücadelesine çok korporatist, çok uvriyerist bir açıdan bakmalarıdır. Ezilen ulus(-

lar)dan üyeler zaman zaman ezilme sorununun yakıcılığı dolayısıyla sınıf perspektifini yitirme riski taşırlar. Bunlar doğruysa, aynı şey kadınlara da olabilir. Üstelik, böyle bir yaklaşım, kadın sorununun parti içindeki bütün yükünü kadınların sırtına yükleyeceğinden, kadınların kadın sorunu dışında siyasete ve sınıf mücadelesine dair konularda gelişmesini yavaşlatma sonucunu doğurabilir. Yani kadınların lehine bir şey yapmak isterken aleyhine çalışabilir. Devrimci Marksist parti bir toplumsal hareketler toplamı değildir. Belirli bir strateji çerçevesinde, belirli bir program hedefiyle, belirli taktikler temelinde bütünsel bir iktidar mücadelesi veren bir organizmadır. Ancak bu toplumsal hareketlerin mücadelelerini iktidarın ele geçirilmesi yolunda anlamlı bir senteze ulaştırabildiği ölçüde parti öteki toplumsal mücadele örgütlerinden ayrışır, siyasi bir organizma haline gelir. Bu da demokratik merkezîyetçiliği vazgeçilmez bir yöntem kılar. Bağımsız kadın komisyonları, hatta bağımsız kadın partileri ile çalışan hareketler, günümüze damga vuran post-Leninist modadan etkilenmiş akımlardır. Maalesef feminist hareketin baskın damarının günümüzde yaşadığı çürümeye merhem olamazlar, çünkü kendileri feminizmin hatalarını devralmışlardır.

Öte yandan, kadın sorunlarının devrimci partide sadece kadınlara bırakılması talebi, iki ironik sonuç daha doğurur. Birincisi, hiç kimsenin zamanı sonsuz olmadığından, hele hele çifte işgünü baskısı altında kıvranan çalışan kadınların zamanı aşırı derecede kısıtlı olduğundan, kadınlar tek başlarına kadın sorunlarıyla ilgilendiğinde bu alana hapsolacak, bütün öteki alanlarda erkeklerin avantajları ve üstün konumları sürecektir. İkincisi, kadın sorunları üzerinde “eğitim” görmek dışında hiçbir sözü olmayan erkek üyeler, bu konuya gerçek bir anlamda, yani politik olarak ne yapılması gerektiği açısından eğilmeyecekleri için geri kalacaklardır. Her iki faktör de amaçlananın tersinde, parti içinde ve partinin bakış açısında erkek egemenliğini pekiştirecektir!

Devrimci Marksizm, kadın kurtuluş mücadelesinin kapitalist toplumu temellerinden sarsacak birkaç dinamikten biri olduğunun bilinciyle, işçi ve emekçi sınıflardan kadınları hem sınıfsal hem de cinsiyet temelinde yaşadıkları ezilmeye karşı ayaklandırmak için kolları sıvamalıdır. Kadınların kurtuluşu mücadelesinin sorunlarına çözüm, proleter sınıf mücadelesi ile kuracağı bağda yatıyor.

Kadınlar vardır ya da Türkiye’de feminist hareketin eleştirel bir analizi

Özgür Sevgi Göral

Bu yıl, bir kez daha iki ayrı 8 Mart eylemiyle kadınlar –ve erkekler- alanlardaydı. 8 Mart’ı “Dünya Kadınlar Günü” olarak ve erkeksiz bir biçimde kutlayan, içinde Kürt hareketinin, feministlerin ve sosyalist partilerin çoğunluğunun bulunduğu cenah Şişli Abide-i Hürriyet meydanındaydı. 8 Mart’ı “Dünya Emekçi Kadınlar Günü” olarak kutlayan ve düzenleyen siyasi yapıların büyük çoğunluğunun erkeklerle birlikte katıldığı miting Kadıköy’deydi. İki miting de, feminist sözün ve politikanın kendisini siyasal bir hareket olarak ortaya koyduğu meydanlar olmanın oldukça uzağındaydı. Aslında bir süredir feminizm Türkiye’de siyasi ve toplumsal bir hareket olmaktan uzaklaşmış gibi gözüküyor. Bu durumu, son derece inançlı bir biçimde feminist politikayı örgütlemeye çalışan hiçbir kurum ya da kişiye haksızlık etmek ya da onların çabasını görmezden gelmek amacıyla ifade etmiyorum. Şüphesiz feministler kendi varoluşlarını sürdürmeye çeşitli farklı siyasal yollarla ve değişik kurumsal yapılarla devam ediyorlar. Ancak feminist mücadele ve az önce belirttiğim gibi hareketin kamuya ve topluma söz söyleyen bir odak olarak siyasi yönü, müthiş ölçüde kan kaybetmiş bir durumda. 8 Mart’ta her iki alanda da feminist ve kadınların özgül ezilmişliklerine ilişkin

politikaların oldukça silikleşmiş olması bunun sadece bir göstergesi. Alanların durumu bu bakımdan tam olarak eşit de değil aslına bakarsak, Kadıköy'deki mitingde KESK adına yapılan konuşmadaki anti-feminist vurgu ve feministlerin 8 Mart'ı "sınıfsal, tarihsel özünden soyutlayarak ve salt cinsel özgürlüğe indirgeyerek kutladığı" vurgusu Türkiye devrimci hareketinin feminizme bakışını bugün için bile kristalize ediyordu.

Bugün feministler için ortada duran sorular işte tam da bu gerçeklikle doğru-
dan ilgilidir. Bir politik hareket olmaktan neden bu kadar uzağız? Kendi sözümü-
zü hem farklı feminist eğilimlerle birlikte oluşturmanın hem de bu sözü topluma
yaymanın önündeki engeller neler? Örgütlenme konusundaki sorunlarımızı nasıl
çözme eğilimindeyiz? Tarihsel olarak yürüttüğümüz ittifak politikaları hareke-
timizin genişlemesine ne kadar yardımcı oldu? Bu yazı, mümkün olduğu kadar
tarihsel bir perspektifle tüm bu soruları ele almak niyetindedir. Şüphesiz bu çok
boyutlu soruların tamamı için hazır yanıtlarım yok, tüm bu sorulara ve sorun
alanlarına girerek bir tartışma yürütmeye çalışacağım. Belki de feminist politika-
nın son zamanlardaki en büyük eksikliği, hem kendi arasında hem de toplumsal
muhalafetin diğer unsurlarıyla böylesi tartışmaları yürütmekten genel olarak çok
fazla kaçınıyor olması. Bu nedenle bana, bu tartışmanın kendisi feminist politika-
nın kurulması bakımından anlamlı ve değerli gibi geliyor.

Kadınlar artık susmayacaklar ya da feminist hareketin dönemselleştirilmesi

Türkiye'deki feminist hareketin 1980 sonrasındaki seyrinin dönemselleştir-
mesini yaparken Gülnur Acar Savran esas olarak hareketi üç dönem halinde ele
almak gerektiğini söylüyor. "80'lerin ilk yarısında, önce iç tartışmalarla, sonra
Somut dergisi sayfalarında, daha sonraları da Kadın Çevresi gibi yapılar içinde
yaşanmış bir ideolojik birikim oluşturma, mayalanma dönemi. 1987'de Dayağa
Karşı Dayanışma Kampanyası ile başlayan ve yaklaşık 90'ların başına kadar sü-
ren bir kampanyalar ve hareketlilik dönemi ve 90'ların başından bu yana bir ku-
rumsallaşma ve proje feminizmi dönemi."¹

İdeolojik mayalanma dönemi, birçoğu sosyalist örgütlerdeki militan kadınlar-
dan oluşan hareketin kurucu feministlerinin, özgül bir ezilme ilişkisinin sistemik
analizinin yapılmasını sağlaması bakımından mühim bir döneme işaret ediyor. O
ana kadar toplumsal muhalafet içinde işçi sınıfı hareketini bölen bir küçük burju-
va akımı olarak algılanan feminizm, artık nesnel ve somut kökenleri, işleyiş me-
kanizmaları ve üretim sistemleriyle çatışan ya da iç içe geçen eklemlenme biçim-
leri olan patriyarka adındaki sistemi analiz eden bir politik akım olarak kendini

1) Gülnur Savran, *Pazartesi*, Sayı 36, Mart 1998, aktaran Filiz Koçali, "Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, der. Aksu Bora, Asena Günel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 74.

ortaya koymaya başlamıştır. İdeolojik mayalanma döneminin hem kuramsal hem de pratik tartışmaları kadınları ezen, sömüren, bedenlerine ve doğurganlıklarına, emeklerine ve sözlerine el koyan bir sistem analizini farklı biçimlerde ve farklı teorik araçlarla da olsa son derece başarılı bir şekilde ortaya koymayı başarmıştır. Bu dönemin temel karakteristiği, patriyarkayı iktisadi, siyasal, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla, bir düzeyde üretim ilişkilerinden ya da başka türlü toplumsal ezilme ilişkilerinden ayırıştırarak kendi başına bir sistem olarak varlığını ortaya koyma çabasıdır. Bu çaba son derece anlamlıdır, zira 70’li yıllardan beri “kadın sorunu” devrimci hareketin içinde kadınların özgül ezilmişliğini ortaya koymanın kimi sınırlı nüvelerini belirtmiş olsa da iyi bir sınav vermemiştir. Kadınların politik pratiklerinden gündelik hayatın çeşitli alanlarında yaşadıkları sorunlar kümesi emperyalizmin ya da feodal kalıntıların ya da “çarpık kapitalizm”in türlü yönlerine indirgenmiş ve ayrı bir sistemik analizin konusu haline gelmemiştir. İdeolojik mayalanma, dönemi kendisini yeni yeni varetmeye başlayan hem radikal feministler hem de sosyalist feministler bakımından bu ikincilleştirmeye teorik ve politik bir itiraz anlamına geliyordu.

“Hareketin itici gücü kendilerini feminist olarak tanımlayan kadınlardı. Feminist sözcüğünün erkek düşmanlığından sapıklığa kadar olumsuz anlamlarla yüklü olduğu 1980 başlarında kendilerini feminist olarak adlandıran kadınlar Türkiye’deki kadın hareketine belirleyici bir ivme kazandırdılar.”² İlk kuşak öncü feministler esas olarak iki temel gruba dayanıyordu: Bir bölümü sosyalist örgütlerin –bir kısmı eski- militan kadınları bir diğer bölümü de siyasetle yeni ilişkilenemeye başlayan ve bunu da feminist kuram üzerinden yaşayan, yabancı literatürü de takip eden çoğunluğu akademisyen kadınlar. Dünya çapında 68 hareketiyle birlikte başlayan ikinci dalganın köktenci soluğu yapılan çeviriler aracılığıyla Türkiye feminist hareketine yön veriyor, “özel olan politiktir” den “bedenimiz bizimdir” e feminizmin temel ilkeleri Türkiyeli kadınlar tarafından tartışılıyordu. Bu dönem; 1983 yılında haftalık *Somut* dergisinde “feminist” bir sayfa çıkarılmasını, *Kadın Çevresi* adı ile “ev içinde ve ev dışında ücretsiz ve ücretli çalışan kadınların emeğine dayalı ve bu emeği değerlendirme” amacıyla bir “yayımcılık, hizmet ve danışmanlık” şirketinin kurulmasını, yine *Kadın Çevresi* aracılığıyla bir kitap kulübünün oluşturularak feminist klasiklerin çevrilmesini kapsar.³

Ardından gelen kampanyalar ve politik hareketlilik dönemi hareketin belki de en çok kitleselleştiği dönemdir. İdeolojik mayalanma döneminin teorik ve politik birikiminin pratik olarak feminist hareketin yaratılması için eylemlere ve kampanyalara dönüştürüldüğü bu dönem birçok bakımdan feminizmin altın çağı niteliğindedir. Ayrı bir toplumsal sistem olarak analiz edilen patriyarkaya karşı,

2) Yeşim Arat, “1980’ler Türkiye’inde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm’in Radikal Uzantısı”, *Toplum ve Bilim*, no: 53, Bahar 1991, s. 10.

3) Kadın Eserleri Kütüphanesi 2000 yılı ajandası.

hem onu yıkmak devrimci niyetiyle ama hem de bugünden açılabilircek gediklerin hangi taktiklerle ve pratik adımlarla gerçekleştirileceğine ilişkin önemli bir politik tartışma yürüdü ve hareket tarafından bununla ilgili somut adımlar atıldı. Harekete farklı sınıflardan ve yaş gruplarından kadınların kitlesel bir biçimde itibar ettiği ve hareketin aynı zamanda bir bütün olarak en çok sokakta olduğu, en radikal olduğu zaman da bu dönemdi. Kadınlar dayaktan tecavüze, cinsel politikaklardan kadınlara yönelik ayrımcılığın engellenmesine bir dizi feminist taleple kamusal alana çıktılar, ses getiren eylemler örgütlediler, bir politik hareket olarak feminizmi Türkiye çapında sözü edilen bir siyasal akıma dönüştürmeyi becerdiler. 1987 yılında “Dayağa Karşı Dayanışma” kampanyası açıldı ve Dayağa Karşı Kadın Yürüyüşü düzenleyenlerin bile beklediklerinin çok üstünde bir sayıyla 2000 kadar kadınla Kadıköy’de Mayıs ayında gerçekleştirildi. Aynı yılın 8 Mart’ında *Feminist* dergisi yayın hayatına başladı, dergiyi çıkaranlar ilk sayılarında ne tür bir feminizm konusunda çok net bir yönelim ifade etmemiş olsalar da feminizme bakışlarını şöyle tanımlıyorlardı: “toplumsal muhalefete yeni bir soluk getirmiş”, “hiyerarşiyi hatta otoriteyi sorgulamış”, “genellikle küfür olarak kullanılan feminist kelimesine gayri ciddi, naif, neşeli, eğlenceli ve politik bir tanım” getirmişler idi⁴. Yine 1987’de “Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi”nin yaşama geçirilmesi için *Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği (AKKD)* kuruldu.

1988 yılında kendi ideolojik ve politik duruşunu belki de en net biçimde ortaya koymaya çalışan sosyalist feministlerin kurduğu *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergisi yayın hayatına başladı. Sosyalist feminist kadınlar “Kadın mücadelesinin ortak paydalarda birliğine dair önemli deneyimler yaşayarak feminizmi nasıl yaşamak istediklerini daha belirgin olarak görmüş”, “nasıl bir bağımsız kadın politikası hedeflediklerini tartışmak, geliştirmek istemişler”di. *Kaktüs* grubu başından beri “kadın erkek eşitsizliğini üreten şeyin yalnızca ideoloji değil, cinsiyet ve üretim ilişkilerini kapsayan tüm bir toplumsal ilişkiler sistemi” olduğunu savunuyordu.⁵ 1989 yılında Ankara’da Kadın Dayanışma Derneği kuruldu, Şubat 1989’da Ankaralı ve İstanbullu feministleri bir araya getiren 1. Feminist Haftasonu toplandı, burada yapılan öneriler çerçevesinde “Cinsel Tacize Hayır” kampanyası başladı.⁶

4) 1. *Feminist Haftasonu 11-12 Şubat 1989*, s. 32.

5) *Sosyalist Feminist Kaktüs*, sayı 1, 1 Mayıs 1988, s. 5.

6) Cinsel taciz bugün sadece feministler için değil, sosyalistler, sendikacılar ve toplumun önemli bir bölümü tarafından bilinen ve kabul edilen bir tanımlama. Oysa kampanyaya ilişkin tartışma yürütülürken ismin ne olacağı konusu tartışılırken uzun uzun tartışılmış, “cinsel taciz”de karar kılındığı zaman bilinmeyen ve zor anlaşılır bir ifade olduğu için çok eleştirilmiş. Handan Koç *Feminist*’in Mart 1990 sayısında durumu şöyle anlatıyor: “mesela benim gönlüm kampanyanın adının ‘bedenimiz bizindir’ olmasından yanaydı. bir de ‘cinsel taciz’ diyenler vardı. cinsel taciz lafı bence pek kolay anlaşılıyordu. yabancı dilde kullanılan bir sözün türkçesi, kolay olmayan bir tercümesiydi.” Bu tartışma sadece feminizmin kazandırdığı kavramlar bakımından değil hareketin tamamında kendini hissettiren yerlilik/buralılık tartışmasının gerilimini ifade etmesi bakımından da değerli bence.

Kampanya çerçevesinde vapurlarda, otobüslerde ve çeşitli toplu taşıma araçlarında yapılan ajitasyon konuşmalarıyla kadınların kendilerini korumaları için mor iğneler satıldı. 1990 yılında feministler yaptıkları başvurularla hem Bakırköy hem de Şişli belediyelerinin kadın sığınağı açmasını sağladılar, aynı yıl kendileri Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı’nı kurdular. Bir grup feministin kadının çabalarıyla yine 1990’da Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi kuruldu. 1990 yılında fahişelere tecavüzde yasal ceza indirimi öngören Türk Ceza Kanunu’nun 438. maddesine karşı düzenlenen kampanya, “İffetli Kadın Olmayacağız” sloganına dayanıyordu. TCK 438 feministlerin yarattığı kamuoyu basıncı sayesinde kaldırıldı, hareketin en önemli hukuki kazanımlarından biri elde edilmiş oldu. Yine 1990’da Medeni Kanun’un erkek egemen niteliğini protesto etmek ve çekirdek aileye yönelik feminist eleştirinin altını çizmek için bir grup feminist kadın boşanma kampanyası çerçevesinde evliliklerini bitirdi.

Ardından gelen kurumsallaşma ve proje feminizmi dönemi ise çelişkili unsurları bünyesinde taşımaktadır. Bu dönemde feminist hareket kimi örgütlülüklerinin yaşadığı kurumsallaşma sayesinde Türkiye’deki –belki başka coğrafyalardaki de– en önemli sorunlardan biri olan süreklilik ve deneyimleri biriktirme konusunda olumlu adımlar atmış oldu. Ancak kurumsallaşma çoğu zaman sokak eylemliliklerinin yerini daha fazlaca lobi yapma faaliyetlerinin aldığı ve ufkunu kadınların hukuki ve siyasal kazanımlarıyla sınırlandırmış görece daha ehli bir feminizmin hareketi belirlemesi gibi bir olumsuz sonuç da doğurdu. Aynı şey proje feminizmi için de geçerli. Hem kadınların gündelik deneyimlerini kısmen de olsa değiştirmesi bakımından kimi olumlu sonuçları oldu ama hem de feminist mücadeleyi bir tür kısmi kazanımlar manzumesi, olabilecekmış gibi gözükken şeyler için mücadele etme ve maaşlı profesyonellerin zor durumda olan kadınlara “yardım ettiği” bir tür hayırseverlik projesine dönüşmesine aynı zamanda feminist mücadelenin köktenci soluğunu soğurarak yardım etti. “Proje feminizmi yaygınlaşmayı kolaylaştırırken, 90’larda feminist hareketin politik içeriğinin ‘seyrelmesi’nin nedenlerinden de biri oldu. 80’lerin coşkulu ve canlı politik tartışma ortamı kendi gündemleriyle (projeleriyle) uğraşan, birbirinden kopuk gruplara bıraktı. Genel politik atmosferin boğuculuğu ve toplumsal muhalefetin gerilemesi de bu seyrelmeyi hızlandırdı.”⁷ Hareket politik olarak seyrelmenin yanında önemli ölçüde “yaşlandı”, 80’lerde genç kadınlar için bir çekim alanı yaratan ve kendini politik terimlerle ifade etme imkânı veren feminizm 90’lara gelince bu özelliğini yitirdi. Genç kadınlar muğlak bir kadın erkek eşitliğini uygun bulsalar yahut feminizmin gerekliliğine inansalar da örgütlü feminist hareket içinde yer almayı çok da gerekli görmüyorlar.

Aynı zamanda kadın araştırmaları alanı 90’lı yıllarla birlikte akademi için-

7) Aksu Bora, Asne Günel, “Önsöz”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, der. Aksu Bora, Asena Günel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 9.

de faaliyetlerine başladılar; bugün artık mevcut akademinin organik ama hala “tuhaf” bir unsuru statüsündeler. Bu merkezler örneğin tarih kürsüleri ya da edebiyat veya biyoloji kürsüleri gibi üniversitenin yapısal bir parçası statüsünde hala algılanmıyorlar. İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Bölümü 1993’te, ODTÜ Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı 1994’te, Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Bölümü 1996 yılında kuruldu. Bunlara üniversiter olmamakla birlikte, bağımsız kadın akademisi olmak iddiasıyla 2001 yılında Amargi Kadın Akademisi eklendi. Amargi’yi, onu da ancak kısmen dışında tutmak kaydıyla, kadın araştırmaları ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının yapıldığı bu yerler genel olarak akademik feminizm üretmenin ötesine geçemediler ve ikinci dalganın sönümlenmesinden beri kadın kurtuluş hareketinin dünya çapındaki sorunu olan sokak feminizmiyle akademik feminizm arasındaki açığı Türkiye özgülünde de aşılamadı.

Tüm bu politik seyrelme ve hareketin köktenci soluğunun yumuşaması gibi sorun alanlarının yanında 90’lı yıllar aralarındaki politik diyalog eksik olmakla birlikte kadın kurtuluş hareketi için “kurumsallaşma” yıllarıydı. 1996’da içinde kültürevinden serbest kürsülü kadın kahvesine, kadın filmleri festivallerinden senaryo yarışmalarına bir dizi etkinlikle kendini vareden “bir kadın iletişim kuruluşu” olarak Uçan Süpürge kuruldu. 1995 yılında, tıpkı benim gibi 70’li yılların sonlarında ve 80’li yılların başlarında doğmuş olan genç kadınların feminist politikayla tanışmasına ve hayatında bir dönem feminizmle ilişki kursa da kendisine feminist demekle tereddüt eden daha önceki kuşak kadınların feministleşmesine önemli katkısı olan popüler feminist dergi Pazartesi yayın hayatına başladı. Kadın kurtuluş hareketine ilişkin tarihsel ve politik değerlendirmelere yer veren; iyi habercilik yapan; Türkiye, dünya siyasetine ve topluma bakışın feminist bir perspektifle yapılabilmesinin mümkün olduğunu gösteren derginin önemli bir etkisi oldu. 1997 yılında Kürt illeri başta olmak üzere faaliyet yürüten Ka-Mer “temel insan haklarını her durumda savunan ve bu hakların özel yaşamlarında kadınlar için de geçerli olması gerektiğine inanan, ırk, din, dil ve cins ayrımcılığına ve her çeşit ayrımcılığa, her türlü şiddete, hiyerarşiye karşı olan, bağımsız kadın çalışmasına inanan, kadınlar arası dayanışma ve paylaşımı ilke edinen kadınlar tarafından” kuruldu. O günden beri namus cinayetleri, kadına yönelik şiddet ve kadınlara yönelik her türlü ayrımcı uygulamaya karşı, hem de önemli pratik kazanımlar elde ederek mücadele ediyor. Yine 1997 yılı Mart ayında kadınların siyasete katılmasının önündeki ayrımcı uygulamalara karşı ve kadınların siyasete katılımını arttırmak amacıyla Kadın Adayları Eğitim ve Destekleme Derneği Ka-Der kuruldu. Ortaya çıktığı andan itibaren deneyim biriktirme ve bu deneyimi daha sonraki feminist kuşaklara aktarma konusunda kronik olarak sorun yaşayan Türkiyeli feminist hareketin bu “kurumsallaşma” çabası, içerdiği bütün problemlere rağmen önemlidir diye düşünüyorum.

Bir küçük burjuva akımı olarak feminizm ya da sosyalistler ve feministler ilişkisi

Sadece Türkiye’de değil dünya kadın kurtuluş hareketinde de –özellikle ikinci dalga feminizmin kurucuları bakımından düşünürsek- öncü kuşağın önemli bir bölümü sosyalist/sol hareketler içinde yer almış veya almaya devam eden, solun ideolojik hegemonyasının son derece güçlü olduğu bir iklimde yaşamış ve sol hareketlerle hesaplaşmayı kendi feminizmini tanımlarken önemli bir yere koyan kadınlardı. Kızgındılar; ayak işleri yapmaktan ve merkezi siyasal karar alma mekanizmalarından dışlanmaktan, kahramanlık hikâyelerinin dışında kalmaktan ve çocuk bakmaktan, cümlelerinin erkek yoldaşları tarafından tamamlanmasından ve bildiri dağıtmaktan yorulmuşlardı. “1980 öncesinde, Türkiye Solu’nun gündeminde gerçek anlamıyla bir ‘kadın sorunu’ yoktur; bu, ciddiye alınması gereken bir teorik sorun olarak görülmediği gibi, kadınların ezilmesinin özgül boyutları üzerinde de durulmazdı. Olsa olsa, ‘feodal’ ilişkilerin ve ideolojinin kadınlar üzerinde daha fazla etkisi olduğu kabul edilirdi, o kadar! Bunlar, sınıf ve devrim sorununa bağımlı konulardı ve gelecekte nasıl olsa kendiliğinden çözüleceklerinden, bugün gündemi böyle ikincil sorunlarla ‘işgal’ etmek ‘saptırıcı’ olurdu.”⁸ 1980 öncesinin son derece erkek egemen sosyalist siyasetlerindeki deneyimlerinden canı yanmış kadınlar, öncelikle sol/sosyalist siyasetteki cinsiyet körlüğüyle hesaplaşarak kendi feminizmlerini oluşturuyorlardı. Bu öfke son derece devrimci bir öfkeydi esasen, sosyalist solla yürütülen tartışma feminist hareketin kurucu unsurlarından birisi oldu. Kapitalist toplumsal formasyon içinde kadınların bir cins olarak eziliyor oluşunun iktisadi, siyasi, toplumsal ve kültürel mekanizmalarının açığa çıkarılması tartışmanın bir yanı ise sosyalist politik yapıların içindeki cinsiyetçiliği teşhir ve onunla mücadele tartışmanın bir diğer yanıydı. Burada feministler, kadınların siyasal “özne” olmalarının önemini vurgulayarak çok önemli meseleleri görünür hale getirdiler, politik olarak tartıştılar. Neden sosyalist örgütlülüklerin alt kademelerinde bu kadar çok kadın varken önderlikler neredeyse tamamen erkeklerden oluşuyordu? Neden söz almak, politik tartışma yürütmek ve siyasi karar alma mekanizmalarında söz sahibi olmak gibi toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle kadınların zorlandığı alanlarda kadınları güçlendirecek politikalar uygulanmıyordu? Neden ezilen cinsin pozisyonunu değiştirecek örneğin kadın kotası gibi uygulamalar hayata geçirilmiyordu?

Buradaki tartışmanın en önemli kısmı eşit olmayan özneler arasındaki ilişkinin sosyalist yapıların neredeyse tamamı tarafından eşitmiş gibi kabul edilmesi ve dolayısıyla patriyarkanın gündelik işleyiş mekanizmalarının görünmez hale

8) Fatmagül Berktaş, “Türkiye Solunun Kadına Bakışı: Değişen Bir Şey Var mı?”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, der. Şirin Tekeli, İletişim Yay, İstanbul, 1995, s. 313.

getiriliyordu. Sosyalist örgütlerin çok önemli bir kısmı –kimilerinin maalesef bugün bile savundukları gibi- grup içi cinsiyetçilik meselesini gündemlerine hiç almıyor, kadınlarla erkek yoldaşların devrimci oldukları andan itibaren eşitlendikleri yönünde hiç de materyalist olmayan son derece idealist bir ön kabulle hareket ediyorlardı. Onlara göre örgüt yöneticiliği tamamen yeteneklere göre dağıtılıyordu, yetenekli kadın öznel çıktıkları anda yönetici oluyorlardı zaten. Fakat ne tesadüftür ki bu “yetenekli kadın öznel”in ortaya çıkması pek de sık gözüken bir şey olmuyordu. Buradaki tuhaflık ezilen cinse bir de kahraman olma sorumluluğunun yüklenmesiydi ki ortalama bir Marksist için bu kabul edilemez bir şeydir. Aralarında tarihsel olarak ezme ezilme ilişkisi olan iki ayrı özne var iken ve onlardan birinin bu tarihsel ezilme ilişkisini kısmi olarak kırması için destekleyici hiçbir politika yürütülüyorken, aksine bazen “bacı” olmaya ve bazen de sadece çay yapmaya mahkûm ediliyor iken, bir de kendilerinden çok daha avantajlı konumdaki erkekler gibi cabbar siyaset yapmalarını, iyi konuşmalarla salonları dağıtmalarının beklenmesi nerden bakarsak bakalım klasik Marksizmin kadın meselesine bakışından daha geri bir bakıştır. İlerleyen zaman içinde pozitif ayrımcılık ve kadın kotası sosyalist hareketin kimi unsurları tarafından tatsız bir zorunluluk olarak algılanıyor kimi unsurları ise kadınların böylesi lütuflara ihtiyacı olmadığı gibi son derece yanlış gerekçelerle tüm bunları reddediyordu. Oysa kadın kotası ve pozitif ayrımcılık gibi kadınlar lehine uygulamalar aralarında somut ve tarihsel bir ezme/ezilme ilişkisi olduğu için eşit koşullarda politika alanına çıkmamış olan iki cinsin eşitsiz tarafını, yani kadınları bu tarihsel eşitsizlik nedeniyle güçlendirmeyi hedefler; iddia edildiği gibi sıkıcı bir taviz ya da lütuf değildir. İşte feministler yürüttükleri siyasal tartışmalarla bu türden gerici iddiaları önemli ölçüde yıpratmışlar. Bugün sosyalist cenaha baktığımızda –özellikle feministlerin kurulduğu andan itibaren içinde son derece aktif siyaset yürüttükleri Özgürlük ve Dayanışma Partisi deneyimini yaşamış parçaları bakımından- kadın kotası, kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık, taciz ve kadına yönelik şiddet gibi meselelerin ele alınışı, kadın örgütlenmesi gibi konularda son derece ileri, feminizan ve hatta örgütsel olarak kendisine sosyalist feminist diyen unsurların ortaya çıkışı işte tam da bu tartışmaların olumlu sonuçlarıdır.

Sosyalist hareketin feminist harekete tepkisi salt örgüt içi cinsiyetçilik ve sosyalist erkeklerin çıkarları, önderliklerin kompozisyonuna yönelik bir tehdit olarak algılanmasıyla ilgili değildi şüphesiz. Sosyalist sol genel olarak feminizmin işçi sınıfı hareketini bölen bir küçük burjuva akımı olduğu konusunda genel olarak anlaşmış gibiydi. Kadınlar bir ezilmişlik yaşıyorlardı, bu genelde “çifte ezilmişlik” ya da “ikinci sınıf rol” olarak ifade ediliyordu; ancak bu ezilmişlik devrimci mücadeleye katılımı ve sosyalizmin gelişile kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Evet kadınlar ezilmekteydi ama önemli olan işçi sınıfının birliği, bu ezilme bu birliği bozmayacak bir şekilde ifade edilebilirdi; kurtuluşlarına gelince bu kapitalizmde mümkün değildi sosyalizme gelince ise bu kurtuluş için

mücadele etmeye zaten gerek yoktu. Kadınların bir cins olarak yaşadıkları emeklerine el konulması ve ev içi emeği meselesi, bedenlerinin ve doğurganlıklarının denetim altına alınması ve beden politikaları, kültürel ve sembolik ezilme biçimleri, şiddet, taciz, tecavüz gibi pratikler ancak emperyalizm, kapitalizm veya “feodalizm kalıntıları” gibi iktisadi sistemin yan ürünü çerçevesinde ve ancak kısmen ele alınmaktadır. Patriyarkanın işleyişi ve bu işleyişin somut ve yaşayan kadınlar ve erkekler üzerinden ve onların aralarındaki güç, tahakküm ve sömürü ilişkileriyle yürüdüğü gerçeği, yani failler bölümü sosyalist örgütlerin genel olarak reddettikleri bölümdür. “(...) kadınlar bu düzende esas olarak sınıfsal sömürü ve baskıya karşı mücadele etmelidirler. Toplumdaki ikinci sınıf rolü ve karşılaştığı diğer engeller, sınıfsal sömürünün ortadan kalkmasına bağlı olarak çözümlenebilecektir.”⁹, “ ‘Devrimcilerin kadın sorununa yaklaşımı nasıl olmalıdır?’ sorusunun yanıtı şu: Sınıfsal yaklaşımın gereği olarak sorunu, ezilen emekçi-proleter kadınların sorunlarının çözümü, onların örgütlendirilmesi ve bilinçlendirilmesi temeline oturturlar.”¹⁰ Dolayısıyla proleter kadınlarla proleter erkekleri karşı karşıya getiren feminizm tehlikelidir, küçük burjuva akımıdır ve sınıf mücadelesini bölmektedir.

Öncelikle şunun altını çizerek başlamak isterim ki, nasıl ki toplumda sınıflar arası sömürü ilişkilerini yaratanlar buna itiraz eden sosyalistler değil de kapitalizmin bizzat kendisiyse, kadınlar ve erkekler arasındaki güç ilişkilerini feministler değil işleyen bir toplumsal mekanizma olarak patriyarka yaratmaktadır.¹¹ Materyalist bir dünya görüşü bakımından da böyle bir analiz yerindedir gibime geliyor. İşçi kadınlar ve işçi erkekler arasında bakım emeğinden cinsel şiddete kamusal hayata katılımdan çocukların yetiştirilmesine nesnel ve objektif çıkar çatışması vardır, bu çatışmayı feministler yaratmazlar, yaratamazlar. Ezme ezilme ilişkileri siyasal akımlar tarafından değil toplumsal sistemlerin objektif

9) *Kadın ve Sömürü*, Yeni Çözüm Yayınları, Kadın Sorunları Dizisi 1, Mart 1988, s. 10.

10) İlknur Güler “Kadının Kurtuluşu Sorunu ve Sapmalar”, *Yeni Çözüm*, Ekim-Kasım 1987, s. 50, aktaran Nesrin Tura, “Türkiye Solunda Kadın sorununa ve Feminizme Yaklaşımlar-I: Sıgılık ve Kolay Cevaplar”, *Sosyalist Feminist Kaktüs*, sayı 2, Temmuz 1988, s. 27.

11) Burada mahkeme tarafından sosyal sınıflar arasında düşmanlık yaratmakla yargılanırken Behice Boran’ın yaptığı savunmaya materyalist dünya görüşünü izlediği yöntemle ilgili müthiş bir yanıt içerdiği için değinmek istiyorum. Tartışmayla yakından ilgili olduğu için alıntılanmak istedim: “Sosyal sınıflar toplumun objektif varlığı içindedir. Sınıf ayrımları herhangi bir grup insan, bir örgüt, bir sosyal hareket tarafından yaratılmaz, yaratılamaz. Toplum yapısı oluşturur çeşitli sınıfları. Onun için ‘sınıfları ve sınıf mücadelesini reddediyoruz’ demekle ne sosyal sınıflar ne de aralarındaki mücadele ortadan kalkar. Toplumda bu ayrımlar ve bu ayrımlara paralel olarak toprak dağılımında, gelir bölüşümünde, vergi yükümünde büyük adaletsizlikler varken, ve bir sınıfın –burjuvazinin- ve bir sistemin –kapitalizmin- ideolojisine, savunulmasına sonsuz özgürlük tanınıp, işçi ve müttefik emekçi sınıfların ideolojisine –sosyalizme- baskı ve şiddet yöntemleri uygulanırken, birlik, huzur ve özgürlük iddiaları havada kalan boş sözlerdir.” Behice Boran, *İki Açıdan Türkiye İşçi Partisi Davası*, Bilim Yayınları, İstanbul, s. 8.

sonuçları olarak vardılar, buna “yoktur ve gül gibi geçinip gidenler arasına nifak tohumu sokulmaktadır” gibi metafizik yanıtlar verilemez. Bugün her dört dakikada bir kadının sadece kadın olduğu için uygulanan çeşitli şiddet biçimlerinden dolayı hayatını kaybettiği, günde bir doların altındaki ücretle yaşamak zorunda kalan yeryüzünün en yoksul nüfusunun üçte ikisinin kadın olduğu, ev içi emeğinin ve çocuklara ve yaşlılara bakımın tamamının kadınlar üzerinden gerçekleştiği –daha üst sınıf kadınlar bu işi kendilerinden daha yoksul olan ama yine kadın olan hemcinslerine devredebiliyorlar ancak-, sadece Avrupa’da her hafta bir kadının kocası veya sevgilisi tarafından öldürüldüğü, daha düşük statülü işlerde, daha az ücretlerle, sendikası ve sigortasız çalışmaya, parça başı üretimde müthiş bir sömürünün altında üretmeye mahkûm edilenlerin kadınlar olduğu bir dünya da yaşıyoruz. Bu durumu hem de işçi sınıfının birliği gibi bir tezle görünmezleştirmeye çalışmak bir ezilme ilişkisini perdelemeye çalışmak ve politik olarak gericilik yapmaktır. Kaldı ki toplumsal analizlerini genelde “halkımız, emekçi kesimler, emekçiler, halk yığınları, emekçi halklarımız” gibi son derece muğlak kategorilerle yapanların konu ezilen bir kategorinin ezilmişliğiyle ilgili politik tutum almak olunca bir anda keskin bir “işçi sınıfı” savunucusu olmaları en hafifinden dikkat çekecek ölçüde çelişkilidir.

Son olarak “cinsel özgürlük” meselesine değinip geçmekte fayda var. Sosyalistler, devrimciler Engels’ten beri, yani “Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni” yazıldığından beri çekirdek burjuva aileden pek hoşlanmazlar. Zira çekirdek burjuva aile ve onun aracılığıyla mülk aktarımı devam ettikçe kurumsal fahişelik de devam edecektir diyen Engels’ten geriye düşmemekte fayda var ne de olsa. Düzenlenmiş ve devletin onayından geçmiş ilişkilerle mülkiyet ilişkileri arasında doğrudan bağlantı kurarak burjuva ahlak anlayışını dağıtan Kollontai’in cinsel devrim konusundaki görüşlerinden de. Fakat nedense bir karalama tarzı olarak feminizmin kadınlar için salt “cinsel devrim” talep ettiği, burjuva kadınlarının kendi taleplerini anlatarak kadın mücadelesini sulandırdıkları kullanılır. Öncelikle, sadece burjuva kadınlar için değil tüm kadınlar için “cinsel devrim” talebi az buz bir talep değildir, burjuva ahlakına, erkek egemenliğine, kadınların bedenlerinin ve doğurganlıklarının denetlenmesine itiraz anlamına gelir. Ayrıca çeşitli nedenlerden ötürü, Türkiyeli feminist hareket, her ne kadar aile eleştirisinden cinsel şiddete birçok konuyu parçalı bir biçimde gündeme getirse de “cinsel devrim” ya da “cinsel özgürlük” konusunu en temel mesele olarak ya da sistematik bir biçimde bile gündeme getirmemiştir. Getirdiği zamanlarda da buna itiraz etmek ve karşısında mülkiyet ilişkilerinin aktarılmasının, itaatkâr kadınlar yaratmanın, erkek egemenliğinin ve namus kontrolü biriminin, kadınların emeklerine el konulmasının kurumsal yerimin ve burjuva ahlakının bekçisinin yani çekirdek ailenin haklarını savunmak devrimcilere ve sosyalistlere değil olsa sağcılara, muhafazakârlara ve ahlakçılara düşer.

Tüm bu önemli politik ve pratik sorun alanlarına rağmen Türkiyeli feminist

hareketin önemli ittifaklarından birisi sosyalist harekettir. Bu sadece Türkiye’de değil, dünyada da böyledir; kadınların kurtuluşu militanlarının aktüel müttefikleri sosyalistler, insan hakları savunucuları, sivil haklar ve eşitlik için dövüşen militanlar, yeşillerdir. Hele ki aynı zamanda anti-kapitalist olan sosyalist feministler bakımından sosyalist hareketle ilişki son derece kritik bir yerde durmaktadır. Bunun nedeni soyut bir ezilen dayanışması değildir; kadınların kurtuluşuna politik ve tarihsel olarak ilerici akımların ilgi gösterecekleri çok açıktır. Burada sorunsuz ittifak ilişkilerinden söz etmiyorum kuşkusuz; tarafların kendi öncelikleri konusunda ideolojik ve politik bir mücadele yürüyeceği aşîkârdır. Ancak önemli olan bu ittifak ilişkileri çemberinin içine girmek ve hangi politikanın hangi müttefiklerle ve hangi yöntemlerle gerçekleştirileceğinin her seferinde yeniden ele alınarak oluşturulması sorunudur. Türkiyeli feminist hareket bu konuda sosyalist hareketi eleştirmek konusunda gösterdiği enerjinin çok az bir kısmını bile göstermemiş durumdadır. Bu hem Türkiyeli feminist hareketin genel olarak ittifaklar politikasına gerekli önemi vermemiş olmasıyla hem de hareketin devrimci öfkesini büyük oranda sosyalist sola kızarak kendisini yeniden üretmesinden kaynaklanmaktadır. Hem Türkiye sosyalist hareketinin teorik ve politik geriliği hem de feministlerin öznel tarihleri bu fazlasıyla “gerilimli” ilişkiyi daha da zor bir hale getirmiştir. Hareketin ideolojik mayalanma döneminin ev toplantılarını dönemin feministlerinden biri şöyle anlatıyor: “Bu toplantılarda sol gereğinden fazla eleştiri aldı. İstanbul’da benzer bir durum vardı. Sol geçmişî olan kadınlar da feminist kadınları örneğın Eylülist ya da yeni sağ olarak adlandırıyorlardı. Sosyalist/feminist kadınlar için nefes alınacak bir ortam değildi. Adeta bir seçme zorunluluğu dayatılmaktaydı. Bu iklim fazlasıyla etkili oldu. Ya sosyalist ya feminist olma her iki cepheden de dayatılıyordu. Bu iklim Türkiye’de feminizmin kendisi üzerine düşünmek yerine kadınların kendileri için sürekli pozisyonlar almalarını zorlayan bir savaş ortamıydı. (Fevziye Sayılan, 21.12.1999 tarihli söyleşi)”¹² Bu savaş ortamı bugün her iki cenah açısından da devam etmekte ve Türkiye’deki hem sosyalist hareket hem de feminist hareket bakımından son derece olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Sindirella, gitme baloya, 8 Mart’ta haydi alana ya da örgütlenme ve politik duruş

Türkiyeli feminist hareket bugün dar gruplar halinde atomize olmuş, birbirleriyle organik ilişkiler kurmaktan çok uzak, dağınık ve örgütsüz bir görüntü vermektedir. Hareketin başından beri her türlü hiyerarşıye, otoriteye karşı olma,

12) Nilüfer Timisi, Meltem Ağduk Gevrek, “1980’ler Türkiye’sinde Feminist Hareket: Ankara Çevresi”, 90’larda Türkiye’de Feminizm, der. Aksu Bora, Asena Günel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 21.

doğrudan demokrasiyi işletme ve somut işler üzerinden bir araya gelme özellikleri hem ilk dönem gücü olmuş ama hem de uzun bir süredir güçsüzlüğü haline gelmiştir. Türkiye ve dünya politikasına feminist perspektifle müdahale eden, en azından böyle bir iddiası bulunan, sürekli kadın örgütlülükleri mutlak surette hiyerarşi ve otorite içerecek kaygısıyla olumsuzlanmakta ve kendiliğindencilik övülmektedir. Şüphesiz her örgütlenme formunda iktidar, iktidarın kuruluşu, kullanılması ve dağıtılması sorun oluşturabilecek bir mesele olarak karşımızda durmaktadır; ancak bundan yola çıkarak sürekli örgütlülüklerin kendiliğinden haksız bir hiyerarşi ve iktidar kullanacağını ileri sürmek feminist hareketi depolitize etmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, iktidar kendiliğinden ve her zaman olumsuz bir anlam ifade etmemektedir. Yeni bir yaşamın örgütlenmesi iddiasındaki bütün akımlar aynı zamanda bir kurucu iktidar iddiasıdır da. Burada yapılması gereken belki de, bu sorun alanlarını hiç gözden kaçırmadan, örgütlenmenin hayal ettiğimiz demokratik biçim ve içerikle kurulmasının hangi siyasal ve örgütsel mekanizmalarla mümkün olacağını tartışmaktır. Yoksa kendi kısmi taleplerini hayata geçirmeye çalışan ve zaman zaman birbirinden bile habersiz bir durumda bunun için mücadele eden, küçük ve sınırlı kadın örgütlerinin son derece değerli ancak kısmi çabalarına mahkûm olacağız. Toplumsal cinsiyet rollerini iktisadi, siyasal, toplumsal ve kültürel olarak ortaya çıkaran toplumsal sistemi, yani patriyarkayı ortadan kaldırmak niyetindeki feministlerin bugün varolanlardan çok daha güçlü, örgütlü, farklı feminist unsurları ve eğilimleri içinde barındıran birleşik ve geniş kitlesel kadın örgütlülüklerine bugün her zamankinden daha çok ihtiyaç var. Bu, bilinç yükseltme gruplarından kampanya merkezli gevşek birliklere, somut hedefleri olan dar kadın topluluklarından okuma gruplarına örgütlenmenin türlü çeşitli diğer tarzlarının değersiz olduğunu iddia etmek anlamına gelmez. Şüphesiz tüm bu formlar kadın kurtuluş hareketinin kendi yarattığı son derece kıymetli ve demokratik yapılarıdır. Ancak bu tür yapılanmaları örgütlenmenin tek ve mutlak biçimi kabul ederek fetişleştirmek kadın kurtuluş hareketinin dağılık yapısının hiçbir zaman aşılammaması sonucunu getirir. Pazartesi Dergisi'nde örgütlenme meselesiyle ilgili yazılmış bir yazı bu perspektifi son derece net bir biçimde ortaya koyar: "Toparlayacak olursak, tüm kadınların kendi bulundukları yerlerde, kendileriyle aynı kaygıları taşıyan kadınlarla bir araya gelip, kendileri için en yakıcı sorunlar çerçevesinde küçük gruplar oluşturmaları ve bu arada birbirleriyle iletişim kurmaya çalışmaları bize en etkin ve gerçekçi örgütlenme modeli gibi görünüyor"¹³. Buradaki soru, en yakıcı sorunlar çerçevesinde bir araya gelen grupların diyelim o en yakıcı sorunu ortadan kaldırmayı başardıklarında yollarına nasıl devam edecekleri, elde ettikleri kazanımı hangi yöntemlerle edindiklerine ilişkin deneyimi nasıl aktaracakları ve tüm bu tikel mücadelelerin genel patriyarka karşıtı feminist politikaya nasıl eklemeneceği sorusudur. Dolayısıyla

13) Pazartesi, Ağustos 1995, sayı 6.

Türkiyeli kadın kurtuluş hareketi olarak daha örgütlü, geniş ve sürekli mücadele odakları oluşturmak farklı sınıfsal aidiyetlerinden gelen, farklı ulusal-etnik kökenleri olan kadınların nasıl ortak siyaset yapabileceklerinin izini sürmek anlamına gelir. Türkiye gibi Kürt halkının kendi taleplerini askeri, siyasal ve kültürel olarak kendi mekanizmalarıyla ifade ettiği bir toplumda ya da İslami bir feminizmin izini süren kimi kısmi unsurların olduğu topraklarda bu, hem ezilen uluslarla hem de farklı kadın topluluklarıyla bir ilişki kurmak anlamına gelir.

90’ların politik iklimi aynı zamanda büyük anlatıların hiyerarşi içermekle malul olduğu ve artık öldüğü, politik temsil meselesinin nerdeyse artık imkansız bir hayal olarak damgalandığı ve kimi feministlerin de dahil olduğu önemli bir kalabalığın politika yapan öznenin artık ancak ve sadece kendisi hakkında söz söyleyebileceği kabulünün giderek fetişleştiği bir döneme işaret eder. Aynı zamanda siyah feministlerin beyaz feminizme yönelttiği eleştirilerden memlekette çok güçlü ve dikkat çeken bir Kürt kadın hareketinin kendini iyice ortaya koyuşuna kadar “farklılık” ve kadınlar arası sınıfsal, etnik ya da cinsel yönelimlerinden kaynaklanan eşitsizliklerin yarattığı son derece farklı durumların nasıl politize edileceğine dair önemli bir tartışma yürüdü. Feminist kadınlar olarak kimin *adına* konuşuyorduk? Birilerinin adına konuşurken sınıfsal ya da etnik farklılıklardan kaynaklanan eşitsizliklerin üstünü örterek avantajlı konumdaki kadınların çıkarları adına mı konuşuyorduk? Yoksa sadece ve mutlak olarak kendi adımıza ve kendimiz hakkında mı konuşuyorduk?

Türkiyeli feminist hareket, özellikle onun sosyalist feminist kanadı Kürt kadın hareketinden İslami feminizme genel olarak oldukça iyi bir sınav verdi diye düşünüyorum. 28 Şubat’a teslim olarak, Müslüman kadınlarla devletçi bir tarzda ilişki kurarak, dolaylı olarak orduyu desteklemekten dikkatle kaçındılar örneğin. Hayal ettikleri toplumda kadınlar örtünmeyecek olsalar bile, kadınların türban taktıkları için kamusal alana giremiyor oluşunun son derece cinsiyetçi bir politika olduğunu ifade ettiler. Bu noktada Türkiyeli feminist hareketin hem sosyalist hem de radikal kanadı kendisini büyük oranda “devlet feminizmi”nden ayırtırdı.¹⁴ Kürt kadın hareketi kota uygulamasını hayata geçirerek, karma örgütünün yönetici kadrolarında büyük oranda kadın sayısını arttırarak, siyasal karar alma mekanizmalarına kadınların katılımının önünü açarak, kadınların özgül ezilmişliklerini hem politik hem de pratik olarak vurgulayarak önemli bir alan açtılar.

14) “Devlet feminizmi” kavramını Şirin Tekeli’nin kullandığı anlamda, yani cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda hayata geçirilen milliyetçi-modernleşmeci proje kapsamında kadınların özellikle orta sınıf ve Türk olanlarının devlet eliyle mobilize edilmesi anlamında kullanıyorum. Bunun nedenleriyle ilgili çeşitli tartışmalar mevcut, yeni kurulan cumhuriyetin tek partili rejiminin 30’lu yıllardaki klasik faşizmin totaliteryenizminden kendisini ayırtırmasının bir yolu olarak kadın mobilizasyonunu öne çıkardığı şeklinde yorumlayanlar var. Bir diğer bakış açısına göre yeni kurulan cumhuriyet alt sınıftan erkeklerle toplumsal ittifaklar kurmak yerine orta sınıftan Türk kadınlarıyla müttefik olmayı kendi projesi çerçevesinde daha anlamlı buldu. Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982.

Kürt kadınlar hem Türkiyeli feminist hareketin bir parçası oldular, hem ondan büyük ölçüde etkilendiler, hem de onun zaman zaman nükseden “Türk”lüğünü eleştirdiler. Türkiyeli feminist hareketin belirli zamanlarda Kürt kadın hareketiyle ilişkide yaşadığı sorunlar kısmen kendi “Türk” halinden kaynaklansa da kısmen de hareketin kendi içinde bile kurmaya tam olarak muktedir olamadığı politik ilişki kurma konusundaki başarısızlığından kaynaklandı. Ama bu konuda büyük bir politik hata yapılmamış olması Türkiyeli feminist hareketin önemli bir başarısıdır diye düşünüyorum. Yapılan basın açıklamalarında hazırlanan metnin hem Türkçe hem de Kürtçe olarak okunması kadın kurtuluş hareketinin önemli kazanımlarından biridir örneğin. Buradaki en önemli istisna belki de 1998’deki erkekli katılım nedeniyle Kürt kadınlarının yaptığı kitlesel basın açıklamasında feministlerden ayrılarak Taksim’de polis müdahalesine maruz kaldıkları 8 Mart’tır. Bir politik akım kendisinin doğru bir çizgide olup olmadığını sadece, muarızının polis müdahalesine maruz kalmasıyla tartışmaz şüphesiz. Ancak bu da etkenlerden birisidir. Kuşkusuz erkeklerin olmadığı 8 Mart alanları için yürütülen politik mücadele doğru ve yerindedir; ancak Türkiyeli kadın kurtuluş hareketinin tek sorununun 8 Mart alanında erkeklerle veya erkekler olmadan yürümesi olmadığını düşünüyorum.

Bir diğer sorun alanı “özel olan politiktir” şiarının uygulanması meselesiydi. “Özel olan politiktir” ifadesi ikinci dalga feminizmin, kadınların cinsel hayatlarından taciz, tecavüz ve enste orgazm olmalarından şiddete maruz kalmalarına, kendi tekil ve biricik “özel hayatlarında” yaşadıkları iddia edilen pratiklerin patriyarkanın ve toplumsal cinsiyet rollerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan pratikler olduğunun ortaya konulmasıdır. Yani o güne kadar bizim “mahrem” olarak kabul edilen hikâyelerimizin aslında bir toplumsal sistemin işleyişi bakımından iddia edildiği kadar da mahrem olmadığına, kurumsal tek eşlilikten aşk algısına kişisel tarihimizin daha genel bir politik manzaranın bir parçası olduğuna yapılan politik vurgu “özel olan politiktir” şiarını karakterize eder. Ancak bu şiar, dolayimsız öznelliklerin, “sahicilik” adı altında yüceltilen kişiselliğin politik kolektivitelerin en önemli, giderek vazgeçilmez bir boyutu olarak kabul edilmesi yönünde iş gördü. Oysa feminist politika, öznel ve kişisel pratiklerin genelleştirilmesi, kavramlar ve dolayimler aracılığıyla politize edilmesiyle mümkündür ancak. “Özel olan politiktir” şiarını örneğin basındaki kadın köşe yazarlarının iç dökme, ifşa etme, itiraf etme ve kişisel hayatını anlatarak köşe yazısı yazma deneyiminden ayrıştıran işte tam da bu politik dolayimdir. Üstüne üstlük tuhaf bir kişisellik ve yüz yüze ilişkiler kültü feminist gruplar tarafından yüceltilirken, örneğin sol eleştirisi yaparken devam eden heyecanlı ve ateşli tutum, feministler ve onların kişisel dolayısıyla politik hayat konumlanışlarının eleştirisi bakımından sürdürülmedi. Çekirdek aileyi sorgulamak, ev bark sahibi olmamak, komünal yaşamlardan konuşmak, kurumsal tekeşlilikle hesaplaşmak feministler için bile çok uçuk kaçık kabul edilir kavramlar haline dönüştü. “... ‘özel olan’, yalnızca dayak, tecavüz,

taciz gibi cezayı gerektiren bir durum olduğunda ‘politik’ değil. Evde sevgililerin çamaşırları yıkanırken, evin ve çocukların bütün yükü kadınların omuzlarına yüklenirken de politik. Yani yalnızca ‘adli’ bir durum olduğunda değil, huzur ve barış varken de politik. Şiddetin, ihanetin söz konusu olmadığı aşklar yaşanırken de politik. Özel olan politik, ama politik olan yalnızca şiddet, taciz, tecavüz değil. Bu yanılsama bir yandan feminist politikayı cezai tedbirlere indirgerken, öte yandan da ‘huzurlu’, ‘olağan’ hayatları depolitize etmek anlamına geliyor.”¹⁵

Bu bağlamda feminist hareketin örgütlenme meselesine ve kimin adına veya hakkında konuştuğumuz sorusuna geri dönersek, biz kadınlar hem kendimiz hakkında ama hem de başka kadınlar hakkında konuşuyoruz. Hiç bilmediği, tanımadığı, arkadaş olmadığı kadınlar hakkında da konuşan bir özne ancak politik bir özne olabilir. Aramızda kapitalizmden, ırkçılıktan, milliyetçilikten, heteroseksizmden ve tüm bu ezme ve sömürme mekanizmalarının farklılığından gelen müthiş deneyim farklılıklarının olduğu kuşkusuz. Ama tüm bu farklılıkların üstünü örtmeden, birbirimizle tahakküm ilişkileri kurmadan ve ayrı deneyimlerin özgüllüğünü göz ardı etmeden *politik* ilişkiler kurmaya mecburuz, başka türlü kadınların bir politik özne olarak kendilerini kurlmaları mümkün olmayacaktır. Bunun için milliyetçilikten sınıfsal farklılıklara bir dizi somut engel ve yaşanmış pratikler bütünü gerçek zorluklar olarak karşımızda durmaktadır. Ancak sesimizin, aklımızın ve fikrimizin önemsizleştirildiği ve kamusal bir politik akım olarak feminizmin giderek kan kaybettiği bir atmosferde feministler arası politik ilişkiler her zamankinden daha acil bir sorun olarak önümüzde durmaktadır.

Bu sorunu aşmak için birbirimizle daha çok konuşmalı, tartışmalı ve ilişkiler geliştirmeliyiz. Bu ilişkilerin nasıl siyasallaştırılacağı meselesine kafa yormalıyız. Deneyimlerin aktarımı, paylaşımı ve feminist mücadelenin süreklileştirilmesi konusunda yöntemler geliştirmeliyiz. Gündelik hayatın sorunlarına kafa yoran, köktenci solğunun radikalizminden vazgeçmeyen, kişisel deneyimlerini çeşitli dolayimlarla genelleştiren ve politize eden, kendisinden gayrı kadınlarla ilişkiler kuran, toplumsal cinsiyet rollerinin hangi mekanizmalarla sabitleştirildiği ve doğallaştırıldığı üzerine düşünen, kapitalizm, milliyetçilik, militarizm gibi başka sömürü ve ezme/ezilme ilişkileri yaratan yapıların etkilerini patriyarkayı ikincilleştirmeden sorgulayan ama aynı zamanda sokağa çıkan, eylemlilikler örgütleyen feminist hareketin yaratılması sorumluluğu omuzlarımızdadır. Evet belki şimdilik azız, evet belki omuzlarımızda bunun dışında o kadar çok haksızlığın, zulmün ve gadre uğramışlığın yükü var ki. Evet bu kalpsiz dünya bizi her seferinde evlere barklara, güvenlikli sulara davet ediyor, sözümüzü kesiyor, eteğimizden çekiştiriyor, küçücük mutfaklarımızdan çıkarmamak için elinden geleni ardına koymuyor, laf atıyor, dövüyor, güçsüz ve yalnız olduğumuza inandırmaya çalışı-

15) Gülnur Acar-Savran, *Beden, Emek, Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*, Kanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 161.

Devrimci Marksizm

yor, kahramanlığın bizim harcımız olmadığını anlatıyor hiç durmadan. Evet tıpkı Sisifos gibi her seferinde bizi en baştan başlamaya tarihsizliğe, sözsüzlüğe ve çocuk kalmaya zorluyor. Ama tıpkı yirminci yüzyılın başında soğuk bir salonda birbirlerine tutunmaya çalışarak toplantı yapan Osmanlı kadınlarının dediği gibi şüphesiz biz de tarih yapıyoruz. Unutturulmak istenen zaferlerimiz, uğrunda çok mücadele ettiğimiz için bazı zaferlere yağ tuttuğumuz yenilgilerimiz, erkeklerin çıkarları tarafından acımasızca düzenlenmiş bu dünyaya karşı öfkemiz, hep birlikte değişmeye ve patriyarkayı alaşağı etmeye yetecek irademiz, sürekli bastırılmasına rağmen bir türlü kurumayan yaratıcılığımız, en zor zamanlarda bile bizi yalnız bırakmayan umudumuz ve en önemlisi dünyayı değiştirmenin tek gerçek yolu olan politikaya olan inancımız var. Yeni bir dünyayı birlikte kurmak için sabır, inanç ve birlikte olma iradesiyle örülü zamanlar bizi bekliyor, yolumuz açık olsun.

İsveç Kadın Hareketi

Gülay Ünüvar - Gunnar Westin*

I

GİRİŞ

İsveç'te kadınların mücadelesinin uzun bir geçmişi var. Başka bir çok ülkede olduğu gibi İsveç'de de 20. yüzyıl başlarında bir burjuva bir de sosyalist kadın hareketi oluştu. 1921 yılında genel oy hakkının kabul edilmesinden ve 1920'li yıllarda yükselen sınıf mücadelesinin durulmasından sonra kadın hareketi de canlılığını yitirdi.

Kadın Hareketi 1960'lı yılların başında yeniden canlanmaya başladı. Bu dönemde kadın sorununu gündeme getiren liberal üniversite öğrencileriydi. Bu hareket kadınları her şeyden önce çocuk doğurup, çocuk bakan anneler olarak gören anlayışı eleştirmeye başladı. Kadınlar, biyolojik vücut yapıları ne olursa olsun, kendi yaşamları konusunda karar verme ve özgürce seçim yapma hakkına sahip bireyler olarak görülmeliydiler. Böylece geleneksel kadın cinsiyet rolü açıkça sorgulanmaya başladı. Bu tartışma sürecinde doğal olarak liberaller tarafından öne sürülen açıklamalar ve öneriler ağırlıktaydı.

Kadın hareketinin yükselişi asıl 1960'lı yılların sonunda, sol dalganın yük-

*)Yazarlar, *Beşinci Enternasyonal için Birlik* adlı uluslararası örgütün mensuplarıdır.

seldiği dönemde oldu. Vietnam'daki antiemperyalist mücadele, Amerika'da Siyahların mücadelesi, Avrupa'da, her şeyden önce de Fransa'da işçi sınıfının uyanışı, öğrenci hareketleri ve bunlara paralel olarak Amerika'da, İngiltere'de ve öteki ülkelerde kadın hareketinin canlanması, İsveç'de de kadın hareketinin yükselişi için elverişli dış ortamı oluşturdu.

İsveç'de bu dönemde bir çok kadının içinde bulunduğu durum çelişkili ve güç bir durumdu. 1950 ve 1960lı yıllarda kadınların işgücüne duyulan talep artmıştı, fakat kadınların çalışırken çocuklarını bırakabilecekleri çocuk yuvaları yoktu. Çalışan kadınların büyük çoğunluğu tam gün değil part-time çalışıyorlardı. Kadınlar genellikle ucuz işgücü kaynağı olarak görülüyordu. Ücretleri erkeklerin ücretinden daha düşüktü. Bir çok kadın, özellikle de küçük çocuklu işçi kadınlar geçim sıkıntısı içindeydi. Bu kadınların haklarını savunacak, onları örgütleyecek ve mücadeleye hazırlayacak bir örgüte gerek vardı. O günün sosyalist hareketi bu görevi üstlenecek durumda değildi. Kadın sorununun önemini kavramamıştı, çözümünü uzak bir geleceğe bırakmıştı. Ayrıca kabaca kadın erkek ayrımcılığı diye tanımlayabileceğimiz cinsiyetçilik bu hareket içinde de geçerliydi. Sol örgütler içinde çalışan kadınlar kötü deneylere sahiptiler. Onlara "sekreterlik yapma, fotokopi çıkarma, kahve pişirme" gibi görevler dışında görevlerin verildiği pek olmuyordu. Kadınların karar organlarında görev almaları engelleniyor, karar alma süreçleri dışında tutuluyorlardı. Bu durum sosyalist hareket içindeki kadınları ayrı bir mücadele örgütüne gerek vardır düşüncesine iten en önemli nedendi.

İsveç'de kadın hareketinin en önemli, en başarılı dönemine imzasını atan **Grupp 8**, 1970'li yılların başında, yukarda kısaca özetlemeye çalıştığımız koşullarda ve ayrı örgütlenmeye gerek var düşüncesinin ürünü olarak doğdu. Örgütün adı kurucuların sayısından gelmekteydi. Hazırlık döneminden sonra dışa açılıp üye kabul etmeye başladığı zaman Grupp 8'e yüzlerce, hatta binlerce kadın üye oldu. Üye olanların çoğunluğu öğrenciydi, fakat işçi sınıfı kökenli ve refah devletinin sağladığı koşullarda üniversitede okuma olanağını elde etmiş genç kadınlardı. Kısa sürede ülkenin her yanında Grupp 8 grupları oluşmaya başladı. 1972 yılında yalnızca Stockholm'de (merkez ve ilçeler) 42 yerel grup oluşmuştu.

Grupp 8 yerel gruplara özerklik tanıyan bir örgütlenme biçimi seçmişti. Yerel gruplardan beklenen şey Grupp 8 platformunu benimsemeleri ve çalışmalarını bu temelde sürdürmeleriydi. Örgütün merkezi, eğer bir merkezden söz etmek gerekirse, yerel grupların temsilcilerinden oluşuyordu. Böylece hem eşgüdümeye olanak veren hem de yerel grupların insiyatiflerini köreltmeyen bir örgütlenme ve çalışma biçimi bulunmuştu.

Grupp 8 feminist bir hareket değildi. Feminizm İsveç'de de sınıflar üstü bir burjuva hareketi olarak görülüyordu. Sosyalist hareket içinden gelen kadınlar tarafından kurulan Grupp 8 daha başında sosyalist bir kadın örgütü olduğunu açıkca ilan etti. Örgütün kuruluş bildirgesinde amacının sosyalist toplumu kurmak olduğu yazılıydı. Marksizm teorik esin kaynağıydı. Bebel, Zetkin ve Kollontay'ın yapıtla-

rı en çok okunan temel yapıtlar arasındaydı.

Grupp 8'in programına gelince, programda çocuk yuvalarının açılması, tam gün iş hakkı, 6 saatlik iş günü, kadın-erkek ayrımcılığına karşı mücadele, kürtaj hakkı, ağrısız doğum gibi talepler vardı. Bazıları bugün bile geçerliliğini koruyan bu talepler genellikle reform talepleri olmakla birlikte o gün için gerçekten de radikal taleplerdi. Bu nedenle Grupp 8'in programı "radikal reform programı" olarak tanımlanmaktadır. Grupp 8 bu talepleri gerçekleştirmek için yürüyüş, miting, doğrudan eylem, kampanya gibi çeşitli eylem biçimlerine başvurdu ve bir çoğunda başarılı oldu.

Grupp 8'in programındaki taleplerin çok büyük bir bölümü, hareketin özellikle işçi sınıfı kadınlarına yöneldiğine, onların sorunlarını ele alıp çözümler aradığına tanıklık eder. Grupp 8 üyeleri kadınların yoğun olduğu sendikalarla ilişkilerini sürdürdüler, fabrikalarda bildiriler dağıtmak, kamu sektöründeki kısıtlamalara karşı protestolar düzenlemek gibi eylemler yaptılar. Bu eylemlere işçi kadınlar aktif olarak katıldı. Ayrıca ücretlerin yükseltilmesi ve iş koşullarının iyileştirilmesi amacıyla işçi kadınların kendilerinin yaptığı eylemleri Grupp 8'nin yerel örgütleri desteklediler. Bugün İsveç kadın-erkek eşitliği alanında dünyanın en ileri ülkelelerinden biriye, bunu herkesden önce Grupp 8'in mücadelesine borçludur. Bunu vurgulamak bir değerlilik borcudur.

Olumlu yanlarının ve katkılarının yanı sıra Grupp 8'in bir süre sonra etkisini yitirmesine, giderek yok olmasına yol açacak önemli bir zayıflığı da vardı. Grupp 8'in kurulduğu dönemin sosyalist hareketi, ki bu ağırlıkla sosyalizmin Stalinist yorumunun etkisi altında bir hareketti, kadınların kurtuluşu sorununa sosyalist devrimle otomatik olarak çözümlenecek bir sorun olarak bakmaktaydı. Başka bir deyişle kadınların kurtuluşu sorunu gündem dışı bırakılmıştı. Bu sorunun gündeme alınmasını isteyen her girişim küçük burjuva bir girişim olarak niteleniyor ve sınıf mücadelesinden sapma olarak yargılanıyordu. Başka bir deyişle o gün için geçerli olan formül, **şimdi ve burada** sınıf mücadelesi **sonra ve orada**, yani ileride sosyalist devrim yapıldığında kadın sorunuydu. Sınıf mücadelesi ve kadınların mücadelesi birbirinden koparılmıştı. Özellikle çifte sömürü altında olan emekçi kadınlar mücadeleye kazandırılmadan, onların devrimci potansiyeli sosyalizm için mücadeleye kanalize edilmeden sosyalist devrim nasıl gerçekleştirilecekti? O günün sosyalist hareketinin sormadığı ve yanıtını vermediği soru buydu. Bu büyük yanlıştı.

Grupp 8 buna tepki gösterip ayrı bir kadın hareketine gerek var teziyle ortaya çıkarken aslında aynı yanlış yaptı, ama ters taraftan. Yine yukarıdaki formülü göz önüne alırsak, Grupp 8, **şimdi ve burada** kadın mücadelesi, **sonra ve orada** sınıf mücadelesi diyordu. Sınıf mücadelesi ve kadın mücadelesi yine birbirinden koparılmıştı. Bu durumda Grupp 8'in önündeki görev kapitalist toplum içinde kadınların konumlarını ilerletmek ve kadınları, özellikle de işçi kadınları kadın örgütlerinde ilerde erkeklerle eşit koşullarda sosyalizm için mücadeleye hazırlamaktan

Devrimci Marksizm

başka bir şey olamazdı. Bunun için de Grupp 8'in programı asgari bir programdı, reformist bir programdı, kapitalist sistemi yıkarak toplumu kökten değiştirmeyi öngören bir program değildi. Reform taleplerini izleyen devrimci talepler yoktu. Gerçi Grupp 8 kuruluş bildirgesinde amacının sosyalist bir toplum kurmak olduğunu ilan etmişti ama sosyalizm için mücadele sonranın ve sınıf örgütünün işiydi. Burada Grupp 8'in çizgisiyle, o dönemde yaygın olan iki aşamalı mücadele, önce "demokrasi" sonra "sosyalizm" için mücadele anlayışı arasındaki paralellliği de vurgulamak gerek.

Grupp 8'in mantığı, sol politik örgütlerde, sendikalarda ve demokratik kitle örgütlerinde ataerkil normlar egemen, bunlar kadınların aktif olarak sosyalizm için mücadeleye katılmasını engelliyor, o zaman kadınlar bu örgütleri terkedip kendi örgütlerini kurarlar, ataerkil normların egemen olmadığı bu örgütlerde hazırlanırlar, hazır olunca erkeklerle birlikte sınıf örgütlerinde sosyalizm için mücadele etmeye başlarlar gibi bir mantıktı. Bu bir çeşit kaçak güreşmeydi. Sosyalist örgütleri, sendikaları, demokratik kitle örgütlerini bu örgütlerde ataerkil normlar egemendir diye terkederek kadınlar aslında bu örgütleri ve onların etkinlik alanlarını bütünüyle erkeklere teslim etmişlerdi. Sol içindeki örgütlerde bile ataerkil normları kırmamanın yolunu bulamayan, bunun için gerekli strateji ve taktikleri geliştiremeyen kadınlar tüm toplumda köklü bir değişimi nasıl gerçekleştireceklerdi? Toplum bunların üstünde ve dışında bir şey değil ki! Grupp 8'in sormadığı ve yanıtını vermediği soru da buydu. Her iki eğilim de sınıf mücadelesini ve kadınların mücadelesini mekanik bir şekilde birbirinden koparmıştı. Yeni bir formül, **"şimdi ve burada sınıf ve kadın mücadelesi!"** diyen bir formül gerekliydi. Başka bir deyişle bütün mücadele alanlarında, bütün mücadele örgütlerinde kadınların mücadelesini o alanlarda verilen mücadele ile içiçe geçiren bir yaklaşım gerekliydi. Bu Grupp 8'inkinden farklı bir stratejidir.

1970'lerin ortasında Grupp 8 içinde İngiltere ve özellikle de Amerika'daki kadın hareketinden esinlenen radikal feminist bir kanat oluştu. Radikal feministlere göre toplumdaki en önemli çelişki, işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki çelişki değildi, kadınlarla erkekler arasındaki çelişkiydi. Kadınlar ezilen sınıfı oluşturuyordu, erkekler de ezen sınıfı. Kadınlar ile erkekler arasındaki çelişki politik mücadele için çıkış noktası olabilirdi. Bu anlayış Grupp 8 içinde yayılmaya başladı. O günün sosyalist hareketi bu gelişmeyi fazla umursamadı ve radikal feminizmle ideolojik bir mücadeleye girmeyi düşünmedi. Grupp 8'in bazı iyi niyetli sosyalist kadınları da kadınların mücadelesinin sınıf mücadelesinden koparılışını haklı çıkarmaya yarayabilecek böyle bir modelle uzlaşmaya hazırıldılar. Radikal feministler artık kolayca yollarına devam edebilirdi. Uzun süren tartışmalar ve bölünmelerden sonra 1970'li yılların ortalarında radikal feminizm Grupp 8 içinde etkinlik sağladı. Radikal feministlerin ilk adımı işçi kadınlarla bağları koparmak oldu. 1980'li yılların başında yeni liberalizm saldırıya geçerken Grupp 8 artık bölünmüş, işçi kadınların desteğinden yoksun kalmış, dinamizmini yitirmiş, zayıflamış bir hareketti.

Kadınları bu saldırıya karşı hazırlayacak ve yeni liberalizme karşı direnişi örgütleyecek durumda değildi. İsveç kadın hareketinin tarihinde önemli bir dönem böylece sona erdi.

Grupp 8'i felce uğratan feministlerin 1980'li yıllarda eylem planında pek varlık gösterdiği söylenemez. Sınıflar üstü bir hareket olma iddiası feminizm için her zaman ciddi bir sorun olmuş ve dinamik bir kadın hareketi yaratmasının önündeki en büyük engeli oluşturmuştur. Bu anlaşılabilir bir şeydir. Sınıf olarak tanımladığı kadınların birliğini savunan, bunun için gerçek sınıf mücadelesini önemsemeyen feminizm, kendini bu birliği zedelemeyecek bir politikayla sınırlamak zorunda kalmıştır. Bu da yapılabilecek eylemlerin alanının çok daralması demektir. Bu nedenle de 1980'li yıllarda yeni liberalizmin saldırıya geçerken feminizm susmuştur. Kadınların birliği adına İsveç toplumunun en ezilen kadınlarına, işçi kadınlarla göçmen kadınlara sırt çevirmiştir.

Grupp 8'nin mücadelesinin ürünlerinden biri de üniversitelerde ve başka bazı kurumlarda kadınların sorunlarıyla ilgili araştırmalar yapma olanağıydı. Eylem alanında pek varlık gösteremeyen feministler bu olanaktan yararlandılar. Bir çoğu yüksek ücretli görevlerle üniversitelere ve öteki araştırma kurumlarına çekildi ve kendini akademik çalışmaya verdi. Bu nedenle 1980 li yıllarda feminizmden daha çok akademik bir hareket olarak söz etmek gerek. Yaptıkları araştırmalar arasında iyi olanları da var. İlerde gerçekten mücadelecı bir kadın hareketi oluştuğunda bu araştırmalardan kuşkusuz yararlanacaktır. Üniversitelerde ve öteki araştırma kurumlarında teorilerini daha da geliştiren feministler, eylem alanında varlık göstermeseler bile söylem alanında etkin oldular ve hemen hemen bütün toplumu etkilediler. Bir çok kadın, kadın-erkek eşitliğini savunuyor ve cinsiyetçiliğe karşı mücadele ediyor inancıyla kendisini feminist hareketin bir parçası olarak görmeye başladı. Bunda postmodernizmden etkilenmiş olan sosyalist hareketinin bir alternatif sunma konusundaki yeteneksizlik ve tembelliğinin de payı büyüktü.

1980'lerin sonunda artık İsveç'te "feminizmin kurumsallaşması"ndan söz edilir olmuştı. Üniversitelerde ve öteki araştırma kurumlarında yapılan çalışmaların alanı genişletildi. Üniversitelerde "Kadın Tarihi", "Kadın Araştırmaları", "Cinsiyet Rollerı Bilimi" gibi bölümler oluştu. Kitaplıklar kuruldu. Dergiler çıkarıldı. Bu çalışmalara devlet tarafından sağlanan parasal destek arttı. Kadın-erkek ayrımcılığını araştıran bir komisyon kuruldu. Parlamentoya giren kadınların sayısı arttı. Hristiyan Demokratlar dışındaki partiler birbiri ardından kendilerini feminist parti olarak tanımlamaya başladılar. Feminist hareket düzenle bütünleşmeye başlamıştı. Aslında bu karşılıklı bir alış veriştı. Düzen feministlere ödün vermişti, karşılığında feministlerden istediğı tek şey kapitalist sistemi yıkmaktan, sınıf mücadelesinden söz etmemesi ve ezilen kadınları örgütlemeye kalkmamasıydı. Feministler kendilerinden bekleneni yaptılar. Emekçi kadınlarla göçmen kadınların içinde bulunduğu zor durum onları hiç ilgilendirmedı. Burjuva kadınların kapitalist şirketlerin yönetim kurullarındaki sayısı sorunu onlar için daha ilginç bir sorundu. Feministlerin

bu yıllardaki pasifliğini açıklamanın başka yolu yoktur.

1990'ların başındaki ekonomik kriz bütün emekçilere büyük darbeler indirdi. Fakat bu darbelerden en çok etkilenen yine kadınlardı, özellikle de kamu iş yerlerinde çalışan kadınlar. Yeni liberal saldırı ivme kazanırken bu kadınlar örgütsüzdüler, saldırıya karşı mücadele etmek için hiç bir hazırlıkları yoktu. Kadınlar üzerindeki baskılar sorunu yeniden güncellemeye ve tartışılmaya başladı. Feminist hareketin içinde bulunduğu durum 1970lerde Grupp 8 hareketine katılmış, daha sonra başka alanlara kaymış, yazar olmuş, gazeteci olmuş, araştırmacı olmuş, bazı feministleri rahatsız etmeye başladı. Küçük bir grup bir şeyler yapmak gereğini duydu. Bu feministler 1994 yılında yapılacak genel seçimlerin hemen öncesinde **"Stödstrumporna"** adında bir grup kurdular ve **"Halva makten, hela lönen!"** (İktidarın yarısı, Ücretin tümü!) sloganıyla ortaya çıktılar. Ve de bir kadın partisi kuracakları tehdidini savurdular. Bu tehdit düzen partileri arasında paniğe yol açtı. Gafil avlanmışlardı. Paniğe kapılmakta hakları vardı, çünkü özellikle 1990'lı yılların başından beri uygulanagelen ekonomi politika nedeniyle emekçi kadınlar arasında öfkenin arttığını onlar da hissediyordu. Küçük bir olasılık da olsa feministler bu öfkeyi bir kadın partisine kanallı edebilirlerdi. Hemen hemen bütün partiler aday listelerine, hem de seçilebilir yerlere, kadın adayların adlarını eklemekte yarıştılar. Sosyal Demokratlar daha da ileri gitti. Eğer feministler parti kurmaktan vazgeçerse seçimlerden sonra kadınların sorunlarıyla ilgilenecek bir bakanlık kurulacak ve hükümetin alacağı bütün kararlar feminist bakış açısından irdelenecekti. Feministler geri bastılar. Aslında parti kuracak durumda da değillerdi. E-posta ile ilişki kurup bir şeyler yapmak gerektiğine inanan 10-15 kişiden oluşan küçük bir gruptular. Yaptıkları bir blöftü, zamanı ve biçimi ustaca seçilmiş bir blöf.

1994 seçimlerinde parlamentoya bir çok kadın girdi. Parlamento üyelerinin %40'ını kadınlar oluşturuyordu. Bu İsveç tarihinde, olasılıkla dünyada da bir rekordu. Kurulan Sosyal Demokrat hükümette bakanların yarısı da kadındı. Bazı feministlere bakanlıklarda danışmanlık görevi bile verildi. Fakat bu değişim, kısa bir süre sonra Avrupa Birliğinin direktifleri uyarınca yapısal uyarılama programını uygulamaya koyan Sosyal Demokratların kamu iş yerlerinde çalışan 150 000 kadını, çok kısa bir süre içinde, hem de hemen hemen hiç bir muhalefetle karşılaşmadan, işten çıkartmasını engellemedi. Parlamentodaki kadınların sayısının yüksek olmasının, bakanlıklardaki feminist danışmanların işten çıkarılan 150 000 kadına hiç bir yararı olmamıştı. Tersine parlamentodaki kadın milletvekilleri bu kadınların işten atılmasına olanak veren yasaların çıkarılmasında suç ortaklığı ettiler.

2000'lerin başında çalışan kadınlar için koşullar daha da sertleşti. İşsiz kalan kadınlar için tek geçim kaynağı işsizlik sigortasıydı. İşsizlik sigortası çalışırken alınan ücretin %90'ı kadardı. İşsizlerin sayısının artması nedeniyle işsizlik sigortası %90'dan % 75'e düşürüldü. İşten çıkarılan kadınların bazıları, işveren gerek gördüğünde, işverenin gerek gördüğü saatler arasında, elbetteki daha düşük ücretlerle çalışmak üzere işe çağırılıyorlardı. İşten çıkarılmayanların üzerindeki baskı ise ala-

bildiğine arttı. Bir kadın bazan iki kişinin hatta üç kişinin yaptığı işi yapmaya zorlanıyordu. Sağlık, çocuk bakımı, yaşlı bakımı gibi alanlarda çalışan kadınların ücreti, bunlar hala geleneksel kadın uğraşları olarak düşünüldüğünden, çok düşüktü. Kadın ve erkek ücretleri arasındaki farklılıktan sözedildiğinde bu alanlar bu farklılığın en göze battığı alanlardı. Kamu işyerlerinde çalışan işçilerin sendikası olan **Kommunal** ülkenin en büyük sendikasıydı. 600.000 üyesi vardı. Üyelerinin yaklaşık %90'ı kadınlardı. Kommunal 2003 yılında ücretlerin yükseltilmesi talebiyle genel greve gitti. Bu İsveç'in genellikle durgun olan politik yaşamında çok önemli bir olaydı. Sosyal demokratlar bu grevi kırmak için ellerinden geleni arkalarına koymadılar. Öteki sendikaların bürokrat yöneticilerini, ki bunların hepsi de Sosyal Demokrat Parti üyesiydi, devreye sokarak destek grevleri yapılmasını engellediler. Feministlere gelince, onlar sustular, grevi görmezlikten geldiler. Kadın ve erkek ücretleri arasındaki farklılık üzerine yazı üstüne yazı yazmak başka, bu farklılığın yok edilmesi için greve giden yüz binlerce işçi kadının grevini desteklemek başkaydı. Grev feministlerin umurunda bile olmadı. O zamanlar Kommunal'in yayın organında çalışan Devrim Mavi'nin bazı feministlerle yaptığı söyleşide, neden bu grevi desteklemedikleri sorusuna verdikleri yanıtlar çok ilginçtir, ibret vericidir. Ne yazık ki bu söyleşiyi burada aktarma olanağımız yok.

Aynı dönemde göçmen kadınların feminist harekete yönelttiği eleştiriye bir yanıt olur umuduyla feministler **Kvinnor utan gränser** (Sınır Tanımayan Kadınlar) adında bir platform oluşturdular. Bu platformun bir varlık gösterdiği söylenemez. Bu arada üniversitelerin özellikle Genus Bilimi bölümlerinde yeni bir kuşak yetişiyordu. Sonuç almak isteyen bir kuşak! Bir şeyler yapmak gereğini duyan bazı eski kuşak feministleriyle birleşerek yeni bir girişimde bulundular. Vänster Partiet'in (Sol Parti) eski başkanı ve ünlü bir feminist olan Gudrun Schymann bu girişimi desteklediğini açıkladı ve oluşmasında önemli bir rol oynadı. **Feministisk Initiativ**, ölü doğan "Kvinnor utan gränser"i bir yana bırakırsak, İsveç'te kadın hareketinin Grupp 8 ve Stödstrumporna'dan sonra üçüncü önemli girişimidir.

II

"FEMİNİST İNİSYATİF"

Gudrun Schymann yaklaşık 10 yıldır başkanlığını yaptığı Sol Parti'ye (Vänster Partiet) 2002 yılında yeniden başkan seçildi. 2003 güzünde parti başkanlığından ideolojik olmayan nedenlerle istifa etti. Feminist parti kurma düşüncesi büyük olasılıkla bu dönemde doğdu. Aynı yılın Ağustos ayında feminist bir manifesto yayınlayan ve Sosyal Demokrat Parti Hükümetinde kadın-erkek eşitliğinden sorumlu devlet bakanı olan Margareta Winberg ile feminist bir parti ya da platform kurma konusunda ön görüşmeler yaptı. M.Winberg'nin parti ya

da platform kurmaya yanaşmadığı, önerinin **Feminist Akademi** kurma önerisine dönüştüğü biliniyor. Akademi için gerekli parayı M. Winberg Başbakan Göran Persson'u ikna ederek devlet bütçesinden sağlayacaktı. Başbakan ve bakan arasındaki görüşmeden olumlu bir sonuç çıkmadı. İşin kötüsü kısa bir süre sonra hükümette bazı değişiklikler yapılırken kuzey ülkeleri feministlerinin önemli bulduğu bir konumda olan M. Winberg dünyanın öteki ucuna, Brezilya'ya elçi olarak gönderildi.

Bundan sonraki dönem için ortamı yoklama, feministler arasındaki ilişkileri tazeleme ve feminist hareketin önde gelen kişileriyle tartışma dönemiymi denebilir. Tartışma sonuçları umut verici olmalı. Daha önce Sol Parti başkanlığından ayrılmış olan G. Schymann 2004 Aralığında Sol Parti üyeliğinden de ayrıldı. Bu dönemde Sol Parti kabaca "gelenekçiler" ve "yenilikçiler" diye tanımlanan iki grup arasındaki ideolojik tartışmayla sarsılmaktaydı. Kamuoyu araştırmalarına göre parti sürekli destek kaybediyordu ve istifalar birbirini izliyordu. Sol Parti'yi daha da sağa çekip Sosyal Demokratlara yaklaştırmak isteyen "yenilikçiler" in partiden ayrılıp yeni bir parti kuracağı söylentileri dolaşıyordu. Parti başkanırken "yenilikçiler" e çok daha yakın olan G. Schymann, demeçlerinde parti içindeki ideolojik tartışmayla ilgisi yok dese de, üyelikten istifası en azından zamanlama açısından bu çekişmeyle ilgiliydi. G.Schymann Sol Parti'den ayrılmak için daha uygun bir zaman seçemezdi. Deneyimli bir politikacı ve usta bir konuşmacı olan G.Schymann kadınların sorunlarına ağırlık verilmesinde ve giderek Sol Parti'nin kendisini feminist bir parti olarak tanımlamasında etkin olmuştu. 1998 seçimlerinde Sosyal Demokratların politikasından usanan bir çok kadın seçmenin Sol Parti'ye kazandırılmasında da önemli bir rol oynamıştı. Sol Parti 1998 seçimlerinde bu kadınlar sayesinde oy oranını %12'ye yükseltti. Şimdi Sol Parti parçalanma tehlikesiyle karşı karşıyayken ve "yenilikçi" kanadın yeni bir parti kuracağı söylentileri dolaşırken hızla hareket etmek, onlardan önce politik arenada yerini almak ve özellikle de 1998 seçimlerinde Sol Parti'ye oy veren kadın seçmenleri kaçırmamak gerekliydi.

G. Schymann Sol Parti'den ayrılış gerekçesini açıklarken "hem sınıf hem de kadın mücadelesini sürdürmek için" milletvekili seçildiğini "şimdi başka bir partiye girmeden ikincisine öncelik vereceğini" söyledi. "Sol Parti en iyisi, fakat yeterli olmadığına inanıyorum. Daha geniş bir tabanda çalışmalıyız ve yeni biçimler bulmalıyız."¹⁾ Burada söz konusu olan düzen partileri dışında kalan feminist hareketi toparlayıp, örgütleyecek biçimleri bulmaktı. G. Schymann henüz bir feminist partiden söz etmiyordu, "yeni biçimlerden" söz ediyordu. Bu sözcükler hemen hemen her şey olanaklı biçiminde yorumlanabilirdi. Yeni bir parti kurmak, bazı parlamento adaylarını desteklemek için bir iletişim ağı oluşturmak ya da Grupp 8 gibi örgütlenmek söz konusu olabilirdi.

1) G. Schymann, 12 Aralık 2004, DN.

Seçmenlerin desteği

G. Schymann henüz parti kurmaktan söz etmemişti, ama bu gelişmenin feminist parti kurma doğrultusunda atılmış bir adım olduğunu düşünenlerin sayısı oldukça çoktu. 2004 yılı sonlarında yapılan anket sonuçları feminist bir parti kurulursa bu partinin büyük destek göreceğini gösteriyordu. Örneğin Gallup'un yaptığı ankete göre seçmenlerin %17'si feminist bir partiye gerek olduğunu düşünüyordu. Temo araştırması seçmenlerin %27'sinin feminist bir partiye oy vermeyi düşünebileceğini gösteriyordu. Afton Bladet gazetesinin yaptığı anket sonuçları da aynı doğrultuydu. Bu sırada bir seçim yapılırsa yaklaşık her dört seçmenden biri feminist partiye oy verebilirdi ve en az 25 feminist parlamentoya girerdi. Bu sonuçlar parti kurmak gerektiğini savunanlar için kuşkusuz sevindiriciydi.

Uluslararası planda İsveç kadın-erkek eşitliği konusunda dünyanın en ileri ülkelerinden biri, hatta en ileri ülkesi olarak ünlüdür. Feminizmin büyük başarılar elde ettiği, hatta kurumlaştığı bilinmektedir. Dünyada kadın, erkek, eşitlik, cinsiyet, cinsiyet rolleri, cinsel eğilim, kimlik gibi konular üzerinde bu kadar tartışılan bir başka ülke belki de yoktur. Böyle bir ülkede feminist parti nasıl bu kadar güncel bir sorun olabilir? Daha kurulmamış bir parti nasıl bu kadar büyük destek görür? Bu soruların yanıtı büyük ölçüde 1990'lı yıllarda İsveç'te de uygulanmaya başlanan yeni liberal ekonomi politikayla yakından ilgilidir. Kamu sektöründeki kısıtlamalar, özelleştirmeler, işsizliğin artmasına ve hâlâ işi olanlar üzerinde verimliliğin daha da artırılması için yapılan baskıların yoğunlaşmasına neden oldu. Bu politika çoğunlukla kamu işletmelerinde çalışan kadınlara, özellikle de genç kadınlara, çocuklu yalnız annelere ve göçmen kadınlara büyük darbeler indirdi. Kadınlar erkeklerden daha büyük bir haksızlığa uğradıklarına inanıyorlardı.

Gerçekten de en büyük sorunlardan biri olan işsizliğe çözüm aranırken geçmişte olduğu gibi bu dönemde de erkeklerin gerçekliğinden yola çıkıldı. Hükümet alınacak önlemlerden, yapılacak yatırımlardan, yaratılacak yeni işlerden söz ettiğinde, bu savaş endüstrisi, otomobil endüstrisi, mobiltelefon/telekomünikasyon endüstrisi gibi erkeklerin yoğun olarak çalıştığı alanlardı.

İsveç'in kadın-erkek eşitliği konusundaki ünü aslında abartılmıştı. Daha çok biçimsel bir eşitlikten söz edilebilirdi. Çocuk yuvaları sistemi gibi bazı önemli adımlar atılmıştı. Çalışarak kendi geçimini sağlayan kadınların oranı %80 dolaylarındaydı. Fakat Sosyal Demokratların yaklaşık yetmiş yıldır iktidarda olmasına rağmen iş piyasasında hala kadın-erkek ayrımı geçerliydi. Çalışan kadınların büyük çoğunluğu hala hizmet sektöründe, sağlık ve bakım alanlarında çalışıyorlardı. Kadınların ücreti aynı işi yapan erkeklerin ücretinin %80 i dolaylarındaydı. Ücret artışlarında da kadınlar hep geride kalıyordu.

Kabaca cinsiyet ayrımcılığı olarak tanımlayabileceğimiz seksizm ev işlerinin ve çocuk bakımının eşit olmayan bölüşümünde de kendini gösteriyordu. Çocuk doğunca anne ya da babanın bir yıl evde kalıp çocuğa bakmasına olanak

Devrimci Marksizm

veren analık-babalık sigortasının çok büyük bir bölümünü hâlâ kadınlar kullanıyordu. Erkekler yararlanabilecekleri günlerin yalnızca %17'sinden yararlanıyorlar, gerisini kadınlara bırakıyorlardı. Bu pratikte kadınlar çocuk bakımında daha büyük bir sorumluluk taşır anlamına geliyordu. Bu kısmen kadınların iş piyasasındaki konumunun elverişsiz oluşu, kısmen de kadınların rolü konusunda hala yaygın olan geleneksel anlayışla açıklanabilirdi. Kadınların yaklaşık %33'ü part-time çalışıyordu. Bu oran erkeklerde %9'dur. Kadınların büyük bir bölümünün part-time çalışıyor olması ve ücretlerinin düşüklüğü analık-babalık sigortasından eşit olmayan bir biçimde yararlanılmasına yolaçıyordu. İşçi ailelerinde de durum farklı değildi. Ev işlerinin eşit bölüşümünden de söz etmek olanaksızdı. Kadınlar ev işleri için haftada 28 saat harcarken erkeklerin ev işlerine ayırdığı zaman 20 saattti.

Göçmen kadınların durumu daha da zordu. Bu kadınlar arasında işsizlik oranı çok yüksekti. İş bulabilenler genellikle çok düşük ücretli ve güvencesi olmayan işlerde çalışıyorlardı. Bütün bunlara ek olarak yabancı düşmanlığı ve ırkçı baskılarla da karşı karşıyalardı.

Cinsiyetçilik başka bir planda da kendini gösteriyordu. Cinsel tacize uğrayan genç kadınların oranı % 37 dolaylarındaydı. Hem evde hem de dışarda kadınlara yönelik şiddet olayları artıyordu. Araştırmalara göre her hafta 6 kadın tecavüze uğruyor, 62 kadın dövülüyor ve 5 kadın öldürölme tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu. Sık sık tartışılmasına rağmen hala sorunun kökenine inilmiş değildi. Kadın sığınma evleri parasal zorluklarla savaşıyorlardı. Bir çok belediye de kadınların kendilerini döven, hatta öldürölme yeltenen eş ve yakınlarından kaçıp sığınabilecekleri evler hala yoktu.

Kadınlar ve erkekler arasındaki eşitlik sorunu çevre sorunu gibi bir şey olmuştı. Hristiyan Demokratlar dışındaki bütün partiler, feminizmin kadınlarla erkekler aynı olanaklara, aynı haklara ve aynı yükümlölüklerle sahip olmalıdır biçiminde özetlenebilecek olan temel mesajını almış görünüyorlardı. Doğal olarak sağ bloktaki partiler için bu sorun önemli sorunlar arasında değildi. Onlar kadın sorununu seçimden seçime akıllarına getiriyorlardı. Sol bloktaki (Sosyal Demokrat Parti, Sol Parti ve bir ölçüde Çevre Partisi) partilere gelince, onlar sözde sorunu önemsiyorlardı, ama pratikte çok fazla bir şey yaptıkları yoktu. Bazı alanlarda gelişme vardı, doğru, ama G. Schymann'ın da dediğı gibi bu "çok yavaş" bir gelişmeydi. Sosyal Demokrat Parti üyesi kadınların bile bir çoğı kendi partilerinin kadın-erkek eşitliği politikasından yakınıyordu. Aynı hoşnutsuzluk programında oldukça iyi formölle edilmiş talepler bulunan ve emekçi kadınlar sayesinde 1998 seçimlerinde oy oranını %12'ye yükselten Sol Parti için de geçerliydi. Sosyal Demokratların azınlık hükümetini desteklemek için sürekli geri adımlar atan Sol Parti de kadınları düş kırıklığına uğratmıştı. Miljö Partiet (Çevre Partisi) için ise en önemli sorun doğal olarak çevre sorunuydu. Kadın sorunu ikincil sorunlar arasındaydı. Kısacası kadınlar öfkeliydiler. Sorunların çözölümü

için gerçekten mücadele edecek bir güce gerek vardı. Kurulacak feminist partiyi özellikle bu öfkeli, emekçi kadınlar destekliyordu. Yeni parti belki onların sorunlarını gündeme alır ve çözümler bulurdu.

Feminist parti kurulması olasılığı sol blokta yeralan partiler üzerinde uyarıcı, dürtükleyici bir etki yaptı. Sol Parti kadın politikası alanında daha da aktif olmaya çalışırken yeni yeni öneriler getiriyordu, kendisini feminist bir parti olarak tanımlamaya başlayan Çevre Partisi de feminist profilini belirginleştirmek çabasıındaydı. Sosyal Demokrat Partinin durumu ise çok zordu. Şimdiye kadar izledikleri politikayla ve öyle bir parti yapısıyla kadınların desteğini almaları olanaksızdı. Ama hiç bir şey yapamazlık da edemezlerdi. SDP'nin genel sekreteri Marita Ulvskog 8 Mart 2005 de feminist bir iletişim ağı olan **Feministas**'ın kurulduğunu açıkladı. Herkes bunun Sosyaldemokratların şimdiye kadarki pasifliğini unutturmak için girişilmiş bir çaba olduğunun farkındaydı. **Feministas**'a fazla bel bağlayan da olmadı. Sol bloktaki partilerle kurulacak feminist parti arasındaki rekabet 2006 yılında yapılacak olan seçimler öncesinde daha da keskinleşebilirdi.

Dernek Kuruluşu

Genel görünüm umut vericiydi. Feministler arasındaki iletişim ağı genişletildi, yeni çevreler çağrıldı, toplantılar birbirini izledi, tasarılar tartışıldı. Ve nihayet aylardır süren parti kurulacak mı, kurulmayacak mı, spekülasyonlarından sonra 2005 Nisan'ında Dalarna'da yapılan ve değişik feminist grupları temsil eden 40 kişinin katıldığı bir toplantıda adı **Feministisk Initiativ**, amblemi beyaz üzerine pembe harflerle yazılmış **F!** olan bir dernek kuruldu. Bu 40 kişiden 15'i yönetim kuruluna seçildi. Yapılan bir basın toplantısında yönetim kurulu üyeleri ve çok kalın çizgilerle belirlenmiş bir platform açıklandı. Böylece bu girişimin 2006 yılında yapılacak seçimlere katılma doğrultusunda atılmış bir adım olduğu açıklık kazandı. Basın toplantısında açıklanan platformun içeriği G. Scymann'ın Sol Parti lideriyken yaptığı konuşmaların içeriğinden çok farklı değildi.

İki gün içinde F!'e 2000 kişi üye oldu. Bunların arasında feminizmi benimsemiş bazı erkekler de vardı. Kısa sürede 20 yerel grup oluştu. Genç feminist eylemciler, Arbetaren Dergisi çevresi, bazı Grupp 8 ve Stödstrumporna üyeleri, bir dizi politikacı, tartışmacılar, sanatçılar, göçmen kadınlar F!'in üyeleri arasında yer aldılar. F!'in akademik çevrelerle ve genus (cinsiyet rolleri) araştırmacılarıyla da ilişkileri vardı. Böylece toplumun değişik kesimlerinden ve farklı kuşaklardan kadınların ve hemen hemen bütün feminist çevrelerin temsilcilerinin yer aldığı bir bileşim oluşmuştu. Bu çevrelerin yönetim kurulunda temsil edilmesine de özen gösterildi. Doğrusu, kadınlar arası birlik, kardeşlik ve sevgiden sözedenler için ideal bir tabloydu. G. Schymann bu gelişmeyi "*büyüyen bir demokrasi hareketi*" olarak niteledi. Grupp 8 ve Stödstrumporna'nın önde gelen isimlerinden ve şimdi

Devrimci Marksizm

de F!'in kurucuları arasında olan Ebba Witt-Brattström ise artık feminist bir parti kurma zamanının geldiği, bunun için “*ön koşulların*” varolduğu saptamasını yaptı.

F! henüz tartışılmamış, dolayısıyla da yanıtlanmamış bir çok sorunun tartışılacağı bir süreç başlattı. Bu süreçte Feminist bir parti kurulacak mı, kurulacaksa nasıl bir parti olacak, nasıl örgütlenecek, seçime gidilecek mi, gidilecekse hangi somut taleplere öncelik verilecek gibi önemli sorular tartışılacaktı. Tartışmalar bir kaç ay sürecek ve sonuçları tartışma sürecinin sonunda yapılacak bir kongreye öneriler halinde sunulacaktı. Bu tartışmalara kısaca değinmekte yarar var.

Tartışma süreci

Tek sorun partisi ya da bütün alanları kapsayan bir program

Bu süreçte F!'e daha çok dışardan yöneltilen sorulardan biri, kurulacak partinin niteliği ile ilgiliydi. F! “*tek sorun partisi*” mi olacaktı? “*Tek sorun partisi*” olursa, böyle bir partinin bütünsel bir programı olamazdı. G.Schymann'a göre böyle düşünmek “*büyük bir bilgisizlik*”di. Söz konusu olan bir kadın partisi değil, feminist ideolojiyi temel alan bir hareketti, bütün toplumu değiştirme ve kadınlarla erkeklerin eşit koşullarda yaşayacağı yeni bir toplum yaratma amacında olan bir hareketti. Erkeklerle de yöneldiğini vurgulamak için ideolojik içeriği olan Feministisk Initiativ adı yeğlenmişti. Feminist ideoloji, bugünkü toplumun, toplumu kadın ve erkek diye ikiye bölen ve erkeği üstün gören bir yapısı olduğu iddiasındaydı. Amaç bu yapıyı yıkmaktı. Bunu yapmanın aracı da feminist politikaydı. Dolayısıyla örgütün bütün politik sorunları ve alanları kapsayan bütünsel bir programı olabilirdi. F! “*politikaya yeni bir boyut*” yani feminist bir boyut kazandıracaktı.

Tarım sorunlarından trafik politikasına, trafik politikasından göçmenlerin entegrasyonuna kadar her şeyde feminist çözümlemeden yola çıkarak doğrultu belirlenebilir. ...Bütün politik alanların feminist açıdan çözümlemesi yapılabilir.²

G. Schymann örnek olarak trafik sorununu ele aldı:

Kadınlar çoğunlukla kolektif trafikden yararlanıyor, erkekler ise çoğunlukla araba kullanıyor. Ve arabalara uygun yol inşası için gerekli pahalı yatırımlara karar verenlerin çoğu erkek. Sorun kimin gerçekliğinin odak noktasında olduğudur...³

2) G. Schymann, 9 Aralık 2004, DN.

3) G. Schymann, 9 Aralık 2004, DN.

G. Schymann'ın verdiği ikinci örnek savunma politikasıyla ilgiliydi.

“Savunma politikası bugün erkeklerin askeri şiddetle kadınları ve çocukları savunması gerektiği doğrultusundaki ataerkil düşünce tarafından yönlendiriliyor.”⁴

Politikaya kazandıracakları feminist boyutu açıklarken G. Schymann'ın verdiği örnekler gerçekten de ilginçti. Onun mantığına göre araba kullanmak ya da kolektif trafikden yararlanmak yalnızca erkek ya da kadın olmakla ilgili. Bunun insanların gelirleriyle sanki hiç bir bağlantısı yok. Kamu sektöründe çalışan düşük ücretli kadınların araba kullanmadığı, kolektif trafikten yararlandığı doğru, fakat düşük ücretli göçmen erkekler de kolektif trafikten yararlanıyor. Bunu görmek için sabahları Stockholm'ün kenar mahallelerinden metroya binmek yeterlidir. Ayrıca son yıllarda araba kullanan burjuva kadınların, özellikle de hisse senedi spekülasyonlarından zenginleşmiş kadınların sayısı hızla artıyor. Onlar da pahalı yol inşaatlarından yana. Ayrıca kolektif trafik aslında işçi sınıfı hareketinin çok eski ve İsveç'te oldukça başarıyla uygulanmış bir önerisi. Kolektif trafik sisteminin genişletilmesi Çevre Partisi'nin en önemsedığı sorunlar arasında. Şimdi bunu feminist açıdan yapılan çözümlemenin ürünü olan yeni bir öneri gibi sunmak biraz şaşırtıcı oluyor.

Savunma politikasına gelince, G. Schymann burada iki şeyi, savunma politikasının gerçek amacıyla bunun egemen sınıflar tarafından kamufle edilmesi için kullanılan ideolojik açıklamayı birbirine karıştırıyor. Dünyanın en büyük ordularından biri olan ABD ordusunun varlığını yalnızca bu ataerkil düşünceye bağlamak gerçeği feminist teoriye uydurmak amacıyla yapılmış bir zorlama gibi geliyor. G. W. Bush ve çevresindekiler bu kadar büyük bir orduyu benzer bir açıklamayla, Amerikalı kadınları ve çocukları korumak için beslediklerini hatta Irak'a da bu nedenle saldırdıklarını iddia etsinler, o dev ordunun varlığının ve Irak'a saldırı nedeninin bölgeyi kontrol altına almak ve petrol şirketlerinin kârlarını yükseltmek olduğunu artık altı-yedi yaşındaki Iraklı çocuklar bile biliyor.

G. Schymann “politikaya kazandıracakları feminist boyut”la ilgili başka örnekler de veriyor. Fakat hepsini burada ele almamız gerekmiyor. Politikaya “yeni bir boyut” kazandırma için önerilen yollar da değişik. Stödstrumporna girişiminin en ünlü isimlerinden Maria-Pia Boëthius “Parlamentoda ve hükümette bir danışma kurulu” düşünüyor. “Yasaları değiştirmek, bir kadın-erkek eşitliği komisyonu ya da belki bir bakanlık kurmak söz konusu olabilir” diyor.⁵ Yani M-P. Boëthius özünde parlamento içi ve Stödstrumporna'nın lobbicilik geleneğini sürdüren bir çalışma öneriyor.

Anarkosendikalist Anna Klara-Bratt'a göre ise bu yeni parti “bir doğrudan

4) G. Schymann, 9 Aralık 2004, DN.

5) M-P. Boëthius, 4 Mart 2005, DN.

eylem biçimi, bütün politik alanlara şok dalgaları gönderen ve bütün toplumsal etkinliklerde cinsiyet perspektifini geçerli kılan bir kereye özgü bir parti" olmalıdır⁶. Yani A. Klara-Bratt bir çeşit parlamento dışı şok terapi öneriyor.

Değişik hareketler parlamento içi ya da parlamento dışı mücadeleye değişik ağırlıklar verebilirler. Verilen ağırlık ne olursa olsun her iki alanda da yapılabilecek şeyler vardır. Örneğin, parlamentoya girebilen bir hareket, önergeler vererek öteki partileri bir çok konuda açık tavır almaya zorlayabilir. Parlamento dışında da kampanyalar, boykotlar, grevler örgütlenebilir. Fakat bu etkinliklerin başarılı olabilmesi için hareketin kadın-erkek eşitliğinin yorumunda kendi içinde açıklığa kavuşması ve bir strateji belirlemesi gerekir. Stratejinin belirlenebilmesi için mutlaka yanıtlanması gereken bir soru var. Hareket kime dayanacaktır? Hareketin odak noktasında kimin gerçekliği olacaktır? Başka bir deyişle F!, Grupp 8 gibi işçi kadınlara mı yönelecektir, yoksa "kadınların birliği" tezinden yola çıkıp bütün kadınları mı temsil etmeye çalışacaktır? "Sağ-sol ekseni" tartışmasıyla aslında bu soruya yanıt verilmektedir.

Sağ-Sol Ekseni

F!'i destekleyenlerin bir çoğu bu girişimin başarılı olması için her iki kesimden de seçmenleri kazanmak gerektiği düşüncesindeydi. Bunun için düzen partilerinin ele almadığı sorunlar bulunup, talepler formüle edilmeliydi. Feminist parti geleneksel sağ-sol ekseni içinde yer alırsa başarı şansı yoktu. Sol blok içinde yer alırsa sağdan gelecek oyları kaybeder, sağ blok içinde yer alırsa soldan gelecek oyları kaybederdi. Bloklar üstü bir çizgi izlemek zorunluydu.

70'li yıllarda sosyalist bir kadın hareketi olan Grupp 8 içinde yer almış, şimdi ise F! yönetim kurulu üyesi olan E. Witt-Brattström geçen zaman içinde sağa kayarak liberallerle aynı ağzı kullanan bir kadın hakları savunucusuna dönüşmüştü. E. Witt-Brattström ve yandaşlarına göre sağ-sol ekseni artık eskimiş ve anlamını yitirmişti. Gazetelerde yayınladıkları yazılarında, verdikleri demeçlerinde açıkça geniş tabanlı ve bloklar üstü bir hareketi savunuyorlardı. Aşağıdaki alıntılar E. Witt-Brattström ve çevresinde toplanan kadınların görüşlerini yorum gerektirmeyecek kadar açıklıkla dile getiriyor.

Kurulacak yeni parti "*feminist kuyruğu olan bir Sol parti olmamalı.*"⁷

*Çeşitli sorunlar üzerinde öteki partilerden kadınlarla birlikte çalışmamızı isterdim.*⁸

6) A. Klara-Bratt, 4 Mart 2005, DN.

7) E. Witt-Brattström, 24 Ağustos 2005, DN.

8) E. Witt-Brattström, 27 Ağustos 2005, DN.

Eğer bir feminist partiye üye olacaksam, o partide ekonomi ve iş piyasası alanlarında daha sağ bir perspektife de yer olmalıdır...⁹

Gönülden inanmış bir liberalim. Daha çok sağ politika, daha çok orta yolcu bir politika görmek istedim. Sınıf politikası yerine cinsiyet politikası, Feminist İnisiyatifin temelindeki düşünce budur.¹⁰

F!’in bir başka yönetim kurulu üyesi olan Tiina Rosenberg tutarsız ve ikircikli de olsa sol bir profili olduğu izlenimini veren radikal feminist kanadın başını çekmekteydi. T. Rosenberg demeçlerinde yerinin solda olduğunu, hatta Marksist olduğunu belirtmiş, bu çıkış noktasından ataerkillik ve kapitalizm arasında bağ olduğunu vurgulamıştı. *“Benim için kapitalizm ve ataerkillik aynı teknededir”*¹¹. Buna rağmen T. Rosenberg’nin tavrı da F! içindeki sağ kanadın başını çeken E. Witt-Brattström’ün tavrından farklı olmadı. *“Feminizmin bir partinin temelini oluşturabileceği, hem sağ hem de sol eğilimleri bir araya getirebileceği neden herkes için açık değil?”*¹²

Daha önceki demeçlerinden de anlaşılabilceği gibi G. Schymann da geniş tabanlı, bloklar üstü bir hareketten yanaydı.

Cinsiyet sorunu daha büyüktür, her şeyi keser geçer. Ayrıca bugün neyin sol neyin sağ olduğunu söylemek zordur.¹³

Politikanın feminist boyutu bazan politikada elbette ki varolan geleneksel sağ-sol eksenıyla çaprazlama kesişir, fakat bunun insanlığın yarısının insan haklarına kavuşmasının önünde bir engel oluşturacağını düşünmüyorum.¹⁴

Kadınlar her konuda birleşemezler. Fakat kadınlar farklı deneylere sahip olsalar da, farklı koşullar altında yaşasalar da, erkekler her zaman kadınlardan daha çok iktidar ve etki sahibi olacaktır anlayışından yola çıkan düzeni yıkma amacıyla birleşebilirler.¹⁵

Bu alıntılardan da anlaşılacağı gibi F! işçi kadınları odak noktasına alan bir politika izlemeyecekti. Bu durum ciddi bir sorun yaratıyordu. Bazı çevreler uarmaya çalıştılar. F! şimdiye kadar sağladığı desteği devam ettirmek istiyorsa İsveç’de önemli bir ayırım çizgisi olan sağ-sol eksenini dikkate almalı ve yeri-

9) Helena Brandt, 24 Ağustos 2005, DN.

10) Helena Brandt, 24 Ağustos 2005, DN.

11) T. Rosenberg, 5 Nisan 2005, DN.

12) T. Rosenberg, 10 Nisan 2005, DN.

13) G. Schymann, 27 Haziran 2005, DN.

14) G. Schymann, 6 Nisan 2005, DN.

15) G. Schymann, 6 Nisan 2005, DN.

ni solda belirlemeliydi. Sol yönelim feminist parti için doğru yönelimdi, çünkü feminist partiye oy verecek olan kadın seçmenler buradaydı. Bunlar çoğunlukla kamu işletmelerinde çalışan ve bu sektördeki kısıtlamalar, işsizlik, part-time iş, düşük ücretler gibi sorunlar nedeniyle düzen partilerine öfke duyan kadınlardı. Bu kadınlar kolektif çözümlerden yanaydı, yani talepleri “sol” taleplerdi, “sol”daki partiler ve öteki işçi sınıfı örgütleri tarafından formüle edilmiş taleplerdi. Kadınlar öfkeliydiler, ama öfkeleri bu taleplerin içeriğiyle ilgili değildi, soldaki partiler tarafından gerçekleştirilmediği, gerçekleştirilmesinde yavaş davranıldığı için öfkeliydiler. Bloklar üstü bir politikayı savunanlar sağa ödün veriyordu. Ayrıca son yıllarda sağ-sol ekseninin dışında kalmak için çaba harcayan başka örgütlere de tanık olundu. İlk akla gelen örnek Çevre Partisi’dir. Çevre Partisi’ne göre çevre sorunu, vergi sistemi, işsizlik, işsizlik sigortası gibi sorunlardan çok daha önemli, herkesi ilgilendiren, dolayısıyla da bloklar üstü bir sorundu. Fakat çevre sorununun çözümüyle ilgili önerilerin finansmanı söz konusu olunca sorun bloklar üstü bir sorun olmaktan çıktı. Bütün gönülsüzlüğüne ve yalpalamalarına karşın Çevre Partisi seçimler öncesinde “sol blokta” yerini almak zorunda kaldı. Çünkü çevre sorunu “sağ”ın umurunda bile değildi, çevre sorununu önemseyenler yine “solcu”lardı: Çevre Partisi’ni “sol blokta” da yeralmaya zorlayan dinamiki gözardı etmemek gerekti. Aynı dinamik F! için de geçerliydi. Kadınların, hele emekçi kadınların sorunları sağın fazla umurunda değildi. İşçi kadınların gerçekliğinin odak noktasına alınması gerektiğini vurgulayan bu uyarının pek yararı olmadı.

Bu iki yaklaşımı dengelemek gerçekten de çok zordu. Bloklar üstü bir politikada görüş birliğine varıldı. Bu F!, bütün kadınları temsil eden bir örgüt olarak politik arenada yerini alacak demektir. Fakat birlik görünümü yanıltıcıydı. Tartışmada ancak çok dikkatle izlendiğinde sezilebilecek bir başka ton vardı.

Örgütlenme sorunu

Daha önce düzen partilerinde çalışmış olan kadınların kötü deneyleri vardı. Politik alanda gerçekten ataerkil normlar egemendi. Partilerin hiyerarşik bir yapısı vardı. Bu yapıdaki partiler kolaylıkla kitlelerle bağlarını koparıp bürokratik örgütler haline geliyordu. Kadınların etkinlik sağlaması hele hele karar organlarında yer alması çeşitli yöntemlerle engelleniyordu. F!’i destekleyenlerin bugün varolan partiler konusundaki görüşleri aşağı yukarı böyle özetlenebilir. Bunda haksız da değillerdi. Bu nedenle geleneksel bir parti biçiminde örgütlenme F! için gerçekçi bir seçenek olarak görünmüyordu. Örgütlenme sorunu önemliydi, “çünkü örgütlenme biçiminin kendisi de ideolojik bir mesajdı”. Amaç ataerkil normların geçerli olmadığı bir örgütlenme biçimi bulmaktır. Aşağıdan yukarıya, “feminist, insanlara yakın, onlara çalışmaları etkileyebilecekleri duygusunu verecek ve değişmelere açık” bir örgütlenme biçimi gerekliydi. Zaten bu neden-

le dernek kurulurken geçici bir yönetim kurulu seçilmişti ve hazır bir program sunulmamıştı. F!'in çıkış noktasını, yani politik arenada feminist bir seçeneğe gerek var düşüncesini benimseyen herkesin katılacağı bir kongrede bu sorunların çözümü yoluna gidilecekti.

Kongre öncesi dönemde çeşitli örgütlenme biçimleri tartışıldı. Kongreye sunulacak öneriler arasında iletişim ağı biçiminde örgütlenme, yatay örgütlenme, lidersiz örgütlenme gibi öneriler vardı. Sağ kanatta yer alanlara göre hemen hemen bütün örgütlenme biçimleri "hiyerarşikti". Her örgütlenme biçimi bir baskı gibi görülüyordu. Alabildiğine gevşek bir örgütlenmeden yanaydılar. Örgütlenmemek olanaklı olsa örgütlenmemeyi yeğlerlerdi. Bu ortamı Devrim Mavi'nin sözcükleri çok iyi yansıtıyor.

Genel bir kanı edinmek biraz zor ve üye olarak insan bir çeşit örgüt biçimleri keşmekeşi içinde kaybolabilir. İnsanın anlamadığı bir sistem bile çok hiyerarşik bir sistem gibi algılanabilir.¹⁶

Fakat seçimlere katılmayı amaçlayan bir partinin hiç örgütlenmemesi de olanaksızdı. F! klasik partilerden farklı olduğunu vurgulamak için parti başkanı seçmeme eğilimini benimsedi. Parti başkanı yerine üç sözcü seçilecekti. Yani bir çeşit kolektif liderlik söz konusuydu. Örgütlenmeye ilişkin tartışmanın bundan sonraki bölümü bu sözcülerin kimler olacağı konusunda yoğunlaştı. Yönetim kurulu üyesi E.Witt-Bradström bu sözcülerden birinin "erkek bir feminist" olmasını öneriyordu. Böylece örneğin Almanya'yla karşılaştırıldığında *"Bu konuda İsveç'in ne kadar ilerde olduğu vurgulanmış"* olacaktı. Yönetim kurulu üyesi T. Rosenberg de bu görüşü paylaştı, *"Tartışmalara daha çok erkek feministin katılması gerekli"*ydi. Bir başka yönetim kurulu üyesi Sofia Karlsson ise karşı görüşteydi. Bir feminist örgütün yalnızca meşruluk kazanmak amacıyla aralarında erkek de olan sözcüler tarafından temsil edilmesi düşüncesine "hayır" dedi. S. Karlsson yönetim kurulunda erkek üyeler olmasına karşı değildi, fakat sözcülerden birinin erkek olmasına karşıydı. Ona göre *"Feminist İnisiyatif kadınlar tarafından temsil edilmeli"*ydi. Bu çekişmeyi sol kanatta bulunan Sofia Karlsson çevresi kazandı.

Sıra artık kadın olacağı kesinleşen bu üç sözcünün kimler olacağını belirlemeye gelmişti. Burada da bir çekişme oldu. Seçim Komitesi iki aday belirlemişti. Bunlar G. Schymann ve D. Mavi'ydı. Sağ kanat G. Schyman'ın adaylığından gönülsüz kabullendi. *"Sol Partinin liderliğini yapmış birinin F!'in sözcüsü olması iyi değildi"*, ama kabullenmek zorundaydılar, çünkü G. Schymann çok deneyli bir politikacıydı. Ayrıca her iki aday da soldan olduğu için yakınıyorlardı. Üçüncü aday mutlaka sağdan olmalıydı. *"Eğer Gudrun Schymann sözcü olarak seçilirse"*

16) D. Mavi, 11 Eylül 2005, DN.

ona biraz daha sağda güçlü kişiliği olan birinin eşlik etmesi çok önemli"ydi. Seçim Komitesi sağdan "güçlü kişiliği olan" bir aday bulmakta zorluk çekince, üçüncü adayın kongre tarafından önerilmesine karar verdi. Seçim Komitesinin önerdiği iki adayın da adayın "sol" kanattan olması E. Witt-Brattström ve çevresini tedirgin etmişti.

Talepler

F! yönetim kuruluna kongreye sunulmak üzere yaklaşık 228 öneri gönderildi. Bu öneriler gruplandı ve hepsini kongrede tartışma olanağı olmadığından, kongrede tartışmaya sunulacak olanlar **öncelik tanınan alanlar** başlığı altında toplandı:

Kadın-erkek eşitliği sorunlarıyla ilgilenecek bir bakanlık kurulması, bir parlamento komisyonu ve bir devlet kurumunun oluşturulması,

Kamu sektörüne, yani kadın doğum, çocuk bakımı, okul, okul sonrası etkinlikleri, yaşlı bakımı ve sağlık alanlarına yatırım yapılması,

Parasız anaokulu ve okul sonrası etkinlikleri,

Ücretler korunarak iş gününün 6 saate indirilmesi,

Tam gün kadrolu iş,

Bireysel analık-babalık sigortası,

Emeklilik sisteminin eşitlik temelinde yeniden düzenlenmesi,

Kadın ve erkek ücretleri arasındaki farklılığın giderilmesi,

Dış sağlığının genel sağlık sigortası kapsamına alınması,

Kadınlara yönelik şiddete ilişkin cezaların ağırlaştırılması,

Cinsel tecavüze ilişkin cezaların ağırlaştırılması,

Bütün belediyelerin şiddet yada tehditle karşı karşıya kalmış kadınlar ve çocuklar için sığınma evleri bulundurma zorunluluğunun getirilmesi,

İnsan ticaretinin engellenmesine yönelik önlemler alınması,

İsim yasasının herkesin cinsiyetinden bağımsız olarak isim seçme hakkını tanıyacak biçimde değiştirilmesi,

Askerliğin kaldırılarak yerine zorunlu toplumsal hizmet uygulamasının getirilmesi,

Kolektif trafik sisteminin genişletilmesi,

Bütün politikacıların aynı zamanda mesleki çalışmalarını da sürdürmesi,

Ön yargılara karşı mücadele etmek amacıyla beş yıllık halk eğitimi programı,

Kamu sektörü ve özel sektördeki şirketlerin yönetim kurullarında kadınlar için kontenjan ayrılması,

Ortak yaşam yasası,

Ev işlerine yardımcı olacak işçilere ödenecek ücretlerin vergiden bağışık olması.

Bir-iki talep dışında bu taleplerin çok büyük bir çoğunluğu aslında eski taleplerdi. Soldaki örgütler ve işçi sınıfı hareketi tarafından formüle edilmiş ve bazıları uzun süredir tartışılmakta olan taleplerdi. Sol Parti'nin başkanı Lars Ohly *"Bu bizim programımız. Büyük bir bölümüyle Sol Parti'nin programından kopya çekilmiş."* derken haksız sayılmazdı. Gerçekten de F! nin programı ve Sol Partinin programı arasında çok fark yoktu. Kamu sektörüne daha çok kaynak ayrılması, 6 saatlik iş günü, bireysel analık-babalık sigortası gibi sorunlar Sol Parti'nin de önemsedığı sorunlar arasındaydı. Çevre Partisi'nin sözcülerinden biri olan Peter Eriksson ise F! nin seçim platformundan söz ederken *"burada yeni bir şey görmüyorum"* diyecekti. Seçim Komitesi tarafından önerilen iki sözcü de "sol" kanattandı. Buna ek olarak taleplerin çok büyük bir çoğunluğunun da "sol" talepler olması bardağı taşıran damla oldu.

Bölünme

Kuruluşundan tam bir yıl sonra hava bambaşkaıydı F!de. Üyelerinin *"kendi aralarında iktidar ve egemenlik mücadelesiyle uğraşmadığı bir parti kurma"* dileğinde olanlar düş kırıklığına uğradı. Örgütün kurucularından ve yönetim kurulu üyesi E. Witt-Brattström kongreden yaklaşık iki hafta önce F! den ayrıldı. G. Schyman ve T. Rosenberg ağız birliği ederek politik bir çelişkinin söz konusu olmadığını iddia ettiler. *"Yalnızca farklı bir feminist yaklaşım"* söz konusuydu, E. Witt-Brattström'ün ayrılış nedeni biraz *"yorulmuş"* olmasıydı. E. Witt Brattström ise hemen ertesi günü TV de yapılan bir söyleşide *"hem politik hem de kişisel çelişkilerden"* sözetti. *"Düş kırıklığına"* uğramıştı, *"İktidar çekişmesi ve çifte gündemin"* olacağını düşünmemişti. E. Witt Brattström Dagens Nyheter gazetesinde yazdığı yazılarında da eleştirilerini sürdürdü. Ona göre F! geniş tabanlı bir feminist parti olmaktan çok *"Sol Partinin feminist alternatifi"* olmuştu. E. Witt Brattström *"işbirliği yapmadaki zorluklardan"*, *"yönetim kurulunun çalışmasında demokrasi kurallarına uyulmadığından"*, *"politik kararların yönetim kurulu dışında alınmasından"*, *"kaçamaklar ve manevralardan"*, *"kuşaklar arasındaki gereksiz çelişkilerden"* yakınıyordu.

E. Witt-Brattström'den sonra 7 yönetim kurulu üyesi daha istifa etti. İstifa edenlerin çoğu sağ eğilimli feministlerin de yer alabileceğı geniş tabanlı bir örgüt isteyen gruba dahildi. E. Witt-Brattström gibi onlar da genç radikal feministleri *"tepeden inmecilik"*, *"ayak oyunları"*, *"hoşgörüsüzlük"*, *"kariyer düşkünlüğü"* ve *"merkeziyetçilikle"* suçluyorlardı. Kısaca onlara göre F! de öteki partilere benzemişti.

F! de facto bölünmüştü. Basın ve yayın organlarında birbirini izleyen demeçler, açıklamalar ve eleştirilerden sonra artık bölünmeyi örtbas etmeye çalışmanın anlamı yoktu. DN de yayınlanan bir yazısında T.Rosenberg bölünmeyi bu kez *"yorgunlukla"* değil, *"eski"* ve *"yeni"* feminizm arasındaki çelişkiyle açıkladı.

Devrimci Marksizm

Feminist İnisyatif çevresinde gözlenen eski feminizmin bütün kadınları aynı gören birlik düşüncesi ile cinsiyet, cinsel eğilim, etnicite ve yaş farklılıklarını görmek isteyen yeni feminizm arasında bir çekişmedir.¹⁷

Feminist partinin bütün kadınları örgütleyeceği düşüncesi hoşa giden ve yaygın bir kaniydi, fakat yanlış bir kaniydi. Hoşa gidiyordu, çünkü bütün kadınlar arasında bir dayanışma olduğu varsayımından yola çıkıyordu. Aslında böyle bir dayanışma yoktu. Bunun en yeni kanıtı F!'ti. Bu bölünme bütün erkekleri örgütleyecek bir parti olamayacağı gibi bütün kadınları örgütleyecek bir parti de olamaz demektir. Eksenin sağında ya da solunda yeralan feministler bazı sorunların formüle edilmesinde birleşmeler bile çözümlerinde birleşebileceklerini gösteren hiç bir belirti yok demektir. F! bunun en taze kanıtıydı. **Feminizmin tarihindeki iki gelenek, kadınlar arasındaki farklılıkları görmek istemeyen "eski" feminizm ve kadınlar arasındaki farklılıkları vurgulamak isteyen "yeni" feminizm birbiriyle çatışmış ve bu çatışmada kadınların birliğini temel alan "eski" feminizm yenik düşmüştü!**

Medyanın saldırısı

İstifalar, iç çekişme, suçlamalar medya tarafından F!'ye karşı başlatılan olumsuz kampanyayı daha da körükledi. F!'den ayrılanlar eşcinselliğe ilişkin önyargıların dile getirilmesine de katkıda bulundular. Kadın düşmanlığı eşcinsel düşmanlığı ile iç içe geçti. Erkekler kinlerini kustular, kadınlar konusunda en olumsuz, en gerici düşüncelerini dile getirdiler. Eşcinsellere düşman olanlar işi Queer Teori'nin İsveç'deki temsilcisi T. Rosenberg'i tehdit etmeye hatta fiziksel saldırıda bulunmaya kadar vardırıdılar. Sonunda bu baskılara dayanamayan T. Rosenberg de F!'den değil ama yönetim kurulundan istifa etmek zorunda kaldı.

Kongre

F! 9-11 Eylül 2005 tarihleri arasında böyle bir ortamda yaptı kongresini. Kongre 2006 yılında yapılacak olan seçimlere katılma kararı aldı. Bu *"tarihsel bir adımdı"*. İlk kez feminist ideolojiyi temel alan bir örgüt seçimlere katılacaktı. Bunun pratikte nasıl gerçekleştirileceği konusunda çeşitli öneriler vardı. Bazı feministler kişilerin oylanmasının en iyi biçim olduğuna inanıyordu. Bir başka öneri ise seçimlere bir listeyle katılmaktı, *"listenin avantajı vardı, bazı politik çatışmalardan kaçınılabilirdi."* Listeyle katılma önerisi benimsendi. Kongrede son şeklini almış bir program oylanmasına gidilmedi. Program tartışılmaya devam

¹⁷) T. Rosenberg, 17 Eylül 2005, DN.

edecekti.

Kongre seçim kampanyası sırasında partiyi temsil edecek üç sözcüyü oybirliğiyle seçti. Bunlar Gudrun Schymann, Sofia Karlsson ve Devrim Mavi'ydi. G. Schymann'ı tanıtmaya gerek yok. Sofia Karlsson ve Devrim Mavi'ye gelince, ikisi de T. Rosenberg ile aynı teorik platformda yer almaktaydı, yani Queer Teori'yi benimsemektedirler. Sofia Karlsson öğrenci hareketi ve HBT (Homosexual, Bisexual, Transexual) hareketinden gelen bir feministti. Devrim Mavi bir süre kamu iş yerlerinde çalışan kadınların sendikası olan **Kommunal**'in yayın organında çalıştı. 2003 yılında yapılan Kommunal Grevi sırasında grevi destekledikleri için feministleri açıkça eleştirdi. D. Mavi ayrıca ırkçılığa karşı mücadele eden **Mana** adlı dergide de çalıştı. Bu özellikleri sayesinde kongrede kamu sektörüne daha fazla yatırım, 6 saatlik iş günü gibi taleplerin kabul edilmesinde olumlu bir rol oynadı. Göçmen kadınların sorunlarına dikkati çeken ve onların da harekete kazandırılması gereğinden söz edenlerden biri oldu.

Kongre burjuva hükümeti konusunda bir tavır belirlemedi. Kamuoyu araştırmalarına göre 2006 seçimlerinden sonra böyle bir hükümetin kurulma olasılığı büyüktü. Daha da kötüsü kongre G. Schymann'ın daha kurulmamış bir burjuva hükümetiyle pazarlığa girmesine de göz yumdu. Konreden bir gün önce, yani 8 Eylül 2005 günü DN gazetesinde yayınlanan yazısında G. Schymann açıkça burjuva hükümetine elini uzattı. *"Feminist bakış açısından feminist yönelimi olan bir burjuva hükümeti, feminist profilden yoksun bir sol hükümetten daha iyidir."*¹⁸

Burjuva hükümetle işbirliği önerisinin iki anlamı olabilirdi. E. Witt-Brattström'ün başını çektiği sağ kanadın F!'den ayrılmış olmasına rağmen kapıyı hala burjuva feministlerine açık tutmak ve aynı zamanda da F!'i işçi sınıfından iyice uzaklaştırmak. Burjuva hükümetinin, 6 saatlik iş günü, kamu sektörüne daha fazla yatırım ve kadın erkek ücretleri arasındaki farklılığın ortadan kaldırılması gibi taleplerle seçime gidecek bir örgütle işbirliği yapacağını düşünmek kadar büyük bir aymazlık olamaz. Hiç bir burjuva hükümeti bu talepleri kabul etmez, ederse zaten burjuva hükümeti olmaz. Böyle bir işbirliği F! bu taleplerden vazgeçer ve bazı burjuva partilerinde sosyal temeli bulunan burjuva feminizminin önünde diz çökerse olur. Bu da F!'in kapitalist şirketlerin yönetim kurullarındaki kadın üye sayısını arttırmak için çabalayan ve buralarda kariyer yapacak burjuva kadınların evlerinde yok pahasına, vergi ödemeden göçmen kadınları hizmetçi olarak çalıştırma hakkını savunan bir harekete dönüşmesi demektir. O zaman da F!'nin ayaklarının altındaki toprak hepten kayar. Bu kadar büyük bir ödün verirse varlık nedeni kalmaz. F! tam da bu nedenle, yani bu kadar büyük bir ödünü veremediği için bölündü. Aralarında E. Witt-Brattström'ün de bulunduğu grup F! burjuva kadınların sınıf çıkarlarını yeterince gözönüne almadığı ve yeterince ödün vermediği için F!'den ayrıldı. G. Schymann ve T. Rosenberg'nin

18) G.Schymann, 8 Eylül 2005, DN.

başlangıçta “*kişisel çelişki*” diye örtbas etmeye çalıştığı çelişkinin temelinde yatan buydu.

Queer Theory’i savunanlar burjuva feministleriyle çatışmadan galip çıkmışlardı, fakat bu onların F!’i işçi kadınlara yöneltme niyetinde oldukları anlamına gelmiyordu. G. Schymann gelecekte kurulması olası burjuva hükümetine işbirliği önerirken bu nedenle sustular. Aslında susmadılar da yarım ağızla desteklediler. Bu çok radikal feministler G. Schymann’ın burjuva hükümetine el uzatışını değil, içinde Hristiyan Demokratların da yer alacağı bir burjuva hükümetine el uzatışını eleştirdiler. Burjuva partileri, ki bunların arasında açıkça yeni liberalizmi savunan Moderat Parti de vardır, Hristiyan Demokratları aralarına alarak yanlış yapmışlardı. Bütün sağ partilerin ortak seçim platformu olan Alliansen’e Hristiyan Demokratları almasalardı, o zaman onlarla bir işbirliği düşünülebilirdi. Kadınlar arasındaki “*cinsel eğilim, etnisite, yaş*” farklılıklarının dikkate alınması gerektiğini vurguluyan “*yeni*” feminizmin sözlüğünde sınıf sözcüğü yoktu.

F! seçimlerden sonra kurulabilecek burjuva hükümetiyle işbirliği hesapları yaparken, bütün olumsuzluklarına, bütün tutarsızlıklarına rağmen Sosyal Demokrat Parti, Sol Parti ve Çevre Partisi’nden oluşacak koalisyon hükümetinin F!’in taleplerinin kabul edilmesi doğrultusundaki dayatmalarına daha açık olup olmayacağını bile tartışmadı.

Kongre çalışmalarının zayıf noktalarında biri de “yasa dışı” olan ve polis tarafından aranan binlerce göçmenin sorunlarını gözardı edip bunlara oturma izni verilmesini isteyen “Genel Af” kampanyası konusunda tavır takınmamasıydı. Herhalde bu göçmenlerin büyük bir bölümünün kadın ve çocuk olduğunu unutmuslardı. Kongre ne yazık ki Irak’daki savaş konusuna ve İsveç hükümetinin bu savaşta oynamaya başladığı rol konusuna da hiç değinmedi. Koalisyon birliklerinin Irak’a saldırısından en çok zarar görenler yine kadınlar ve çocuklardı. Kongre İsveç Hükümetinin Irak’daki işgalci koalisyon birliklerinin eğitimine katkıda bulunmak üzere uzmanlar gönderme kararı konusunda da suskundu. F! küresel düzeyde bir kadın hareketi oluşturmaktan söz ediyor. Günümüzün en önemli sorunları arasında bulunan savaş ve göçmen sorununu umursamayan bir örgütün bu dileği boş sözlerden öteye gidemez.

“Öncelik tanınan alanlar” başlığı altında toplanan taleplerden büyük bir bölümü kamu sektörüne yapılacak yatırımlarla ilgiliydi. Bu talepler; sağlık alanında özelleştirmelerden yana olan bir grubun neden olduğu kısa bir tartışmanın dışında, büyük bir muhalefetle karşılaşmadan kabul edildi. Kadınlara yönelik şiddet, tecavüz, insan ticaretinin engellenmesi gibi talepler de tartışmaya yol açmadı. Kongrede tartışmaya yol açmadan kabul edilen önerilerden biri de bireysel analık-babalık sigortasıydı. Çocuk doğduğu zaman anne ya da babanın bir yıl ücretleri ödenerek izinli sayılmasına olanak veren sigortadan genellikle yalnızca anneler yararlanıyordu. Yaklaşık 10 yıl önce çıkarılan bir yasayla bu sürenin en az iki ayını babaların kullanma zorunluluğu getirildi. Kuşkusuz bu da yetersiz-

di. Yeni yasa tasarısı bu sürenin yarısını annenin yarısını babanın kullanmasını öngörüyor. Bu sorun çok önemli bir kadın-erkek eşitliği sorunudur. Yasa önerisi hem genç kadınların iş piyasasındaki konumunu güçlendiriyor hem de çocukların gereksinimlerini gözönüne alıyor. Ayrıca babaları da sorumluluklarını üstlenmeye çağırıyor ve onların çocukların yaşamındaki önemini vurguluyor.

Taleplerle ilgili tartışmalar daha çok 6saatlik iş günü ve ev işlerinde çalışanlara ödenecek ücretlerin vergiden muaf tutularak devlet tarafından desteklenmesi önerisi gibi iş piyasasıyla ilgili sorunlar çevresinde yoğunlaştı. Ücretler korunarak iş gününün 6 saate indirilmesi talebi eski fakat hala güncel bir işçi sınıfı talebidir. Özellikle kamu işyerlerinde çalışan kadınlar tarafından benimsenen bir taleptir. Fransa'da uygulamaya koyulan bu talep İsveç'te Sosyal Demokrat Parti ve Sol Parti tarafından desteklenmekteydi. Fakat bir süre önce Sosyal Demokrat Parti bu talepten vazgeçti. F! kongresinde 6 saatlik işgünü konusunda iki ayrı eğilim ortaya çıktı. Bunlardan biri hemen uygulamaya koyulması doğrultusunda, öteki eğilim ise bunun aşamalı uygulamaya koyulmasından yanaydı. Yasa çıkar çıkmaz uygulamaya koyulması doğrultusundaki eğilim benimsendi.

Yoğun tartışmalar yolaçan önerilerden birisi de ev işlerini yapacak kadınların ücretleri ödenirken, bu ücretlerin katma değer vergisinden muaf tutularak devlet tarafından desteklenmesiyle ilgiliydi. Bu çoğunlukla kariyer yapmak isteyen burjuva kadınların talebidir. Ve bu kadınların ev işlerini çoğunlukla göçmen kadınlara yaptırmayı düşündükleri de açıktır. Hem sınıf sorunu, hem de kadın sorunu ve göçmen sorunuyla ilgili olan bu öneri İsveç'te uzun zamandır sürdürülen ve "hizmetçi tartışması" ("Pigdebatten") olarak anılan tartışmanın konusudur. F! kongresinde bu öneri reddedildi.

Kongre önerilen reformların nasıl finanse edileceği sorununu hiç tartışmadı. F!'in bu sorunun nasıl çözümleneceğine ilişkin bir stratejisi yoktu. Finansman sorunu kaçınılmaz olarak sınıf sorununu da gündeme getirir. Herkes tarafından benimsenen bir öneri, bu önerinin nasıl finanse edileceği tartışıldığında artık herkesin önerisi olmaktan çıkar ve sınıf sorunu olmaya başlar. Bu konuda bir kaç örnek vermek yeterli olacaktır.

F! kongresi örneğin 6 saatlik iş günü reformunun nasıl finanse edileceğini tartışmaktan kaçındı. Bu reformun gerçekleşmesi için gerekli giderler kim tarafından karşılanacak? Büyük şirketler tarafından mı, yoksa işçilerin kendileri tarafından mı? Açıktır ki bu ikinci seçenek gerici bir çözümdür.

Kadın ve erkek ücretleri arasındaki farklılık sorunu da en güncel, en tartışılan sorunlardan biridir. Herkes bu farklılığa karşıdır. Fakat aynı soru burada da geçerlidir. Kadınların ücreti nasıl yükseltilecek? Bu eşitsizlik nasıl giderilecek? İşverenlerin kârından kesintiler yaparak mı, yoksa erkek işçilerin marjinal yüksek ücretlerinden kesintiler yapılarak mı? Açıktır ki, burada da ikinci seçenek gerici bir çözümdür. Başka bir örnek de "hizmetçi" önerisidir.

Bu sorular her reform önerisine ilişkin olarak sorulabilir ve yanıtı F!'in gele-

Devrimci Marksizm

cekteki gelişmesini belirler. F! çalışan kadınlara dayanan bir hareket mi olacaktır? Yoksa ayrıcalıklı ve yüksek öğrenimli kadınlar topluluğu mu? F!'in kongresindeki bileşim F!'in bugünkü haliyle orta sınıf ve özellikle de akademik çevrelerden gelen feministlerin örgütü olduğuna tanıklık eder. Kongreye katılan 300 delege arasında işçi kökenli kadınlar yok gibidir. Yönetim kuruluna seçilenler arasında ise yalnızca bir işçi var, telemarketing satıcısı Carl-Johan Folkesson. Bu bileşim F! toplantılarında konuşulan dile de yansıyor. Talepleri geniş bir kitleye ulaşacak biçimde açık bir dille formüle etmek yerine, genus araştırmacısı gibi konuşuluyor.

Seçimler

Sosyal Demokrat Parti ve Sol Parti işçi sınıfı hareketinin “çocukluk” döneminden kalma partilerdir, dinamizmini yitirmiş örgütlerdir. Toplumda artık köklü değişiklikler yapma iddiaları yoktur. Bu konuda çoktan teslim olmuşlardır. Kadınların sorunlarına çözüm bulma yetenekleri de yoktur. Yapabilecekleri tek şey kapitalist sistem içinde bazı reformların yapılmasını talep etmektir. Bu nedenle de izledikleri politik çizgi genelde burjuvazinin onayını alan bir çizgidir. Bunlara rağmen hâlâ işçi sınıfıyla bağları vardır ve kadın, erkek, işçi sınıfının büyük çoğunluğu tarafından desteklenmektedirler.

Sorun bu partilere alternatif olacak örgütleri yaratmaktır. Bu hem genelde sosyalist hareket için hem de özelde kadın hareketi için geçerlidir. Dinamik mücadele örgütleri yaratmak bir süreç sorunudur. Ayrıca böyle örgütler dışardan ithal edilecek insanlarla değil, bugün varolan örgütlerin etkisi altındaki insanları alternatif örgütlere kazanarak yaratılacaktır. Bunun için de her şeyden önce işçi sınıfının neden hala bu partilere güven duyduğu araştırılmalıdır. Bu güveni gözardı etmek politikayla uğraşmaya kalkışmanın yapabileceği en büyük yanlışlardan biridir. Bunun yanı sıra tutarlı eleştirilerle bu partilerin hiç de işçi sınıfı ve işçi kadınlar yararına bir politika izlemedikleri ortaya çıkarılmalıdır. Bu ise sendikalarda, öteki işçi örgütlerinde burjuva ideolojisinin uzantısı olan görüşlere, ataerkil normlara ve cinsiyetçiliğe karşı mücadele ile yapılır. Bu mücadele için iyi düşünülmüş bir strateji gereklidir.

Kadınların kurtuluşu için işçi kadınların kadın hareketine kazandırılması gereklidir. Çünkü kadınların çoğunluğunu onlar oluşturuyorlar. Fakat F!'nin ne böyle bir kadın hareketi oluşturmaya ne de buna yönelik bir strateji belirlemeye niyeti var. Bunun yerine seçimlerden sonra kurulma olasılığı büyük olan burjuva hükümetine elini uzatıyor. Ondan sonra da işçi kadınların oyunu istiyor. İşçi kadınlar Sosyal Demokrat Parti'ye ve Sol Parti'ye alternatif olamayan, daha da kötüsü burjuva hükümetle işbirliği yapacağını açıkça ilan eden bir partiye neden oy versinler? Vermediler elbette. Desteklemek için seçimlerden önce Stockholm'e gelen, seminerlere ve meydan toplantılarına katılan Jane Fonda bile kurtaramadı

F!i. F! seçimlerde oyların yalnızca % 0.68 ini aldı. Nereden nereye, 2004 yılı sonlarında daha adı konmamış feminist partiyi desteklemesi beklenenlerin oranı yaklaşık % 25'di.

III

YENİ FEMİNİZM BİR SEÇENEK Mİ?

Kadınların birliği düşüncesi ve sınıflar üstü bir hareket olma iddiası feminizmin mücadeleci bir kadın hareketi geliştirmesinin önündeki en büyük engellerden biriydi. Birliği zedelememek için eylem alanını sürekli daraltan feminizm 1970 lerin sonunda çıkmaza girmişti. Feminist teorinin 1980li ve 1990lı yıllardaki gelişmesi **Black Feminism (Siyah Feminizmi)** ve **Queer Theory (Gay Teorisi)** ile oldu. Her iki akım da "Batı Feminizmi"ni ya da Tiina Rosenberg'nin sözcüğüyle "eski" feminizmi sert bir dille eleştirdiler. Onlara göre "Batı Feminizmi"nin çıkış noktası "*beyaz, heteroseksüel, orta sınıf kadınları*"ydı. "Batı feminizmi" bu kadınları ön plana çıkarmış, kadınlar arasındaki farklılıkları görmezlikten gelmiş ve bunun için de kadınların birliği düşüncesini gündeme getirmişti.

"Yeni" feminizm ise gelecek projesini hazırlarken kadınlar arasındaki farklılıkları dikkate almak istiyordu. Önce Black Feminism sonra Queer Theory "eski" feminizmin kadın hareketinde marjinalize ettiği grupların görünür hale getirilmesine katkıda bulundular. Bazı kadınlar yalnızca cinsiyetleri, yani yalnızca kadın oldukları için değil, ama aynı zamanda etnisiteleri nedeniyle de baskı altındaydılar. Yine bazı kadınlar yalnızca kadın oldukları için değil, cinsel eğilimleri nedeniyle de baskı altındaydılar. Black Feminism etnisite/ırk kavramına dikkati çekerken, Queer Theory cinsiyet, cinsel eğilim kavramlarına da dikkati çekti. "Batı Feminizmi"nin tanımındaki üçüncü öğeye yani sınıf kavramına dikkati çekken olmadı.

Çoğulcu bir perspektifi vurgulamak isteyen Queer Theory **kimlik** kavramını ön plana çıkardı ve bunun teorisini geliştirdi. Dekonstrüksiyon (yapıbozum) yönteminin etnisite/ırk, cinsiyet, cinsel eğilim gibi kavramlara uygulanması, bu kimliklerin egemen olan söylemsel sistemde (yani toplumda geçerli olan açıklama modellerinde, her şeyden önce dil ve yazıda) nasıl marjinalize edildiklerini göstermeye olanak verdi. Örneğin Queer Theory'nin en önde gelen temsilcisi Judith Butler tartışmaya "heterosexual matrix" adını verdiği bir kavram soktu. "Heterosexual matrix" kabaca kültürü ve insanları heteroseksüel olmaya zorlayan söylemsel bir kalıp olarak görülebilir. Bunun ön koşulu da kültürel açıdan anlaşılabilir bir vücut tanımı ve eşcinselliğin doğal olmayan bir şey ya da sapma olarak görülmesidir.

Queer Theory aynı zamanda kimliklerin oluşmasındaki değişkenliğe/kararsızlığa da dikkati çekti. Değişmeyen, sürekli cinsel kimlikler sorgulandı, bununla

da heteroseksüel cinsiyetçi kültür sorgulanmış oldu. J. Butler'ın öğretisinin ana düşüncesi "Performativity"diydi. Bu düşünceye göre, belli bir cinsiyetle doğulmaz, cinsiyetler edinilirdi. Bu çıkış noktasından J. Butler biyolojik cinsiyetin bile toplumsal, kültürel bir yorumlama sorunu olduğunu göstermeye çalıştı.

J. Butler'ın teorik planda bazı katkıları vardı, fakat dekonstrüksiyon yöntemini idealist bir temelden yola çıkarak kullanışı öğretisi için büyük bir sorun yarattı. J. Butler o kadar ileri gitti ki biyolojik cinsiyeti reddetmesinin yanı sıra cinsiyet rollerini ve seksüel kimlikleri de sonsuz esneklikte ve her zaman tartışmaya açık olgular olarak görmeye başladı. Başka bir deyişle cinsiyet rolleri ve cinsel eğilimler bir düşünce ve davranış biçimiydi. İnsanlar düşünce ve davranışlarını değiştirerek, dilerlerse değişik cinsiyet rolleri edinebilirlerdi, kadınlar erkek cinsiyet rolünü, erkekler kadın cinsiyet rolünü, heteroseksüelliği, başka bir ilişkide homoseksüelliği ya da daha başka seksüel eğilimleri benimseyebilirlerdi. İnsanları bu kimliklerinden biriyle tanımlamak, öteki kimlikleri dışlamak anlamına gelebilirdi, dolayısıyla da bir sınırlama, hatta bir baskı olurdu. Bu nedenle de zaten **queer** kavramı geliştirildi. Bu durumda kadınlar arasındaki farklılıkları, yani başka kimlikleri görünmez hale getiren "Kadın" kavramını kullanmak zorlaştı. Queer Theory kadınlar arasındaki farklılıkları görünür kılmak amacıyla yola çıkıp, kadın kavramının içini boşaltmaya başlamıştı. "Kadın" kavramını kullanmanın zorlaştığı bir durumda kadınlar üzerindeki baskılardan söz etmek de zordu. Bu yaklaşımın kadınlar üzerindeki baskıya karşı mücadeleyi olanaksız kılan bir perspektife dönüşmesi kaçınılmazdı.

"Eski feminizmin" girdiği çıkmazdan bir çıkış gibi görünen "yeni feminizm" de çıkmaza girmişti. "Yeni" feministler hala bu çıkmazın içindeler. Bazı feministler Queer Theory'nin tutarsızlığını gördüler ve J. Butler'ı eleştirmeye başladılar. Onlara göre cinsiyet rollerinin ve cinsel eğilimlerin sınırsız bir esnekliğe sahip olduğunu iddia eden J. Butler, bu olguları yalnızca düşünce ve davranış biçimi olarak görüyordu. Ve söz konusu esnekliği sınırlayan ve toplumda varolan öteki ilişkileri dikkate almıyordu. Başka bir deyişle J. Butler'ın teorisi yalnızca biyolojik cinsiyeti vücuttan koparmakla kalmamış, cinsiyet rollerini de "sosyal/maddi" yapıdan koparmıştı. Bu idealist bir yaklaşımdı. Feminist Sheila Jeffreys bu eleştiri şu sözcüklerle dile getirdi:

Bir kadın birlikte yaşadığı ve şiddete başvuran eşinden dayak yediği zaman, bu onun davranışında ya da görünüşünde kadın cinsiyet rolünü benimsemesine mi bağlıdır? O gün erkek cinsiyet rolünü benimseyip, erkek gömleğiyle ortada dolaşsa dayak yemeyecek miydi? Cinsiyet rolü bir düşünce ya da davranış biçimi olarak görülürse, o zaman kadın üzerindeki baskı da ortadan kaybolur.¹⁹

Bu eleştiri karşısında J. Butler, baskı altındaki bir grubun sözcüsü olarak ko-

19) Lena Gemzöe, *Feminism*, 2004.

nuşmakla kendi teorik anlayışı arasında bir ayırım yaptığını söyleyerek kendini savundu. Başka bir deyişle J. Butler teorisi ve pratik arasında bir bağlantı olmadığını açıkça itiraf etti. Bu gerçekten de ilginç bir itiraftır. Bazı grupların toplumda nasıl marjinalleştirildiğinin teorisi yapılacak, ama bu teori, pratiğe yani onların baskıya karşı mücadelesine yol göstermeyecek. O zaman teorinin anlamı ne?

Bazı postmodernistler/postyapısalcılar benzer bir çıkış noktasından hareket ederek J. Butler gibi o kadar ileri gittiler ki artık sınıf kavramını kullanamaz, sınıf tahlili yapamaz hale geldiler. Onlara göre "işçi sınıfı" kavramı, tıpkı "kadın" kavramının kadınlar arasındaki farklılıkları görünmez hale getirdiği gibi işçi sınıfı içindeki farklılıkları görünmez hale getiriyordu ve öteki "kimliklerin" bastırılmasına hizmet ediyordu. Böylece sınıf kavramından da vazgeçildi. Sınıf kavramı ve kadın kavramı için geçerli olan erkek kavramı için neden geçerli olmasın? Hatta bütün öteki kimlikler için neden geçerli olmasın? Sınıf kavramının reddedildiği, biyolojik cinsiyetin sosyal, kültürel bir yorum sorunu olduğu, cinsiyet rollerinin, cinsel eğilimle ilgili kimliklerin sonsuza kadar esnek olduğu, ki bu bir yerde cinsel eğilimle ilgili kimliklerden söz edilmesini de zorlaştırır, bir ortamda "kimlik" kavramının da içi boşalmaya başlar. Kimliksiz, kendilerini hiç bir biçimde tanımlayamayan "insanlar" arasındayızdır artık. Son günlerde İngiltere'de yapılan bir ankette bir grup "genç" kendilerini şu ya da bu şekilde tanımlamaya yanaşmamışlar. "Genç" sözcüğünü tırnak içinde yazdık, çünkü "gençler" arasındaki farklılıkların gözardı edilmesine yarar ve "yaşlılar" üzerinde bir baskının ifade olur düşüncesiyle "genç" kavramından da vazgeçmiş olabilirler.

Bugün Batı ülkelerindeki aşırı tüketimcilikle bu kimliksizlik arasında yakın bir ilişki olsa gerek. İnsanlar kendilerine aylık, yıllık kimlikler edinebilmek için çılgınca alışveriş yapıyorlar, biryay eşcinseller alanında uzmanlaşmış "pembe" mağazalardan, ertesi ay yuppieler alanında uzmanlaşmış Armani ya da Gucci mağazalarından alışveriş yaparak kendilerine geçici kimlikler satın alıyorlar. Descartes'ın "*Düşünüyorum, o halde varım!*" deyişinin "*Tüketiyorum, o halde varım*" biçiminde yeniden formüle edildiği günlerde yaşıyoruz. İdealist felsefi bir temel üzerinde geliştirilen Queer Theory kimlikle ilgili bütün kavramların içini boşaltarak aslında özneyi ortadan kaldırıyor. Politik mücadele özne gerektirir. Öznenin tanımlanamadığı bir ortamda politik mücadele de olmaz. Böylece Queer Theory de tıpkı "eski" feminizm gibi, insanları toplumsal haksızlıklara karşı mücadeleye özendiren bir teori olmak yerine felce uğratan bir teori haline dönüştü. Bu kısa açıklamadan sonra yeniden F!'e dönebiliriz.

Feminist İnisiyatif çevresinde gözlenen eski feminizmin bütün kadınları aynı gören birlik düşüncesi ile cinsiyet, cinsel eğilim, etnicite ve yaş farklılıklarını görmek isteyen yeni feminizm arasında bir çekişmedir.²⁰

20) T. Rosenberg, 17 Eylül 2005, DN.

Queer Theory'nin İsveç'teki temsilcisi olan Tiina Rosenberg'nin yukarıda yeniden aktardığımız ve F!’deki bölünmeyi açıklayan sözlerinde “cinsiyet, cinsel eğilim, etnisite ve yaş farklılıklarını” sayarken neden sınıf farklılığını atladığı artık açıklık kazanmaktadır. “Eski feminizmin bütün kadınları aynı gören birlik düşüncesi” cinsiyetler arasındaki çelişkiyi tayin edici bir çelişki olarak gören, kadınları bir sınıf olarak tanımlayan, kadın sorununu gerçek sınıf sorunundan koparan, sınıflarüstü bir politika savunan teoriye/teorilere dayanır. Çünkü sınıf sorunu kadın hareketinin sınıflarüstü birlik iddiasını hem teoride hem de pratikte savunulamaz hale getirir. Queer Theory “eski feminizmi” kadınların birliği düşüncesinden dolayı eleştirmekte, fakat bu düşüncenin temelinde yatan anlayışı yani kadınlar arasında sınıf farklılıkları yoktur anlayışını sorun yapmamaktadır. Dolayısıyla Queer Theory’nin “*eski feminizme*” yönelttiği eleştiri yarım ağızla yapılmış bir eleştiridir, yüzeyseldir, tutarsızdır. Bu tutarsızlık Queer Theory’nin felsefi temelinden kaynaklanan bir tutarsızlıktır.

J. Butler’ın yolundan yürüyerek teoriyi ve pratiği birbirinden koparan Tiina Rosenberg’nin, eşitsizliklere, haksızlıklara karşı verilecek mücadelede, yukarıda saydığı gruplar arasında hangisinin odak noktasında olacağı, hâgisinin öne çıkacağı gibi bir sorunu da yoktur. Aslında bu soruna Queer Theory açısından yanıt veremez. Böyle bir teoriden yola çıkan Tiina Rosenberg’nin iş pratiğe gelince yalpalaması, pragmatik ve ilkesiz davranması da hiç şaşırtıcı değildir. T. Rosenberg kadınlar arasındaki farklılıkların vurgulanmasını isteyen bir teoriden yola çıkıp, “eski” feminizmin kadınların birliği düşüncesini temel alan bir örgütlenme içinde yerini almıştır. Böylece Queer Theory’den yola çıkılarak tutarlı bir politik çizgi izlenemeyeceğinin yeni bir örneğini daha vermiştir.

Devrimci Marksist teoride sınıf kavramı yanında öteki kavram ve kategorilere de yer vardır. Postmodern/postyapısalcı akımla Devrimci Marksizm arasındaki en önemli fark Devrimci Marksizmin bu kavram ve kategorileri yalnızca davranış ve düşünce biçimi olarak değil, kapitalist toplumdaki gerçek sosyal ilişkilerin bir ifadesi olarak görmesidir. Örneğin Devrimci Marksizm eşcinseller üzerindeki baskıyı kapitalizmin işgücünün yeniden üretimine ve bu üretimin en uygun biçimi olarak burjuva çekirdek aileye duyduğu gereksinimle açıklar. Burjuvazinin heteroseksüellikten farklı bütün cinsel eğilimleri doğal olmayan eğilimler ya da sapkınlık olarak yargılamasının, kadınla erkek arasındaki ayrımı doğal gören cinsiyetçi ideolojiyi savunmasının temelinde bu gereksinim yatar. Yani heteroseksüelliğin onaylanması ve homoseksüelliğe karşı çıkılması hiç de J. Butler’ın iddia ettiği gibi yalnızca söylemsel düzeyde heteroseksüel normların egemen olmasıyla açıklanamaz. Başka bir deyişle heteroseksüelliğin onaylanması ve homoseksüelliğe karşı çıkılması yalnızca kullandığımız sözcüklerin, yazdığımız yazıların, davranış biçimimizin, düşünce biçimimizin yeniden yeni den ürettiği bir olgu değildir. Kullandığımız sözcüklerin, davranış biçimimizin, düşünce biçimimizin önemi var elbette, fakat tek başına homoseksüelliğe karşı

duyulan kını açıklayamazlar. Homofobi, onu besleyen maddi koşulların ifadesi olan bir baskıdır, yani kapitalist üretim biçimiyle, eşitsiz iş bölümüyle ve burjuvazinin çekirdek aileye duyduğu gereksinimle ilgili bir baskıdır. Kullandığımız sözcükler, davranış biçimimiz, düşünce biçimimiz içinde yaşadığımız toplumun maddi temelinden bütünüyle bağımsız değildir. Homofobinin sınıflı toplum koşullarında ele alınıp incelenmesi bize onu yok etmek için neyin gerekli olduğunu da gösterecektir.

Devrimci Marksistler de Queer Theory gibi kimliklerin sosyal yapılar olarak değişken ve kararsız olgular olduğunu kabul ederler. Bireylerin yapısında varolan bu değişkenlik ve kararsızlık olumlu, ilerici bir şeydir, gelişmeye olanak veren bir özelliktir. Fakat aynı zamanda Queer Theory'den farklı olarak kimliklerin oluşmasının bazı verili sınırlar içinde gerçekleştiğini vurgularlar. Marksistler sosyal yapılardan sözettiğinde bunu biyolojik olanla üretim ve yeniden üretim arasında maddi temelde gerçekleşen bir birbirini etkileme olarak görürler. Kapitalist toplumda kadınların ve erkeklerin kimliklerinin oluşmasında dikkate alınacak en önemli nokta bu kimliklerin bu sistemin üretim ve yeniden üretim alanındaki baskıcı cinsiyete göre işbölümüne bağımlı olan sosyal ilişkilerin etkisi altında oluşmasıdır. Baskıları yaratan maddi koşulların incelenmesi bize baskı altında olan kadınlar gibi öteki grup, tabaka ve sınıfların kurtuluşu için de gerekli stratejilerin geliştirilmesi olanağını verecektir. Teoriyi ve pratiği birbirinden koparan Queer Theory'nin böyle stratejilere gereksinimi yoktur.

Devrimci Marksizm Queer Theory'nin gelecek toplum projesine, yani insanların tenlerinin rengine göre gruplanmadığı, cinsiyetlerine göre kadın erkek diye ikiye bölünüp ayırmıcılığa uğramadığı, cinsel eğilimlerine göre mahkum edilmeyeceği, yalnızca "insan" olarak niteleneceği bir toplum özlemine yabancı değildir. Ancak Devrimci Marksizm Queer Theory'i etnik, cinsel, cinsel eğilim, yaş farklılıklarına dikkati çekerken sınıf farklılığını atladığı için eleştirir. Sınıf sorununun atlanması kapitalizme karşı mücadelenin gözardı edilmesi demektir. Queer Theory baskılardan arınmış bir topluma kapitalizme karşı mücadele edilmeden ulaşılabileceği izlenimini yaratarak bilinçleri çarpıtmaktadır.

Eski feminizm de yeni feminizm de kadınlar üzerindeki baskılara gerçekten son vermek için mücadele edecek bir hareket yaratmakta başarısızlığa uğramıştır. Bu başarısızlığın en önemli nedeni feminizmin kadınların mücadelesini sınıf mücadelesinden koparmak konusundaki ısrarıdır. Sınıf mücadelesini dışlayan feminizmin kadınların kurtuluşu için önerebildiği tek strateji sınıflar arası işbirliğine dayanan sınıflarüstü bir hareket oluşturmaktır. Böyle bir kadın hareketinde burjuva

ya da küçük burjuva kadınların ağırlıkta olacağı açıktır. Bu hareketin işçi kadınları saflarına çekme olasılığı yoktur. Burjuva ve küçük burjuva kadınların egemen olduğu bir kadın hareketinin ufku da çok dardır. Böyle bir hareket ayrıcalıklar sistemi olan kapitalizme karşı mücadele etmez, edemez. Çünkü burjuva kadınlar kapitalist sistemin kendilerine sunduğu ayrıcalıklardan vazgeçmek istemezler. Dolayısıyla hareket kendini bu sistem içinde gerçekleştirebilecek bazı reformlar talepleriyle sınırlar. Bu nedenledir ki, feminizm bugün bütün dikkatini "kadınlar ve erkekler arasındaki eşitlik" ve varolan sistem içinde kadınların konumlarını ilerletmek sorunu üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Devrimci Marksizme göre sınıflara bölünmüş bir toplumda "kadınlar ve erkekler arasında eşitlik" çağrısı yapmak yeterli değildir. Böyle bir eşitlik olsa olsa biçimsel bir eşitlik olur. Devrimci Marksizmin amacı burjuva kadınlarla burjuva erkeklerin ve de işçi kadınlarla işçi erkeklerin eşitliği değildir. Devrimci Marksizmin talebi çok daha kapsamlıdır ve işçi kadınlarla burjuva kadınlar arasında eşitlik gibi işçi erkeklerle burjuva erkekler arasında eşitliği de kapsar. Bu da ataerkil normların kırılması yanı sıra sınıf farklarının da ortadan kaldırılmasıyla, başka bir deyişle kapitalizmin yıkılmasıyla olanaklıdır. Kapitalist sistem içinde kadınların konumlarını ilerletme sorununa gelince bu da son günlerde İsveç'te açıkça tanık olduğumuz gibi büyük kapitalist şirketlerin yönetim kurullarındaki kadınların sayısını artırma kampanyasına dönüşür. Marksistler açısından kapitalist şirketlerin yönetim kurullarındaki kadınların sayısının az ya da çok olmasının hiç bir önemi yoktur. Çünkü Marksistler kapitalist sistemin yıkılması, yani bu şirketlerin yokolması için mücadele etmektedirler. Kapitalist sisteme karşı çıkmayan, daha doğrusu çıkmaya niyeti olmayan bir hareket - feministler kendilerini ne kadar ilerici, düzene başkaldıran bir hareket olarak tanımlamaya çabalarsa çabalsın - aslında düzenle uzlaşan bir harekettir. Önünde sonunda kapitalist sistemle bütünleşir. Sınıflararası işbirliği mantığının bir hareketi sürükleyeceği nokta budur.

Devrimci Marksizm feminist hareketin kapitalist sistemle uzlaşma ve giderek bütünleşme eğilimlerine karşı açıkça tavır alır. Devrimci Marksizm **kapitalist sisteme karşı kararlılıkla mücadele edecek bir kadın hareketinden** yanadır. Bu nedenledir ki, Devrimci Marksizme göre kadınların ekonomik ve sosyal kurtuluşu için mücadele edecek bir kadın hareketinin **işçi kadınların gerçekliğini odak noktasına alan, işçi kadınlara dayanan bir kadın hareketi olması** gereklidir. Kadınların çoğunluğunu işçi, emekçi kadınlar oluşturmaktadır. Bütün kadınlar arasında en çok ezileni, başka bir deyişle çifte sömürü altında olanı işçi, emekçi kadınlardır. Dolayısıyla bu mücadeleyi tutarlılıkla, kararlılıkla sürdürecektir olanlardır. Çünkü burjuva kadınlardan farklı olarak bu mücadele sonunda kazanacakları çok şey vardır. Sınıf baskısı kapitalist toplumun bütün dokusuna işlemiştir ve insanlar arasındaki bütün toplumsal ilişkilerin temelinde yatar. Ancak sınıflar yok edilirse kadınlar ve erkekler arasındaki cinsiyete dayalı işbölümü de ortadan kalkar. Bu olmadan işçi sınıfı kadınlarının kurtuluşundan söz edilemez.

Sınıflararası işbirliği stratejisini benimseyen feminizm kadınlar arasında varolduğunu iddia ettiği birliği zedelememek için eylem alanını da alabildiğine daraltmıştır. Feminizmin sorunu sağ kanatta yeralacak burjuva kadınlarla sol kanatta yeralacağı umulan emekçi kadınların karşı çıkmayacağı etkinlikleri bulma sorunudur. Bunların da kadınların grevlerini destekleme, yeni liberalizme karşı direnişlere ve savaş karşıtı harekete katılma ya da Iraklı ve Filistinli kadınlarla dayanışma türünden etkinlikler olmayacağı açıktır, olsa olsa porno filmleri satan dükkanlar önünde gösteri yapma türünden bazı etkinlikler olur. Feminizm eylem alanını alabildiğine daraltarak kadın hareketini çok konuşan ve çok az iş yapan bir harekete dönüştürmüş, pasifizme sürüklemiştir.

Devrimci Marksistler içinde yaşadığımız kapitalist sistemin neden olduğu bütün haksızlıklara, emperyalist savaşlara, işgallere, açlık ve yoksulluğa karşı, bu sistemin ürettiği bütün baskılara – sınıf, etnik, cinsiyet ve cinsel eğilim - karşı açıkça tavır alacak, bu alanlarda verilen **mücadelelere aktif olarak katılacak ve hatta bu mücadelelerin ön saflarında yürüyecek militan bir kadın hareketinden** yadadır. Kadınların bu mücadelelere aktif olarak katılması, hatta öncü bir rol oynamaya başlaması, sınıf örgütleri, ırkçılığa karşı mücadele örgütleri gibi örgütlerde hala geçerli olan ataerkil normların kırılmasının da koşullarını yaratacaktır.

Geçmiş yüzyıllarda, büyük sınıf savaşlarında - 1871 Paris Komünü, Rusya'da 1905 ve 1917 Devrimleri, 1930'lu yıllarda İspanya'da faşizme karşı mücadele, 1960 ve 1970'li yıllarda ABD'de Vietnam Savaşı'na karşı harekette – işçi kadınlar önemli bir rol oynadılar. Hem çeşitli alanlarda verilen mücadeleyi ilerlettiler hem de ezilenlerin mücadelesi içinde kadınların kurtuluşu sorununu gündeme getirdiler.

Günümüzde de emekçi kadınlar anti-kapitalist ve anti-emperyalist harekette önemli bir rol oynamaya başlamışlardır. Harekete katılan genç kadınların sayısı sürekli olarak artıyor. Bazı alanlarda kadınlar en ön saflarda yürüyorlar. Güney Asya'da özellikle tekstil sanayinde çok kötü koşullar altında ve çok düşük ücretlerle çalışan kadınlar örgütleniyor ve kahramanca mücadele ediyorlar. Latin Amerika'da yeni liberalizm yanlısı hükümetlere karşı mücadelede, IMF programlarına ve özelleştirmelere - özellikle de su kaynaklarının özelleştirilmesine - karşı kitlesel halk hareketlerinde öncü bir rol oynuyorlar. Kadınların küresel kapitalizme karşı verilen mücadelenin en ön saflarında yer almaya başlaması doğaldır, çünkü yeni liberalizm, emperyalist savaşlar ve işgaller bütün kıtalarda kadınlar üzerindeki baskıları daha da yoğunlaştırmıştır. Emekçi kadınların bugün yaşamın çeşitli alanlarında verdiği mücadele Devrimci Marksistler için esin kaynağıdır. Devrimci Marksistler olarak yönümüzü bu kadınlara dönüyor ve onların yükselen mücadelelerinden yeni bir hareketin, **Enternasyonal İşçi Sınıfı Kadın Hareketi**'nin doğacağına inanıyoruz.

20 Aralık 2006

Marksistler ve Kadın

Hazırlayan: Nail Satlıgan

Aşağıdaki seçmeyi Frankfurt/Main Üniversitesi siyaset bilimi profesörü ve dünyanın tanınmış “Marxologlar”ından olan Iring Fetscher’in **Der Marxismus** (yeni baskı, München, R. Piper und Co. Verlag, 1983) adlı belgesel yapıtına dayanarak hazırladık. Fetscher, bu kitabında Marx öncesi sosyalistlerin, Marx ve Engels’in ve Marx sonrası Marksistlerin, felsefe ve din eleştirisinden sınıfsız toplum tasarımına dek uzanan çok çeşitli konulardaki görüşlerini bir dizi temsili alıntı yardımıyla tanıtıyor. Kitabın “Sosyalizm ve Kadınların Özgürleşmesi” bölümü, dört alt bölüme ayrılıyor: “İlk Sosyalistler”, “Karl Marx ve Friedrich Engels”, “İkinci Enternasyonal Dönemi Marksistleri” ve “Üçüncü Enternasyonal Marksistleri”. Fetscher’in derlemesinde Charles Fourier, Flora Tristan, Saint-Simoncular ve Moses “ilk sosyalistler”i; August Bebel, Edward Aveling ile Eleanor Marx-Aveling, Paul Lafargue, Karl Kautsky, Clara Zetkin ve Rosa Luxemburg İkinci Enternasyonal Marksistlerini; nihayet V. İ. Lenin, Lev. D. Trotskiy ve Aleksandra Kollontay da Üçüncü Enternasyonal Marksistlerini temsil ediyor. Biz Fetscher’in seçtiği parçaları, Marx, Engels ve Lenin’i çıkararak aynen yayımlıyoruz. Marx, Engels ve Lenin’e burada yer vermeyişimizin nedeni her üçünün kadın sorunuyla ilgili görüşlerinin daha önce yayımlanmış çeşitli derlemeler (Öncü, Sol ve İnter yayınlarının derlemeleri, ayrıca Engels’in **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**) aracılığıyla Türkçe’ye zaten aktarılmış

olmasıdır. Kaldı ki dergi sayfaları da daha fazlasına el vermiyordu. Gerçi aşağıda sunduğumuz alıntılardan Bebel'e ait olanlar, **Kadın ve Sosyalizm** (çev. Sabiha Zekeriya Sertel, Ankara, Toplum Yayınevi, 1977)'de; Kollontay'a ait olanlarının bir bölümü **Marksizm ve Cinsel Devrim** (çev. Aysem Göztek, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974)'de; Trotskiy'e ait bir alıntı da **Sosyalizmin Güncel Meseleleri** (çev. Yılmaz Öner, İstanbul, Suda Yayınları, 1976) içinde yayımlanmıştı; ama bu kitapların yayım tarihlerinin eskiliği dolayısıyla bu alıntıları çıkarmamayı yeğledik. Daha önce Türkçe'si yayımlanmış olanlar dışındaki bütün parçalar Almanca'dan çevrildi; Bebel, Trotskiy ve Kollontay alıntılarında ise yayımlanmış Türkçe çevirilere dokunmadık ve göndermeleri Türkçe kitapların ilgili sayfalarına yaptık. Bizim elimizdeki Almanca metin ile önceden basılmış Türkçe çeviriler arasında yer yer aykırılıklar saptadıysak da Türkçe çeviriler Almanca'dan değil, başka dillerden yapılmış olduğu için çevirileri değiştirme yoluna gitmek istemedik. Bir tek, Fetscher'in Kollontay'dan aldığı parçaların sonuncusu, NEP'i eleştireni, **Marksizm ve Cinsel Devrim** başlıklı Türkçe çeviride hiç yer almadığından o parçayı Almancasından çevirdik ve kaynağını Fetscher'de olduğu gibi verdik.

Bu arada S.Z. Sertel'in Bebel çevirisi Fetscher'deki Almanca aslıyla karşılaştırınca Sertel'in İngilizce'den yaptığı çevirinin atlanarak ve özetlenerek yapılmış bir çeviri olduğunu fark ettik. Buna karşın hem yer sınırından ötürü, hem de yalnızca birkaç parçanın tam çevirisini vermenin anlamlı olmayacağını düşündüğümüzden Sertel'in çevirisine müdahale etmedik.

Nail SATLIGAN

İLK SOSYALİSTLER

Charles Fourier

Toplumsal İlerleme Kadınların Özgürleşmesinin Yararındadır

"Bütün ülkelerin tecrübesi, kadın haklarının genişletilmesinin mutlu sonuçlar vadettiğinin örnekleriyle doludur. Kadınlara özgürlüklerin en çoğunu tanıyanların tam da seçkin uluslar olduğu her zaman gözlemlenmiştir; vahşiler ile barbarlar için olduğu kadar uygarlar için de doğrudur bu. Barbarların en çalışanları, en cesurları ve en onurluları olan Japonlar aynı zamanda kadınlara karşı en az kıskanç ve en çok hoşgörülü olanlardır. O kadar ki Çinli maymun sürüleri, iki yüzlü törelerinin yasakladığı aşkın tadını çıkarmak için Japonya'ya giderler. Tahiti sakinleri, aynı sebepten dolayı vahşilerin en iyileri olmuşlardı; ülkenin sınırlı zenginliğine karşın insan emeğini o denli geliştirmiş başka hiçbir tribü

yoktu. Kadınlara başkalarından daha az eziyet veren Fransızlar aynı zamanda uygarların en iyileridir...” [**Theorie der vier Bewegungen under der allgemeinen Bestimmungen** (1808), der. Th. W. Adorno, Elisabeth Lenk’in sunuş yazısıyla, Frankfurt 1966, s. 188 vd.]

“Aynı şekilde, kadınlarını en çok aşağılayanların en aşağılık uluslar olduğu da gözlemlenebilir; bunun örneği de Çinlilerdir...”

Genel olarak şu tezi ileri sürebiliriz: Toplumsal ilerleme ve bir dönemden bir başkasına geçiş, kadının kurtuluşundaki ilerlemeler temeli üzerinde meydana gelir; toplum düzeninin çöküşünün nedeni ise kadının özgürlüğündeki azalıştır... **kadınların bahtındaki değişiklik kadar hızlı bir biçimde toplumsal ilerlemeye ya da çöküşe yol açan hiçbir neden yoktur.** Yukarıda söylemiş olduğum gibi, harem kurumunu benimseyecek olursak çok geçmeden biz de barbar oluruz; harem kaldırılması ise barbarları uygarlar haline getirir. Özetle; kadınların ayrıcalıklarının genişletilmesi her türlü toplumsal ilerlemenin genel temelidir.” [a.g.e., s. 190]

“Bir tarihsel dönemin değişikliği her zaman kadınların özgürlüğe doğru ilerlemesine göre belirlenir, çünkü insanal doğanın hayvanlık üzerindeki zaferi kendini en açık biçimde işte burada, kadının erkek ile, güçsüzün güçlü ile ilişkisi içinde gösterir. Kadının kurtuluş derecesi, genel kurtuluş derecesinin doğal ölçüsüdür” [K. Marx-F. Engels, **Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi**, s. 292’deki alıntı.]

Flora Tristan

Sömürünün ve Tahakkümün Nesnesi Olarak Kadın

“Şimdiye dek insan toplumlarında kadının hiç sözü geçmezdi. Ne oldu bunun sonucu? Rahipler, yasa koyucular ve filozoflar onu tam bir parya yerine koydular. Kadın (yani insan soyunun yarısı) kiliseden kovuldu, yasa dışında bırakıldı, toplumdan sürüldü. (Aristo ... kadınların ruhu var mıdır? diye cevabını vermediği bir soru attı ortaya! Macon konsili, ancak üç oyluk bir çoğunlukla soruya olumlu cevap verme cesaretini gösterdi. Kadının akılsız hayvanlar aleminde sayılmasına üç oý kalmıştı...). Kadının kilisede görevi yoktur, yasa önünde temsil edilmez, devlette işlevi yoktur. Rahip ona şöyle dedi: ‘Kadın, sen günaha çağrısın, günahsın, şersin; sen, teni, bozulmayı, çürümeyi temsil edersin. Haline ağla, başına kül serp, manastıra kapan ve aşk için yaratılmış olan yüreğini lime lime et, analık için olan karnını da; yüreğini ve bedenini böylece sakatladıktan sonra da kanayan ve kurumuş bedenini Havva Ana’nın ilk günahının diyeti olarak Tanrı’na sun’. Ardından yasa koyucu gelip ona şöyle der: ‘Evli kadın, insanlığın faal üyesi olarak kendi kendine bir hiçsin, toplumun sofrasında yer bulmayı bekleyemezsin. – Yaşamak istiyorsan efendinin yanında hizmet görmek zorundasın – efendine

ve ustana, kocana –. Genç kız, babana itaat edeceksin; - evlenince kocana itaat edeceksin; dul kalınca kimse artık seni saymayacak.” Nihayet filozof ona der ki: ‘Kadın, bilim senin yapından dolayı erkekten aşağı olduğunu saptamış bulunuyor (çoğu bilim adamları, doğa bilimcileri, hekimler ve filozoflar, az çok belirttik bir biçimde kadının zihince aşağı olduğunu iddia etmişlerdir) – ...” [**Union Ouvrière**, Paris 1844 (1. baskı 1843), s. 44-47.]

“Kaprisli bir çocuktan başka bir şey değilsin, başına buyruk ve havai; hayatının 10 ila 15 yılı boyunca çıtı pıtı bir bebeksin, ama bir sürü yanlış ve yaramazlığın vardır. – Onun için, kadın, kocan efendin olmalı, senin üzerinde tam bir otorite kurmalıdır (kadın erkek için yaratılmıştır, Aziz Paulos)” [a.g.e., s.47]

Kadının Gelecekteki Özgürleşmesinin Modeli Olarak 1789 İnsan Hakları Bildirgesi

“Bilgelerin en bilgilerinin altı bin yıldır kadın cinsi üzerine verdikleri hükümler bunlardı. Ve altı bin yıl süreyle tekrarlanan böylesine korkunç bir hükmün kitle üstünde ister istemez derin bir etkisi olacaktı. Çünkü eskiliğin kalabalıklar üstünde büyük bir otoritesi vardır. – Bizim gene de bu yargının yeniden gözden geçirileceğini ummamızın nedeni ise aynı altı bin yıl boyunca bilgelerin en bilgilerinin bir başka insan soyu üzerine daha az korkunç olmayan bir hüküm vermiş olmalarıdır: **proleterler**. – 1789’dan önce Fransız toplumunda proleter neydi? – Vergilendirilebilir ve hizmete koşulabilir bir yük hayvanı haline getirilmiş bir serseri, bir hödük. – Ama devrimin gelmesi ile bilgelerin en bilgilerinin ayak takımının halk, serseriler ile hödüklerin ise **citoyens** olduklarını ilân etmeleri bir oldu! – Ve sonunda Millet Meclisinde insan haklarını açıkladılar...” (a.g.e.) “1789 devriminin saati çaldığında proleterlerin başına gelenler kadınlar için hayra alametti. – Son derece basit bir hesap açıkça gösterir ki kadınların, zekâlarını, güçlerini, yeteneklerini toplumsal faaliyete katmaya çağırılacakları gün zenginlik iki katına çıkacaktır. – 2’nin 1’ini iki katı olduğunu anlamak kadar kolaydır bunu anlamak. – Ama ne yazık ki o kadar ilerlemedik. Ve (kadınların) mutlu 1789’u(nu) beklerken 1843’te neler olduğunu saptayalım” [a.g.e., s. 49.]

Günümüzde Proleter Kadınları

“İşçilerin hayatında kadın her şey demektir. – O onların tek kısmetidir. – Kadınları eksik kaldı mı, her şeyleri eksik demektir. Zaten bu yüzden “yuvayı yapan da, bozan da dişi kuştur” derler, gerçek de budur... Peki, halk kadını ne gibi bir eğitimden, öğretimden, yol göstericilikten, manevi ve fiziksel gelişimden geçmektedir? – Hiç. – Çocukken kendileri de hiçbir eğitim görmemiş bir annenin ve büyük annenin elindedir; – birisi mizacına göre kaba ve kötü yürekli olur, onu döver, ona eziyet eder; - öbürü yumuşak ve aldırışsız olur, her türlü şımarıklığına

Devrimci Marksizm

göz yumar (söylediğim her şeyde olduğu gibi burada da elbette genel olarak konuşuyorum; çok sayıda istisnaların olabileceğini elbette kabul ediyorum). Zavallı çocuk, şaşkınlığa uğraticı çelişkiler ortasında gelişir... Onu okula göndereceklerine – erkek kardeşlerinden farklı olarak – evde bırakırlar; çünkü evin içinde ister çocuk bakmakta, ister getir götür işlerinde, ister çorba filan hazırlamakta olsun daha yararlı olur. – 12 yaşına geldiğinde birinin yanına çırak olarak verilir: Orada da onu ustanın karısı sömürmeye devam eder, çoğu zaman da en az evdeki kadar kötü muamele görür ...” [a.g.e., s.51 vd.]

“Halk kadınları genel olarak kaba, kötü yürekli, çoğu zaman da sert olurlar. – Doğrudur bu her halde, ama kadının yumuşak, iyi, duyarlı ve geniş yürekli doğasına pek az uygun düşen bu durum nereden ileri geliyor? – Zavallı kadın işçiler! Onları kızdıracak o kadar çok sebep var ki. Önce kocaları... Koca daha çok eğitim görmüştür, yasaya göre ve kendisi tarafından kazanılan para sayesinde ailenin reisidir ve kendini ... evin içinde yalnızca mütevazı bir hizmetçi olan ... kadından üstün görür. Kocanın kadını en azından bir hayli horlaması bundandır. – Kocasının her sözü, her bakışıyla kendini aşağılanmış hissedenden zavallı kadın – karakterine göre – açıktan ya da gizlice baş kaldırır; efendi ile uşak (köle desenez de olur, çünkü kadın deyim yerindeyse kocanın malıdır) arasında sürekli bir öfkeli hali yaratan şiddet sahneleri bunun sonucudur. – Bu durum o kadar can sıkıcıdır ki koca, evde kalıp karısıyla sohbet edeceği yerde kendini bir an önce dışarı atmaya bakar. Gidecek başka yeri olmadığından da meyhaneye gider, öteki kocalarla birlikte – kafayı bulma umuduyla – kötü kırmızı şarap içmeye ...” [a.g.e., s.53 vd.]

Proleter Kadınların Daha İyi Eğitilmesi İçin

“Proleter kadının konumundan çıkan sonuç şudur: Halk kadınının, çocukluğundan başlayarak, kendisinde olan bütün iyi yetenekleri geliştirecek rasyonel ve sağlam bir eğitimden geçmesi, işçi sınıfının düşünsel, manevi ve maddi durumunun iyileştirilmesi açısından son derece büyük önem taşır... Erkekler, ... neden toplumdaki kadına erkekle **mutlak eşitlik** sağlamak istediğini kavramaya başlıyor musunuz? Kadının, her insanın doğuştan kazandığı yasal bir hak çerçevesinde eşit haklara sahip olduğunu?

Kadın için bu hakları talep ediyorum, çünkü dünyadaki bütün sefaletin, kadının doğal ve zamanaşımına tabii olmayan haklarının şimdiye dek içinde tutulduğu unutulmuşluktan ve boşlanmışlıktan kaynaklandığına inanıyorum. Kadın haklarını talep ediyorum, çünkü bu ona yeterli bir eğitim sağlamanın tek yoludur, çünkü erkeğin özellikle halktan erkeklerin eğitimi kadının eğitimine bağlıdır. – Kadın haklarını talep ettim, çünkü bu onun yeniden saygınlaştırılmasını sağlamanın tek yoludur. Kadının kilise içinde, yasa karşısında ve toplum içinde yeniden saygınlaştırılmasını. Bu yeniden saygınlaştırma, erkek işçilerin kendile-

rinin yeniden saygınlaştırılabilmesi için de zorunludur. İşçi sınıfının bütün acıları şu iki sözle özetlenebilir: cehalet ve sefalet. – Bu lâbirentin dışına çıkmak için ise bir tek yol görüyorum; kadınların eğitilmesiyle işe başlamak. Erkek ve kız çocuklarının eğitimi kadınların sorumluluğu altındadır çünkü” [a.g.e., s. 62 vd.]

İşçilere Kadınların Özgürleşmesini Desteklemeleri Çağrısı

“İşçiler, gerçi eski yasaları kaldırıp yenilerini yapmaya gücünüz yok, - ama insanlığın ilerlemesini durduran ve size acı çektiren yasaların haksızlığını ve saçmalığını protesto etmeye gücünüz var ... Ancak şunu anlayınız: Kadını ezen ve onu eğitimden yoksun bırakan yasa sizi de ezmektedir, proleter erkekler” (a.g.e., S.67).

“Sağlam bir temele yaslanıyorum: Erkekler, kendi çıkarınız için, kendi durumunuzun düzelmesi için sizleri ... kadınların insan haklarını savunmaya ve şimdilik hiç değilse ilke olarak tanımaya çağırıyorum” (a.g.e., s. 69).

“Proleterler, 1843’ün erkekleri, o günden daha az büyük olmayan bir işi başarmak size düşüyor. Fransız toplumunda hala var olan **son köleleri kurtarmanız** gerekiyor. Kadın haklarını, babalarınızın (1789) sizinkileri ilan ettiği aynı sözlerle ilan ediniz ve deyin ki: “Biz Fransız proleterleri, yeterince aydınlandık ve ikna olduk ki kadının doğal haklarının unutulması ve boşlanması dünyadaki acıların tek nedenidir. Kadınların kutsal ve vazgeçilmez haklarının Anayasamızda yer alacak resmi bir açıklamayla kayda geçirilmesine karar verdik. Kadınlara açıklamamız konusunda bilgi verilmesini istiyoruz. Böylece onlar, erkeklerin haksızlığı ve zorbalığı karşısında artık kendilerini ezdirip aşağılatmasınlar; erkekler de, kendilerinin yararlandıkları özgürlük ve eşitliği kadınlara ve analarına tanısinlar” [a.g.e., s.70.]

Saint-Simoncular (1828/29)

Kadınların Vesayet Altına Alınmasına Karşı

“Günümüz toplumlarının bağrında, hem de hükümet biçimlerinde, yasamada, özellikle de **cinsiyetler arasındaki ilişkide** apaçık hüküm süren, hâlâ **fiziksel zordur**. O arada **kadın**, muharipler tarafından okunan lanetin altında kalmakta, eskiden olduğu gibi **ebedi bir vesayete tabii kılınmaktadır**” [Die Lehre St. Simons, giriş yazısını yazan ve derleyen Gottfried Salomon-Delattour, Neuwied, 1962, s.105.]

“Sonunda topluluğun en önemli bakış açılarından birisine, cinsiyetler arasındaki ilişkiye, değinmiş olduk. Bu noktanın özel olarak irdelenmesi ve **ilkin köle olan ya da en azından köleliğe varan bir durumda bulunan kadının** nasıl olup da yavaş yavaş erkeğin hayat arkadaşı haline gelerek toplum düzeni içinde

günden güne daha büyük bir nüfuz elde ettiğini; bu güne kadarki bağımlılığının nedenlerinin nasıl giderek zayıflayıp sonunda ister istemez yok olacağını açıklamamız gerekecektir. Bunlarla birlikte, kadınlara hâlâ dayatılan ve tarafımızdan öngörülen toplum durumuyla bağdaşmayacak olan **o üstünlük, o vesayet ve ebedi erginleşmemişlik de yok olup gidecektir.**" [a.g.e., s. 107 vd.]

Moses Hess

Kapitalist Toplumda Cinsel İlişkilerin Biçimsizleşmesi ve Komünizmde Erkek ile Kadın Arasındaki İlişkiler

"46. Erkek ile kadın arasında bu günkü cinsel ilişki, insan doğasına uygun mudur?

İnsan doğasına uygun olan, delikanlının bir tek kızı, kızın da bir tek delikanlıyı sevmesi ve bunların bu dışlayıcı sevgiyi bir kural olarak korumalarıdır.

"47. Şimdiki mutsuz evliliklere ve aşk kaçamaklarına yol açan nedir?

Aşkın zorla bastırılması, bunun her iki cinsi insanlık dışı, hayvanca, hatta sapık aşk kaçamaklarına sürüklemesi. **Kadını en derin sefalete düşüren**, hatta onu para karşılığında vücudunu satmaya zorlayan **mülkiyet ilişkileri**.

"48. Komünist toplumda erkek ile kadın arasında evlilik birliğini kuracak bağ hangisi olacaktır?

Karşılıklı sevgi.

"49. Evliliğin sona erışı nasıl olacaktır?

Karşılıklı sevgi kalmayınca sona erecektir.

"50. Evlilik bağının tek başına sevgiye dayanması, her iki cinsin ilişkilerinde birtakım olumsuzluklar doğurmaz mı?

Doğurmaz, **çünkü insan doğası, ancak zorla bastırıldığı zaman hayvanlarıninkinin düzeyine iner**. Yoksa, yukarıda dendiği gibi, evlilik insan doğasına uygundur; o yüzden ki şimdi fuhşun bir perdesinden başka bir şey olmayan gerçek evlilik, ancak özgürlük durumunda hüküm sürecektir. Öte yandan evlilik bağının yalnız başına sevgiye dayanması halinde mülkiyet ilişkileri ve çocuk eğitimi gibi konularda bu gün ortaya çıkabilecek olumsuzluklar, mülkiyetin ve gençliğin eğitiminin rastlantıya ya da bireylerin keyfine terk edilemeyeceği bir toplumda ortaya çıkamaz." [**Kommunistisches Bekenntnis in Fragen und Antworten, aus Rheinische Jahrbücher zur Gesellschaftlichen Reform**, Belle-vue bei Constanz 1846, c. II, s. 165 vd., yeni baskısı Moses Hess, **Philosophische und Sozialistische Schriften** 1837-1850, der . Auguste Cornu ve Wolfgang Mönke, Berlin 1961, s. 366.]

İKİNCİ ENTERNASYONAL DÖNEMİ MARKSİSTLERİ

August Bebel

Ana Hukuku ve İlkel Komünizm, Baba Hukuku ve Kadının Ezilmesi

“Anaerkil, komünizmi ve herkesin eşitliğini meydana getirmişti. Babaerkil kişisel mülkiyeti, mirası, kadının bağılılığını ve tutsaklığını meydana getirdi...

Bu büyük değişikliğin ayrıntılarını göstermek güçtür. Bu ilk büyük devrim tarihin eski uluslarında yavaş yavaş meydana gelmiştir.

F. Engels’e göre bu büyük evrim barış içinde olmuştur. Anaerkil düzenden babaerkil düzene geçiş, koşullar uygun olduğu için, barış içinde meydana gelmiştir. Beckofen eski yazılara dayanarak, kadınların bu toplumsal evrime şiddetle karşı koyduklarını söyler. Beckofen Amazonlardan, doğu memleketlerinden, Güney Amerika’dan, Çin’den topladığı birçok efsanelerle bu iddiasını doğrulamaya çalışır.

Erkek üstünlüğünün başlamasıyla kadın, birliği içindeki eski yerini yitirdi. Erkek, evlilikte kadını bağılılığa zorladı. Kendi bu zorunluluğun dışında kaldı. Eski dönemlerde kadının aldatması, ölüm ya da tutsaklıkla cezalandırılırdı.”

[Kadm ve Sosyalizm (1. baskı 1879), Ankara 1977, s.39]

Eşitsizlik Eşitsiz Eğitimin Sonucudur

“Birçokları, kadın cinsinin aklının, orta erkeğin aşağısında olduğunu kabul ederler. Bugünkü kadının akıl durumu, efendisi erkeğin ortaya çıkardığı durumdur. Kadının öğrenimi, hiç acımaksızın ihmal edilmiştir. Bugün bütün toplum sınıfları arasında düşünce alışverişi yüzyılın en çok istediği bir şeydir... Kadının akli gelişmesinde yaptığımız ihmali ve büyük hatayı şimdi anlıyoruz. Bu ihmallerden yalnız kadınlar değil, erkekler de acı duymaktadırlar.” [a.g.e., s. 91]

“Ev İşleri” ile Sınırlanma Kadınların Ufkunu Daraltır

“Erkek, mesleğinde başarılı olmak, işini büyütmek, düşüncelerini aydınlatmak için çevresini genişletir. Ama kadın daima dar çevresinde kalır. Ev işleri kadının zamanının büyük bir bölümünü yutar ve düşünce hayatının gelişmesine olanak vermez.” [a.g.e., s. 93]

Kadının Doğururken Yaşadığı Acılar ve Ölüm Tehlikeleri

“Dünyaya bir çocuk getiren kadın, memleketi korumak için sınırda kan döken erkek kadar faydalı bir iş yapar. Birçok kadın doğum sırasında hayatlarını

verir.” [a.g.e., s. 148]

Devrimci Proletarya – Kadınların Özgürleşmesinde Müttefik

“Kadın bu amaca varmak için, çevresinde kendisi gibi düşünen ve hareket eden insanları bulmaya zorunludur. Bu insanlar da işçi kadınlardır. Sınıf bilincine sahip emekçi, sınıf egemenliği üzerine kurulan devlet kalesine hücumla başlamıştır. Bugünkü devlet, bir cinsin öteki cins üzerine egemenliğini kabul etmiştir. Kaleyi her çaptaki silahla dört tarafından sarmak gerekir, ta kaleyi yıkıncaya dek... Kaleyi kuşatan emekçi ordusu, kendisine gerekli subayları, silahları her tarafta bulabilir. Tabii bilimler, tarihi araştırmalar, pedagoji, sağlık koruma, istatistikler bu hareketin başlıca silahlarıdır. Felsefe önde gelir... Sınıfsal devletin ele geçirilmesi ... hareketini, bu devleti savunan sınıfların kendi aralarındaki anlaşmazlıklar kolaylaştırır ... Bundan böyle namuslu aydınlar da bizim yardımcımız olacaklardır. Başlangıçta bunlar da bize düşmandılar. Ama bunların da bilgileri artar, görüş açıları genişlerse, küçük sınıfsal çıkarların üstüne çıkarak, ideal istekleri olan adaleti ve kitlelerin özgürlüğünü savunmaya zorunlu olacaklardır.” [a.g.e., s. 149]

Yeni Toplum Düzeninde Özgür Kadın

“Yeni toplumda kadın ekonomik ve toplumsal olarak tamamen bağımsız olacaktır. Hiç kimseye bağlı olmayacak, hiç kimsenin sömürülmesiyle karşılaşmayacaktır. Her insan gibi özgür, erkekle eşit alınıyazısına sahip yaşayacaktır. Öğrenimi erkekle eşit olacak, yalnız cinsel fonksiyonların, farkların zorunlu kıldığı bazı işlerde ayrılacaklardır. Kadın, işini kendi isteğine, eğilimlerine ve yeteneklerine göre seçer, erkekle eşit koşullar altında çalışır.

Aşk sorununda erkek gibi özgür ve baskıdan uzaktır. Erkeğe evlenme teklif edebilir. Evlilik birliğine hiçbir neden ya da çıkar kaygısıyla değil, sadece duygularının itmesiyle girer. Bu birlik özel bir anlaşmadır. Resmi makamların hiçbir şekilde karışması söz konusu değildir. Evlilik, ortaçağa dek uzanan özel bir anlaşma olduğu gibi, bu toplumda da aynı niteliktedir. Sosyalizm, burada hiçbir şey yaratmaz. Yalnız başka toplumsal bir biçimde yeniden kurulur, daha yüksek uygar bir evreye erişir...

Burjuva evliliği – bunu yukarıda da ispat ettik – burjuva ilişkilerinin bir sonucudur. Sıkı sıkıya kişisel mülkiyete, miras hakkına bağlıdır. Meşru çocuklara sahip olmak için yapılmış bir sözleşmedir. ... Sosyalist toplumda hiç kimsenin bırakacak mirası yoktur. Sadece ev eşyası, kişisel eşya miras bırakılabilir. Böylece yeni evlilik bu bakımdan ailede tutunacak bir nokta bulamaz ... Böylelikle kadın özgür olacak, çocuk onun bu özgürlüğüne engel olmayacak, sadece hayatının zevkini artıracaktır. Çocuğu büyütmek için toplum ona her kolaylığı sağlayacak-

tır...

Yeni toplum, ilkel toplumun bireylere sağladığı fırsatları, daha yüksek bir uygarlık düzeyi içinde verir. O zaman **kadın** da ilkel toplumun kadına verdiği **işlek ve eylemsel yeri** yeniden ve daha yüksek bir biçimde alır. Erkeğin malı olmaktan çıkar, erkeğe eşit olur. [a.g.e., s. 252-257]

“Kadının tam kurtuluşu, bizim kültürel gelişmemizin bir amacıdır. Bu da ancak, insanın insan üzerinde, kapitalistin işçi üzerindeki egemenliğini kaldıran devrimle mümkündür. İnsanlık ancak, böylelikle tam gelişimine erişebilir. İnsanların hayal ettikleri, özlemini çektikleri altın dönemine ancak o zaman erişebiliriz. **Bu dönemde sınıf egemenliği kesinlikle ortadan kalktığı gibi, bu egemenlikle birlikte, erkeğin kadın üzerindeki egemenliği de kalkar**” [a.g.e., s. 258]

Edward ve Eleanor Marx-Aveling

Cinsiyetler Arasındaki İlişkinin İkisadi Temeli ve Burjuva Kadın Hareketi:

“Erkek ile kadın arasındaki ilişki ele alınırken, temelli bir önemi olduğu halde çoğunlukla yeterince göz önünde tutulmayan bir nokta vardır. Kadınlara daha çok özgürlük için mücadele etmeyi hayatlarının amacı haline getirenler bile, bu noktanın önemini anlamıyorlar. Burada söz konusu olanın bir iktisat sorunu olduğu, bu temel olgu, yeterince hesaba katılmıyor. Kadının durumu, günümüzün karmaşık toplumundaki her şey gibi, iktisadi bir temele dayanıyor... Kadın sorunu toplumsal yapının tümüne ilişkidir.... Kadının bugün gördüğü muameleye, sebeplerini günümüz toplumunun ekonomisinde aramaksızın karşı çıkanlar, bir hastalığı yalnız yerel olarak tedavi edip vücudun tümünü muayene etmeyen hekime benzerler....” [**Kadın Sorunu**, 1887’de İngilizce yayımlandı, buradaki alıntı Archiv-drucke 3, Edward ve Eleanor Marx-Aveling, **Die Frauen- Frage**, VSA Verlag Berlin 1973, s. 11 vd. Ndan]

“Bu eleştiri... kadının durumunun katlanılmaz olduğunu kabullenip kadının durumunu düzeltmek için neler yapılabileceğini ciddi olarak düşünenlere de yöneliyor. Kastedilenler haklılığı tartışma götürmez bir talep olan kadınların seçme hakkı için, Bulaşıcı Hastalıklar Yasasının (Contagious Diseases Act, yani Engels’in devlet imtiyazı ve gözetimi altında umumhaneler kurma denemesi olarak nitelendirdiği, 1864, 1866, 1869 tarihli Contagious Diseases Preventions Act) – erkek korkaklığının ve vicdansızlığının yarattığı bu korkunç ucubenin- kaldırılması için; kadınlara üniversitelerin, hem akademik, hem de seyyar ticaret memurluğundan öğretmenliğe, bütün öteki mesleklerin açık tutulması için uğraşan seçkin ve yorulmaz insanlardır. Kendi sınırları içerisinde iyi olan bu çalışmaya ilişkin olarak özellikle üç noktayı belirtmek gerekir. Birincisi, bu çalışmaya ka-

Devrimci Marksizm

tılanlar, bir kural olarak hali vakti yerinde olan sınıflardan gelirler. Tek ve ancak kısmi istisnası Bulaşıcı Hastalıklar Yasasına karşı ajitasyon olmak üzere, çeşitli hareketlere katılan hemen hiçbiri işçi sınıfına mensup değildir.

İkinci olarak değinmek istediğimiz nokta 'ilerici' kadınlarımızın bütün tasarımlarının mülkiyete, mesleki zümre sorunlarına ya da duygusal sorunlara ilişkin olduğudur. Aralarında hiçbiri bu sorunların her birinin ya da toplumun kendisinin iktisadi temeline nüfuz etmez. Kadının kurtuluşu için çalışan hemen herkesin iktisadi sorunlardaki cehaletini bilenler bu olgu karşısında şaşırmayacaklardır...

Üçüncü nokta ikincisinin sonucudur. Burada sözü edilen kadın hareketinin doğrultusu, var olan toplumun çerçevesini aşan hiçbir şeyi önermez. Bu nedenle bu hareketin yaptıkları, elbette bizim açımızdan bakıldığında, fazla değerli değildir. Biz seçme hakkını bütün kadınlar için istiyoruz, yalnız mülk sahibi olanlar için değil; aynı şekilde Bulaşıcı Hastalıklar Yasasının kaldırılmasını ve kadınların mesleklerini özgürce seçebilmesini destekliyoruz. Bunlarla kadının erkek karşında bugünkü durumu ciddi bir değişikliğe uğramış olmayacaktır.

(Rekabetin artışının ve geçim kavgasının gitgide şiddetlenişinin sonuçlarını burada ele almıyoruz). Çünkü bu sorunların hiçbiri... kadınla erkek arasındaki ilişkiyi etkilemez.

Gelecekteki bir değişikliğe bu taleplerin hayata geçirilmesiyle daha kolay ulaşılacağını yadsımıyoruz. Ne var ki şunu kafamıza yerleştirmemiz gerekir ki erkek ile kadın ilişkisinde gerçek bir değişme ancak toplumsal devrimin sonucu olabilir. Toplumda geniş kapsamlı bir altüst oluş olmazsa kadınlar asla özgür olamazlar" [a.g.e., s. 12 vd.].

"Kadının Doğal Mesleği" (Ev Kadınlığı Gibi) Yoktur

"Kapitalist üretimin 'doğal' yasasından ya da emek ürününün, işçinin eline gıda maddeleri biçiminde geçen parçasının 'doğal' sınırından nasıl söz edilmezse... kadının 'doğal mesleğinden' de söz edilemez. Birinci durumda artık değer üretiminin sermayenin gerekli koşulu oluşunun; ikinci durumda işçinin eline geçen gıda maddeleri miktarının onu açlıktan ölmeye karşı korumaya ancak yetecek kadar oluşunun; üçüncü durumda ise kadının yalnızca çocuklara ve ev işlerine bakmakta ve efendisine itaatte 'ehil' oluşunun doğa yasalarıyla ilgisi yoktur... Söz konusu olan, sırf belirli, geçici toplumsal teamüllerdir. Fransızca'yı diploması dili ilan eden teamül gibi [a.g.e. s. 15].

Kadının Ezilişi (Yapısal) Zora Dayanır

"Kadınları ister bir bütün olarak ele alalım, ister yalnızca yüz çizgileri bekâretin işaretlerini taşıyanları, her seferinde aynı tasarım ve ülkü eksikliğini görürüz. Burada da sebep erkeğe olan iktisadi bağımlılıktır. İşçiler nasıl birer üretici

olarak haklarından yoksun edilmekteyseler kadınlar da birer insan olarak haklarından yoksun edilirler. Her zaman ve her koşulda mülksüzleştirmeyi sağlayan yöntem burada da geçerlidir – zor.” [a.g.e. s.17]

(Avelingler, daha sonra, zina durumunda cinsiyet ayrımı yapılmamasını, boşanmanın kolaylaştırılmasını, çocukların cinsel bakımdan aydınlatılmasını ve karma eğitimi, ayrıca evlilik öncesi ve evlilik dışı cinsel ilişki üstündeki tabunun kaldırılmasını savunurlar.)

Sosyalizmde Kadının Konumu:

“Kuşkusuz herkes eşit olacak, cinsiyete göre hiçbir ayrım yapılmayacaktır. Böylece kadınlar bağımsız olacaklardır: Eğitimleri ve öteki olanakları erkeğinkilerle aynı olacaktır. Tıpkı erkek gibi kadın da bedence ve kafaca sağlam olduğu sürece (bunların sayısı o kadar artacaktır ki)! toplumun, dolayısıyla kendisinin ihtiyaçlarını karşılamak için toplumsal emekle kendisine düşen bir iki ya da üç saatlik payı yerine getirecektir. Daha sonra sanat, bilim, öğretim ve edebiyat ya da herhangi bir eğlence biçimi için serbest kalacaktır. Fuhuş, onu zorunlu olarak ortaya çıkarmış ve hâlâ çıkarmakta olan iktisadi ön koşullar ile birlikte yok olacaktır.

Sosyalizmde tek eşliliğin mi çok eşliliğin mi hüküm süreceği bir ayrıntıdır; bu konuda ancak birey olarak fikir üretilebilir. Kişisel olarak biz tek eşliliğin varlığını sürdürüleceği kanısındayız. Erkeklerle kadınların sayısı yaklaşık olarak eşittir. En yüksek ülkü, iki insan hayatının tam ve sürekli olarak birbirine bağlanması olsa gerekir. Bugün neredeyse olanaksız olan böyle bir ülkü dört şeyi gerektirir: aşk, saygı, düşünsel birliktelik, zorunlu ihtiyaç maddelerin el altında bulunması. Bunların herbirinin gerçekleştirilmesi hedeflediğimiz sistemde ‘var oluşumuz’u güç bela sürdürebildiğimiz bugünkü sisteme göre çok daha kolay” [a.g.e s 30].

Paul Lafargue

Komünizmde Erkek ve Kadın, Makinenin Kurtarıcılığı:

“Sınıfların ortadan kalkmasını ve ister erkek ister kadın olsun, toplumun bütün üyelerinin eşitliğini ön-gerektiren komünizm işbölümü devam ettiği sürece geri gelemezdi. O iş bölümü ki cinsiyetleri ayırmakta, kadını toplumsal görevlerinden yoksun bırakmakta, ev yönetiminin özel alanına kapatıp koca boyunurdurduğuna boyun eğdirmekte, toplumu sınıflara bölmekte, bu sınıflardan birini toplumun savunması ve yönetimiyle görevlendirirken öbürlerini birer köle, serf ya da proleter olarak binlerce özel işe dağılmış olarak üretim yapmak zorunda

bırakmaktaydı. Makine işbölümüne yeniden son vererek erkeklerle kadınları yeniden eşit kılar... Erkek ile kadın, çocukluklarından başlayarak makinelerin nasıl kullanılacağını öğrenirlerse dikiş dikmeden dokumaya, çift sürmeden vb rahatlıkla geçebilirler. Bir başka deyişle ömür boyu- ortaçağın zanaatçısı gibi- aynı mesleğe bağlanacaklarına bedensel ve ruhi sağlıklarının yararına olarak sinai faaliyetler ıskalasını bütünüyle katedebilirler” [**La propriété, Origin et Evolution**, Paris 1895 (Yves Guyot’nun bir réfutation’uyla birlikte), s 521 vd]

“Aile işlevlerinde kadının yerini dolduran ve onu aile ocağından kurtaran, onu sanayi üretimine katılmaya zorlayarak çocuğun beşiğini elinden alan ve kapitalizmin zindanına hapsedip ona işkence eden makine; aynı makine, ilkel komünizmde sahip olmuş olduğu toplumsal işleri kadına geri verir; o (komünizm), kadının, mucit olarak oynadığı ve anıları antik çağın efsane ve dini söylenceleri aracılığıyla bize aktarılan muhteşem rolü yeniden benimsemesine yol açacaktır.” (a.g.e. s 522)

(Bir dipnotta Lafargue, uygulamalı sanatlardaki (el sanatları) bir çok icadın kadınlara atfedildiği Mısır, Küçük Asya ve Yunan efsanelerine değinir. “Bu efsanevi anılar, bizi ilk olarak gelişenin kadın beyni olduğu varsayımına götürür; bu, günümüzde bile doğrudur kız çocukları, (aynı yaştaki) oğlan çocuklarından daha uyanık ve daha zekidirler; bu yüksek özellikleri ileride yitirishleri, bin yıldan beri mahkûm edildikleri manevi, bedensel ve düşünsel eğitim sisteminin saçmalığından ötürüdür.”)

Karl Kautsky

Münferit Hanenin Kaldırılması ve Sosyalist Toplumda Kadının Kurtuluşu:

“Sosyalist toplum iktisadi gelişmeyi frenlemez; tersine ona yeni bir hız verir. Dolayısıyla bu gelişme, eskiden olduğu gibi ev işlerini ardı ardına özel sanayi işletmelerinin işlerine dönüştürmeye, **kadını münferit hane işçisinden büyük işletme işçisi** haline getirmeye devam edecektir. Ama bu geçiş kadın açısından ev köleliğinden ücret köleliğine geçiş anlamına gelmeyecektir artık; onu ailenin koruyucu parmaklarından alıp proletaryanın en korumasız, en savunmasız tabakalarının içine fırlatmayacaktır artık. Kadın, **kooperatif büyük işletme içindeki** çalışmasıyla iktisadi bakımdan erkeğe eşit kılınmış olacak, onunla **koopertifte aynı payı** edecektir; yalnız evin değil, sermayenin de boyunduruğundan kurtulunca (özgürleşince) onun özgür yoldaşı olacaktır. Başına buyruk, erkeğe eşit duruma gelen kadın fuhuşun her türlüşüne, gerek yasal olanına, gerekse yasa dışı olanına son verecek, erkek ile kadın için eşit derecede geçerli tek

eşliliği dünya tarihinde ilk kez yalnız lafızda değil, gerçeklikte de var olan bir kurum haline getirecektir. (**Das Erfurter Program, in seinem grundsatzlichen Teil erlautert** 1892, 17. baskı, Stuttgart 1922, s. 141'deki alıntısı)

(Erfurt programı, 5. maddesinde "kamu hukuku ve özel hukuk bakımından kadını erkekten daha aşağı bir duruma koyan bütün kanunların kaldırılması" talebini içeriyordu.)

Clara Zetkin

Burjuva Kadın Hareketinin Zaafları ve Tehlikeleri

"Burjuva kadın hareketinin yükselttiği ilkesel talep hukuki ve toplumsal bakımlardan kadının erkekle tam eşitliğidir. Hareketin önderleri, bu talebin gerçekleşmesinin kurtarıcı anlamının istisnasız bütün kadınlar için aynı olacağını ileri sürüyor. Bu yanlıştır. Feministler, insanların tam toplumsal özgürlüğü ya da köleliği açısından belirleyici olan bir olguyu, kapitalist üretim tarzı üzerinde yükselen burjuva toplumunun burjuvazi ile proletarya arasındaki uzlaşmaz sınıf karşıtlığıyla bir yanda sömürenler ve egemenler, öte yanda sömürülenler ve egemenlik altında tutulanlar halinde bölünmüş olduğu gerçeğini, görmüyorlar ya da görmek istemiyorlar. Kadınların cinsiyet temeli üzerindeki birliktelikleri gerçi erkeğin üstünlüğü ve ayrıcalığı yararına az çok haksız ve ezilmiş durumdadır; ama kadınların durumu, hayatlarının biçimlenişi açısından en sonunda belirleyici olan, şu ya da bu sınıftan oluşlarıdır. Kadın cinsinin erkek cinsiyle yasa metinlerindeki biçimsel eşitliği, ezilen ve sömürülen sınıfın kadınlarına gerçek ve tam toplumsal ve insani özgürlüğü ve eşitliği getirmez; nasıl ki aynı sınıfın erkekleri de, burjuvazinin erkekleriyle olan cinsel ortaklıklarına karşın bu özgürlük ve eşitlikten yararlanmazlar. [**Zur Geschichte der proletarischen Frauenbewegung Deutschlands**, der. Almanya Sosyalist Birlik Partisi MK'ye bağlı Marxizm-Leninizm Enstitüsü 1958 (1928 tarihli el yazması, 1905 tarihli bölümle birlikte), s.203]

"Erkek cinsinin kadın cinsi üstündeki egemenliğini ve iktidarını kırmak için burjuva kadın hareketinin temel talepleri şunlardır: nikâh sözleşmesi, evliliğin kurulması ve boşanmada eşit hak; hem kadın hem erkek için çocukları üzerinde tasarruf hakkı; her iki cins için tek bir cinsel ahlâk; kadın için serveti, geliri kazancı üzerinden serbest tasarruf hakkı; mesleki eğitim ve mesleki faaliyet özgürlüğünün güvence altına alınması; kadınlara toplumsal hayatın bütün alanlarında erkeklerle eşit hareket ve faaliyet serbestisi hakkı; devlette ve devlet organlarında tam siyasal eşitlik ve daha başkaları. Kadın haklarına ilişkin taleplerin kadın proleterler, emekçi kadınlar içinde değerli olduğu, özellikle kadın cinsinin eşitliğinin ilkesel olarak tanınmasının onlar için de anlamının büyük olduğu tartışma

Devrimci Marksizm

götürmez. Yalnız, sömürülenlerin vücudunu ve ruhunu zincir altında tutan sınıf köleliğinin sürüp gitmesi, kadınların cinsiyet köleliğini yumuşatmaya ya da kaldırmaya yönelik reformların değerini ve anlamını burjuva toplumunda kadınların çoğunluğu için azaltır, hatta yok eder. Burjuva kadın hareketinin başarıları esas olarak ve genellikle mülk sahibi, egemen ve sömürücü sınıfların iktisadi bakımdan özgür kadınlarına yarar getirir.” [a.g.e., s.204 vd.]

“Örgütlü feminizmin karşı devrimi gücü, burjuva hanımlarının toplanmasına değil, istenç ve eylemleri devrim için sınıfın sınıfla mücadelesi yerine burjuva toplumunun reformu için cinsin cinsle mücadelesi üzerinde yoğunlaştırılan büyük emekçi kadın kitleleri üstündeki aldatıcı, kötürümleştirici etkisine dayanır. Burjuva kadın hareketi, bu kitleleri karşı devrimin güçleri derecesine düşürür; yapıp ettiklerinde, eni konu reformcu, sosyal demokrat kadın hareketini yedeğine alır.” [a.g.e., s.209]

Sosyalist Kadın Hareketi, Burjuva Kadın Hareketiyle Arasına Mesafe Koyar

“Sosyal demokrat kadın hareketi, proletaryanın devrimci kurtuluş mücadelesinin parçası olarak eş değerliğini, teoride ve pratikte feminizmden ve burjuva reformculuğundan iyice koparak pekiştirdi. Bunun için gerekli hesaplaşmalar, ancak sosyalizmin öncüsü olarak proletarya devrimi ve diktatörlüğü aracılığıyla çözülebilecek bir toplumsal sorun olan kadın sorununun bütün cephesi boyunca yer aldı... Daha önemli olanı ... kadınların oy verme hakkıyla ilgili ilkesel ve taktik tavır uğrındaki mücadeleydi. ‘Hanımlara oy hakkının savunulması’na, proletaryanın oy verme hakkı mücadelelerinde kadınlara genel oy hakkı talebin-den vazgeçilmesine, kadınların siyasal oy hakkının kadın hakları açısından kadın cinsinin tam toplumsal kurtuluşuyla eşitlenmesine izin verilmeli miydi? Bu tartışmalı sorunun açıklığa kavuşturulması, reformculuğa, oportünizme karşı bütün cephe boyunca yürütülen hararetli bir mücadele haline geldi. Sosyal demokrat kadın hareketinin en ileri taşıyıcılarının inisiyatifi ve direnci, bu mücadelenin II. Enternasional’in 1907’de Stuttgart’ta yapılan kongresinde devrimci Marxizmin zaferiyle sonuçlanmasını sağladı. Sosyal demokrat kadın hareketi, en iyi dönemlerinde, oportünizm ve revizyonizmle mücadelede II. Enternasyonalin sosyalist partilerinin ‘sol kanadının’ değerli bir gücü olabilir.” [a.g.e., s.218 vd]

Rosa Luxemburg

Kadınlara Oy Hakkı ve Sınıf Mücadelesi

“Kadınlara oy hakkı, Belçika sosyal demokrasisi saflarında program mad-

desi olarak sürekli ve genel kabul görmekle kalmamış, parlamentodaki işçi temsilcileri bu konuda 1895 yılında parlamentoda yapılan oylamada **oy birliğiyle** olumlu oy vermişlerdi. Ne var ki bu güne dek öteki Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Belçika'da da sorunun gerçekleşme olasılığı, hiç olmamıştı. Bu gün ilk kez bir gündelik siyaset sorunu olacak gibi görünürken bir de ne görüyoruz? Meğer işçi partisinin saflarında eski program talebi konusunda hiç de **tek** bir görüş hüküm sürmüyormuş. Hatta, daha hoş, Dawinne'in Bruxelles kongresindeki açıklamasına bakılırsa 'bütün parti, kadınların seçme hakkı sorununda, olumsuz bir tavır benimsiyor' imiş!

Hepsinden şaşırıncısı ise Belçikalı sosyal demokratların kadınların oy hakkına karşı kullandıkları **tanıtılama**. Şimdilerde Rus çarlığının, vaktiyle Alman hükümdarlarının siyasal haksızlıkları haklı göstermek için kullanmış oldukları savların ta kendisi bu: "Halk, henüz oy verme hakkını kullanacak kadar olgunlaşmamıştır". Halk için bizatihi siyasal hakları **kullanmaktan** başka bir siyasal olgunlaşma okulu olabilirmiş gibi! Erkek işçi sınıfı da oy pusulasını sınıf çıkarlarının bir silahı olarak kullanmayı ancak yavaş yavaş öğrenmemiş ve hâlâ daha öğrenmesi gerekmiyormuş gibi- Tersine, proleter kadınlarının siyasal hayata girmelerinden aklı başında herkes, olsa olsa işçi hareketinin eninde sonunda güçlü bir atılım yapmasını bekleyebilir. Bu perspektif, sosyal demokrasinin ajitasyon çalışması için muazzam bir yeni alan açmakla kalmayacaktır. Aynı zamanda sosyal demokrasinin siyasal ve manevi hayatının içerisine kadınların siyasal özgürleşmesiyle birlikte kuvvetli, taze bir rüzgâr esecek, bu rüzgâr, parti üyelerimizi de, ister işçi, ister yönetici olsunlar, etkisi altında bulundurduğu besbelli olan şimdiki dar kafalı aile hayatının pis havasını dağıtacaktır.

Gel gelelim Belçika'da kadınların seçme hakkını kazanmalarını ilk zamanlarda din egemenliğinin güçlenmesi gibi son derece uğursuz siyasal sonuçlar izleyebilir. Ayrıca işçi partisinin tüm örgütlenişini ve ajitasyonunu baştan aşağı yeniden biçimlendirmek gerekebilir. Tek kelimeyle, kadınların siyasal hak eşitliği **cüretli ve büyük bir siyasal tecrübedir**". [Leipziger Volkszeitung, No. 76, 4.4.1902, R. Luxemburg, **Gesammelte Werke**, Berlin 1970 c. I, 2, s. 184 vd. ndaki alıntı.]

"Kadınlar da oy verme hakkının dışında bırakılamaz. Halktan gelen kadınların devasa çoğunluğu erkekler kadar ağır çalışır ve toplumun yükünü taşır. Kadınlar, anne ve toplumun genç kuşağının eğiticileridirler. Bu yüzden kadınlar, bütün nüfusun, yani kadınların kendilerinin, kocalarının ve çocuklarının kaderi ve hayatının söz konusu olduğu yerde tıpkı erkekler gibi oy kullanma hakkına sahip olmalıdırlar." [Was wollen wir? Kommentar zum Program der Sozialdemokratie des Königreiches Polen und Litauen (1906), R. Luxemburg, **Internationalismus und Klassenkampf**, Meuwied 1971, s. 101'deki alıntı]

Burjuva ve Proleter Kadınları ve Toplumsal İşlevleri

“Bu günkü devlet için gerçekte önemli olan, **çalışan kadınları** ve yalnız onları **oy verme hakkından yoksun bırakmaktır**. Onun haklı olarak korktuğu, çalışan kadınların, sınıf egemenliğinin bütün yılanmış kuruluşlarını, o arada her düşünen kadın proleterin can düşmanı olması gerektiği militarizmi; gümrükler denen soygun sistemini ve gıda maddeleri üzerindeki vergileri vb. tehdit etmesidir. Kadınların oy verme hakkı, iç düşmanı, devrimci sosyal demokrasiyi güçlendirebilecek olan milyonlarca kadın arkasında yer aldığı için bu günkü kapitalist devletin nefret ettiği ve korktuğu bir şeydir. İş burjuvazinin hanımlarına kalsaydı kapitalist devlet onlardan yalnızca gericiliğe etkili bir destek beklerdi. ‘Erkeklerin ayrıcalıkları’na karşı savaşta birer dişi aslan kesilen burjuva kadınlarının çoğu, oy verme hakkını elde edince uysal kuzucuklar gibi muhafazakâr ve dinci gericiliğin peşine takılacaklardır. Hatta gericilikte sınıflarının erkeklerini bir hayli geride bırakacakları kuşkusuzdur. Aralarında iş gücü sahibi olan az sayıda kadın bir yana bırakılırsa burjuvazinin kadınları toplumsal üretime katılmazlar; kocalarının proletaryadan sızdırdıkları artık değerin yalnızca tüketiminden pay alırlar, halkın gövdesine yapışmış asalakların asalaklarıdır. Tüketimden pay alanlar ise, asalaklık ‘hak’ının savunulmasında sınıf egemenliğinin ve sömürünün dolaysız taşıyıcılarından çoğunlukla daha kudurgan ve acımasız olurlar. Bütün büyük devrim mücadelelerinin tarihi bunu doğrulayan korkunç örneklerle doludur.” [Frauenwählerch, der. İkinci sosyal demokrat kadınlar günü adına Clara Zetkin, Stuttgart, 12.5.1912, R.L. **Gesammelte Werke**, c. 3. s. 162’deki alıntı]

“İktisadi ve toplumsal açıdan, sömürücü sınıfların kadınları nüfusun bağımsız bir tabakasını oluşturmazlar. Onların yerine getirdikleri tek toplumsal işlev, egemen sınıflar için birer doğal çoğalma aleti olmaktır. Buna karşılık proletaryanın kadınları iktisadi açıdan bağımsızdırlar, toplum açısından en az erkekler kadar **üretici** bir faaliyet içindedirler. Kıt ücretle ailenin gündelik geçimini sağlamada ve çocukları yetiştirmede eviçi emekleriyle erkeğe yardımcı olmaları anlamında değil. Bu emek, isterse bin türlü küçük zahmetin meydana getirdiği muazzam bir özveri ve çaba demek olsun, günümüzün kapitalist iktisadi düzeni açısından üretici değildir. Bu emek, yalnızca proleterin bir özel işi, onun nimeti ve bereketidir ve tam da bu yüzden günümüz toplumu açısından boşa harcanmıştır. Üretici sayılan, -sermaye egemenliği ve ücret sistemi devam ettiği sürece- yalnızca artık değer yaratan, kapitalist kâr üreten emektir. Bu açıdan bakınca çalgılı meyhanedeki rakkase, bacaklarıyla müteşebbisin cebine kâr akıttığı için üretici işçidir; buna karşılık proletaryanın kadınları ile analarının evlerinin dört duvarı arasındaki bütün zahmetleri üretici olmayan faaliyet sayılır. Bu, acımasız ve çılgınca bir şey gibi gözükse de günümüzün kapitalist iktisadi düzeninin acımasızlığına ve çılgınlığına kesinkes uygundur; bu acımasız gerçekliği açıklıkla ve kesinlikle kavramak ise proleter kadınları için başta gelen zorunluluktur.

Çünkü tam da bu açıdan bakıldığında kadın proleterin şimdiki siyasal eşitlik talebi, sağlam bir iktisadi temele bağlanmış olmaktadır. Milyonlarca proleter kadını, günümüzde erkekler gibi kapitalist kâr yaratıyor - ... Öyleyse bunlar, günümüz toplumu açısından en kesin bilimsel anlamıyla üreticidirler. Her geçen gün, kapitalist sömürüye uğrayan kadınların saflarını kalabalıklaştırıyorlar ... Ve böylece her geçen gün ve sanayideki her ilerleme, kadınların siyasal eşitliğinin sağlam temeline yeni bir taş ekliyor.” [a.g.e., s.163]

Kadın Emeği, Sınıf Mücadelesi ve Kadın Proleterin Eğitilmesi

“Kadınların okul eğitiminden geçmesi ve zihince geliştirilmesi, artık iktisadi mekanizmanın kendisi için gerekli hale geldi. Ataerkil ‘aile ocağı’ anlayışı kıt, dünyadan haberi olmayan kadını, günümüzde siyasal hayatın isterlerine olduğu kadar büyük sanayi ve ticaretin gereklerine de yaramaz. Ne var ki kapitalist devlet, bu konudaki ödevlerini de savsaklamıştır. Şimdiye dek kadınların zihni ve manevi bakımlardan uyandırılması ve eğitilmesi için gereken işlerin en çoğunu ve en iyisini yapanlar sendikal ve sosyal demokrat örgütler oldu. Nasıl daha on yıllar önce Almanya’da sosyal demokratlar en yetenekli, en zeki işçiler olarak biliniyor idilerse bu gün de sosyal demokrasi ve sendikalar, proletaryanın kadınlarını kısıtlı var oluşlarının pis havasından, ev işlerinin pısırik miskinliğinden ve dar kafalılığından çekip çıkardı. Proleter sınıf mücadelesi kadınların ufkunu genişletti, zihinlerini esnekletti, düşünme yeteneklerini geliştirdi, kadınların çabası için büyük hedefler gösterdi. Sosyalizm, proleter kadınlarının çoğunluğunun manevi yeniden doğuşunu gerçekleştirirken onları hiç kuşkusuz sermaye için yetenekli, üretici birer kadın işçi haline de getirmiş oldu.” [a.g.e., s. 164]

“Mülk sahibi burjuva kadınının evi onun dünyasıdır. Kadın proletere gelince, bütün dünya, acısıyla sevinçleriyle, soğuk acımasızlığı ve haşın büyüklüğüyle onun evidir. Kadın proleter, İtalyalı tünel işçisiyle birlikte İsviçre’ye gider, barakalarda kamp kurar, dinamit kapsülleriyle havaya uçurulan kayaların yanı başında türkü söyleyerek memedeki çocuğunun çamaşırlarını kurutur. İlkbaharda onu mevsimlik işçi olarak istasyonların gürültüsü içinde otururken görürsünüz ... Bunahımın sefaletini Avrupa’dan Amerika’ya taşıyan her dalga, transatlantiğin güvertesindeki kadın proleterleri de yeni bir diyara götürür ...

Toplumda iktisadi bir işlev yerine getirmede, sınıf egemenliğinin hazır meyvelerini yediği için burjuva kadınının siyasal haklar elde etmekte gerçek bir çıkarı yoktur. Burjuva kadınları arasında yükseltildiği yerlerde kadınların eşitliği talebi maddi köklerden yoksun, tek tük zayıf grupların bir ideolojisinden, kadın ile erkek arasındaki karşıtlığın bir hayaletinden, bir garabetten başka bir şey değildir. Süfrajyet hareketinin soytarılığı buradan kaynaklanır.

Kadın proleterin siyasal haklara ihtiyacı vardır. Çünkü o, toplum içinde ... erkek proleterle aynı iktisadi işlevi yerine getirir. Çıkarları aynıdır ve bunları

savunmak için aynı silahlara ihtiyacı vardır. Onun siyasal taleplerinin kökü sömürülenler sınıfını sömürücüler sınıfından ayıran toplumsal uçurumun derinliklerindedir, erkek ile kadın karşıtlığında değil, sermaye ile emek karşıtlığındadır.” [Die Proletarierin, Sozialdemokratische Korrespondenz, No. 27.5.3.1914 içinde, R. L. Gesammelte Werke, c. 3, s. 411’deki alıntı]

“Burjuva feministleri, siyasal hakları kazanıp sonra da siyasal hayata faal olarak katılmak istiyorlar. Proleter kadınının izlemek zorunda olduğu emek kavgasının yörüngesi ise bunun tersinedir. Bu kavga, iktidarı karşı karış elde eder ve ancak bundan sonra yazılı hakları kazanabilir. Her toplumdaki yükselişin başlangıcında eylem vardı. Proleter kadınları, bütün alanlardaki faaliyetleriyle siyasal hayata sağlamca ayak basmak zorundadırlar; hakları için bir temeli ancak bu yoldan sağlayabilirler. Egemen toplum, onları yasama tapınaklarına sokmuyor, ama ... Sosyal Demokrat Parti onlara kapıları ardına kadar açıyor. Burada ... proleter kadınının önünde geniş bir siyasal çalışma ve siyasal güç alanı uzanıyor ...” [a.g.e., s. 412]

Lev D. Trotskiy

Kadınların Özgürleşmesi ve Sosyalizmde Aile Hayatının Dönüşümü

“Ev hayatı ekonomik hayattan daha tutucudur ve bunun sebeplerinden biri de, evdeki hayatın ekonomik hayattan daha az bilinçli oluşudur. İşçi sınıfı politikada ve ekonomide bir bütün olarak hareket ediyor, kendine öncülük eden Komünist Partisi’ni ön saflara doğru destekliyor ve parti kendi ortamı içinde proletaryanın tarihi hedeflerini gerçekleştiriyor. Ev hayatında ise işçi sınıfı tek tek ailelerden oluşan birtakım hücrelere parçalanmıştır. Politik rejimin değişimi, hatta ... ekonomik düzenin değişmesi –fabrikaların işçilerin eline geçmesi- bütün bunların aile şartları üzerine elbette etkisi olmaktadır, ama bunlar hep dolaylı ve dıştan etkilerdir, ailenin geçmişinden edindiği gelenekçi biçimlere hiç dokunmayan etkilerdir.

Ailede köklü bir reform, daha genel olarak, ev hayatının tüm düzenini kapsayan köklü reform, işçi sınıfının tümüyle destekleyeceği adamakılı bilinçli çabaları gerektiriyor ve bu sınıfın içinde kültür ve gelişim yolunda içten bir arzu, üstün bir birleşme kuvvetinin varlığını zorunlu kılıyor... Sovyet devletinde kadın ve erkeklerin siyasi eşitliği problemlerden biriydi ve en basitiydi. Onu daha güç bir problem izledi: kadın ve erkek işçilerin fabrika, atelye ve sendikalarda eşitliğini sağlamak ve bunu erkeklerin kadınlara zarar vermeyeceği şekilde yapmak. Ne var ki kadın ve erkeğin aile içinde **fili eşitliğini** sağlamak çok daha fazla çaba gerektiriyor. Bunu gerçekleştirmeden önce tüm evcil alışkanlıklarımızda devrim

yapmak gereği vardır ve besbelli ki aile içinde erkekle kadının arasında, hem normal anlamda hem de hayat şartları açısından fiili bir eşitlik olmadıkça, böyle bir eşitlikten, sosyal çalışmalarda veya politikada olsun ciddiyetle söz etmek yer-sizdir. Bir kadın ev işlerine kösteklenip, ailenin bakımına, yemek ve dikiş işlerine saplanıp kaldıkça onun tüm sosyal ve politik hayata katılma şansı daha başta dumura uğramıştır.” [Eski Aileden Yeni Aileye, Pravda, Moskova, 13.7.1923, Türkçesi: **Sosyalizmin Güncel Meseleleri**, İstanbul 1976, s. 40 vd.]

“İşçi devleti çocukların devletçe eğitimini sağlamak ve ailenin mutfak ve çamaşır derdini hafifletmek için daha zengin olmak zorundadır. Ailenin ekonomik şartlarının sosyalleştirilmesi, çocukların devletçe eğitilmesi, ekonomimiz bütünüyle önemli ölçüde düzene sokulmadan imkânsızdır ... Böylece yeni aileye giden yol iki yönden ilerliyor: (a) İşçi sınıfının ve bu sınıfı oluşturan fertlerin kültür ve eğitim seviyesini yükseltmek, (b) Devletçe örgütlenen işçi sınıfının maddi şartlarını iyileştirmek. Bu iki süreç birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.” [a.g.e., s. 46-47]

“Gündelik aile hayatının biçimini değiştirmek için iki yol vardır: yukarıdan ve aşağıdan. ‘Aşağıdan’, yani tek tek ailelerin yeteneklerini, çabalarını toparlayıp, ortak mutfakları, çamaşırhaneleri vb. olan **daha büyük aileler** kurmak. ‘Yukarıdan’ denirken kastedilen, devletin ya da yerel Sovyetlerin **toplu işçi konutları**, ortak lokaller, çamaşırhaneler, çocuk yuvaları vb. inşa etmeye yönelik inisiyatifleridir. İşçilerin ve köylülerin devleti olan bir devlette bunlar birbirine engel olmaz; birinin ötekini tamamlaması gerekir. Yeni bir hayatın inşasında bizzat işçi ailelerinin bağımsız el birliği olmasaydı devletin çabalarının hiçbir değeri olmazdı; ama tek tek işçi ailelerinin olanca enerjilerini bu işe harcamaları da, yerel Sovyetlerin ve devletin öncülüğü ve yardımı olmasaydı gene başarısız kalırdı. Çalışmayı yukarıdan ve aşağıdan eş zamanlı olarak sürdürmek gerekir.” [Moskova’da işçi kadınlar toplantısına mektup, Pravda, 28.11.1923, İngilizce baskısı, **Women and the Family**, New York 1972’den, Alm. Frau, Familie und Revolution, Westberlin t.y., s.15 vd.ndaki alıntı]

“Uyuşukluk ve kör alışkanlık ne yazık ki hâlâ çok güçlü. Kör, sersem alışkanlığın etkisi ise, hiçbir yerde aile içerisindeki donuk, kapalı hayatta olduğu kadar büyük değil. Peki, uygarlıktan uzak aile gelenekleriyle savaşıma, en başta kimin ödevidir, devrimci kadının değilse? Bütün ileri işçilerin beslenme ve çocuk yetiştirme işlerine faal olarak katılma sorumluluğundan başışık olduklarını söylemek istemiyoruz bununla. Ama **yeni olan** için en enerjik, en sebatlı şekilde mücadele edenler **eski olanın** acısını en çok çekenlerdir. Mevcut aile ilişkileri altında en çok acı çekenler ise kadın ve anadır. Bu yüzden proleter komünist kadın—onun peşinden de her bilinçli kadın—gücünün ve dikkatinin büyük bir bölümünü **gündelik hayatın yeniden biçimlendirilmesine ayırmalıdır...**” [a.g.e., s.23]

Aleksandra Kollontay

Yeni Cinsel Ahlâk ve Kadının Sosyalizm Eliyle Kurtarılışı

“İşçi sınıfının gereksinimlerinden doğan cinsel ahlâk bu sınıfın toplumsal mücadelesinin bir aracı olunca, burjuvazinin ‘yenilikler’ diye gördüğü şeyler toplumsal egemenliğini kesin olarak yıkmaktan başka bir işe yaramıyor ... Burjuva entelektüellerinin çözülmez evlilik yerine medeni nikâhın daha kolay çözülebilen, daha serbest bağlarını koymaya kalkışması, burjuvazinin toplumsal dayanıklılığı olan tekeşli-mülk sahibi ailenin vazgeçilmez temellerini sarsmıştır. İşçi sınıfı için ... cinslerin birliğinde daha çok esneklik ve daha az sağlamlık tamamen uyum halindedir. Ve hatta bu durum doğrudan doğruya işçi sınıfının temel ödevlerinden ileri gelir. **Evlilikte bağımlılık faktörünü inkâr**, burjuva ailenin son yapay bağlarını da koparır. Oysa, bir sınıfın üyelerinden birinin diğerine bağımlılığı faktörü, aynen mülkiyet faktörü gibi, proletarya psikolojisine temelden aykırıdır. Devrimci sınıf, üyelerinden birini, yarı ve tek aile hücrelerine değil, her şeyden önce sınıfın çıkarlarına hizmet etme ödeviyle yükümlü bağımsız temsilcisini ‘bağlamakta’ yarar görmez. Ailenin ve sınıfın yararları dolayısıyla sık sık çıkan çatışmalar –örneğin grevlerde, mücadeleye katılmada- ve bu durumlarda proletaryanın uyguladığı manevi ölçü, yeni proleter ideolojisinin temelini belirler, hem de yeterince açık bir biçimde.” [Yeni Ahlâk ve İşçi Sınıfı, Ankara 1974, s. 235 vd.]

“İşçi sınıfı ahlâkı, bireysel mutluluğun ve ailenin hesabına, evin duvarları dışında açılan yaşama kadının katılmasını isteyecektir. Kadını eve bağlamak, aile çıkarlarını birinci sıraya sokmak, eşlerin birbiri üzerinde mutlak mülkiyet hakları olduğu düşüncesini yaymak, bütün bunlar işçi sınıfı ideolojisinin, dayanışmanın, arkadaşlığın temel ilkesini bozan sınıf toplulukları zincirini kıran eylemlerdir. Bir kişinin diğer bir kişiye sahip olması anlayışı, tek ve aynı bir sınıfın üyelerinin bağımlılığı ve eşitsizliği düşüncesi, proletaryanın temel ilkesi olan **arkadaşlığın** özüne ters düşer. Yükselen sınıfın ideolojisinin temeli olan bu ilke, proletaryanın cinsel ahlâkı ile ilgili, şekillenme halindeki yeni yasaya rengini vermekte ve onu belirlemektedir. Bu ilke yardımıyla insan psikolojisi, mülkiyet duyguları yerine dayanışma ve özgürlük duygularının, eşitsizlik ve bağımlılık yerine arkadaşlık duygularının birikimi doğrultusunda dönüşüme uğruyor.” [a.g.e., s.236-37]

İlkel Komünizmde Cinsiyetlerin Hak Eşitliği

“Kadının konumu daima bir iktisadi sistemin o sıradaki gelişme aşamasında kendisine verilen emek görevlerinin bir sonucudur. İlkel komünizmde –özel mülkiyetin bilinmediği ve insanların küçük sürüler halinde ortalıkta dolaştığı o inanılmayacak kadar geçmişte kalmış zamanda yani, erkeğin konumu ile kadının-

ki arasında hiçbir fark yoktu. İnsanlar, avlanarak ve yabani meyve ve ot toplayıcılığıyla elde ettikleriyle beslenirlerdi. İlkel insanın gelişiminin bu döneminde ... erkeğin ve kadının ödevleri ve görevleri birbirinden ayrılmazdı. Bilgili antropologların araştırmaları, insanlığın en geri gelişme aşamalarında, yani avcı ve toplayıcılar aşamasında kadın ile erkeğin bedeni özellikleri, güçleri ve çeviklikleri arasında büyük farklar bulunmadığını ortaya koymuştur.” [Die Situation der Frau in der gesellschaftlichen Entwicklung, 1921’de Sverdlov Üniversitesinde işçi ve köylü kadınlar önünde verilen on dört konferans, Frankfurt 1975 –İsveççe çevirisinden aktarılmıştır- s.14 vd.]

Çiftçilik ve Ana Erki – Hayvancı Göçebeler ve Baba Erki

“Tarımla uğraşan tribülerin kadınlarının çok daha büyük bir eşitlikten yararlandıkları kanıtlanmıştır. Hatta bazı köylü tribülerin ana erkil bir sistemleri vardı ... Oysa baba erki, yani baba hukukunun hakimiyeti –tribünün en yaşlısının iktidar konumunda bulunuşu-, hayvancılıkla uğraşan halklarda, göçebelerde gelişmiştir. Bu neden böyle oldu ve bize neyi gösterir? Sebebi elbette kadının ekonomideki rolüydü. Çiftçilik yapan halklarda esas üretici kadındı. Çiftçiliği ilk kez düşünenin kadın olduğunu gösteren çok sayıda kanıt vardır; ‘tarımda ilk işçi’ kadındı. Ev yönetiminin en eski biçimlerinde kadının oynadığı rolle ilgili bir sürü ilginç olgu Marianne Weber’in ‘Das Mutterrecht’ adlı kitabında bulunmaktadır ...” [a.g.e., s.17]

(Kadın, tohumluk tahılın işlevini ve iktisadi bir yardımcı malzeme olarak ateşi keşfeder, göç hareketlerinin yerleşik düzene geçmesinin, hiç değilse düzene bağlanmasının savunuculuğunu yapar.)

Burjuva ve Proleter Kadın Hareketleri

“Kadın hareketi’ ... kapitalizm için tipik olan bir çelişkinin sonucuydu: Üretimde kadınların yükselen oranı; toplum, evlilik ve devlette uğradıkları sürekli ayrımcılığa kesinlikle uygun düşmüyordu.

Özel, bağımsız bir ‘kadın sorunu’ yoktur. Kadını ezen burjuva toplumundaki güç sermaye ile emek arasındaki büyük çelişkinin bir parçasıdır. Bir yandan kadının üretime katılması ile öbür yandan genel olarak yasal haklarından yoksun oluşu arasındaki çelişki, o zamana dek hiç bilinmeyen bir olayın ortaya çıkmasına yol açtı: kadın hareketinin oluşmasına. Ama bu hareket, en baştan birbirine taban tabana zıt iki doğrultuya bölündü: Hiziplerden biri burjuva kadın hareketinin bayrağı altında örgütlenirken öbür hizip işçi hareketinin bir parçası oldu.” [a.g.e., s.127]

“Burjuva feministleri, kadının hiçbir alanda erkekten aşağı olmadığını ancak çabalarıyla kanıtlamaya çalışırken kadının, toplumun özel bir dikkat göster-

mesini gerektiren biyolojik özelliklerini tamamen yok saydılar. İlkel komünizm döneminde, tribü kadınlara özenle bakardı; çünkü kadınlar, bir yandan tribü ekonomisinin başlıca üreticileriyken bir yandan da çocuk doğurarak tribüyü büyütürlerdi. Üretimdeki bütün görevleri erkeklerin yerine getirdiği tarihi dönemlerde ise, çocukları eskiden olduğu gibi kadının dünyaya getirmesine karşın toplum açısından kadını erkekle eşit kılmak için zorlayıcı bir sebep kalmaz. Erkek ile kadın toplumsal bakımından yararlı bir iş yapıyorlarsa toplum, ancak o zaman, kadının ana ve çocukların eğiticisi olarak yerine getirdiği ek toplumsal işleve özel bir dikkat ve ihtimamla karşılık vermeye hazır olur.” [a.g.e., s.129]

“Feministlerin kavramadıkları bir başka nokta da kadının, belirli bedeni özelliklerinden dolayı her zaman ayrıcalıklı bir yerde bulunacağı, toplumun kadının bu özel değerleri karşısında göstereceği saygının ona zarar vermesine kesinlikle gerek olmadığıdır. Kadının ille erkekle aynı işi görmesi gerekmez ki. Erkekler hak eşitliğini güvence altına almak için **kolektif için eş değerli bir iş yapması**, fazlasıyla yeterlidir. Feministler, bu bağlantıyı kavramaktan uzaktılar; o yüzden de hareketleri dar kafalı ve tek yanlıydı.” [a.g.e., s.129 vd.]

“... işçi hareketinin nihai hedefin aynı zamanda kadın sorununun çözümünü de birlikte getireceğini ilkin ne kadın işçi, ne de işçi sınıfı anlamıştı. İşçi sınıfı, **proletaryanın içerisinde antagonist çelişkiler ya da çıkar karşıtlıkları olmadığı** bilincine ... ancak yavaş yavaş vardı. İşin makineleşmesiyle, hâlâ artakalmış farklı emek faaliyetleri birleşti; öyle ki kadın ve erkek işçilerin çıkarları bugün aynıdır. **Proletarya birliktir**. Cinsiyetler arasında savaşa yer vermeyen, uzun dönemli hedefleri arasında kadının kurtuluşu da bulunan bir sınıftır o.

Burjuva kadın hareketi hak eşitliği parolası altında gelişti. Kadın işçilerin ilân ettikleri ilk parolanın talebi ise şunu talep ediyordu: çalışma hakkı. Geçen yüzyılın ellili yıllarında kadın işçiler aşağıdaki talepler için mücadele etmekteydiler:

1. Erkek çalışma arkadaşlarıyla aynı koşullarla sendikalara girebilmek için.
2. Eşit işe eşit ücret.
3. Kadının emeğinin korunması (bu talep ilk kez 19. yüzyılın sonunda ortaya çıktı).
4. Anaların geniş kapsamlı olarak korunması.

Taleplerin hiçbirisi proletaryanın sınıf çıkarlarıyla çelişmemektedir; tam tersine bunlar tipik proleter talepleridir.” [a.g.e., s.140]

Alleksandra Kollantay, daha ileride erkek sendikalarının kadınların girişine karşı, kadınların rekabetine karşı –vasıfsız kadın işçilerin yaratacağı ücret baskısından korkarak- gösterdiği direnişten ve kapitalist sanayi toplumunun dinamiği ile sosyalist aydınlanmanın bu direnişleri en sonunda yenilgiye uğratıp cinsiyetler arasında sınıf dayanışmasını kurduğundan söz eder.)

Burjuva Evliliğin Çözülüşü ve Sosyalizmde Ortaklaşa Yaşam Biçimleri

“Savaş komünizmi döneminin emekçiler cumhuriyetinde ev ekonomisi, kolektif toplumsal tüketime yerini bırakma eğilimi gösterdi (toplu konutlar, toplu kantinler vb.) ... Erkek kendi ücretiyle bir kadına ‘bakamıyor’du artık, çünkü ihtiyaçları –lojman, giysi, besin maddesi, yakacak- bir kişiye ancak yetecek miktarda sınırlanmıştı ... İkincisi, erkek kendi ‘yiyecek payını’ onunla paylaşmak zorunda kaldığında evlilik bir ‘avantaj’ olmaktan çıkıyordu; gerçekte, kadın ya da erkek kendi belgeleriyle kişisel yiyecek payını, onları çalıştıran kurumdan doğrudan doğruya alıyordu, yani kadının ya da kocanın aracılığı söz konusu değildi; durum böyle olunca da, elbette, evlilikler çıkar nedeniyle değil, karşılıklı gönül eğilimi ve aşk nedeniyle kuruluyordu.” [Marksizm ve Cinsel Devrim; Ankara 1974, s.307 vd.]

Evli çiftin karşılıklı ilişkilerinde oluşan büyük değişiklik gözlerimizin önündedir; en tuhafı da, yeni yaşam tarzı ve yeni törelerin eski burjuva ailesine de yansımakta oluşudur. Yakın bir zamana kadar asalak olan burjuva hanımefendiler, devrimden sonra Sovyet yönetim merkezlerine akın ettiler ve yaşamlarını kazanmak için çalışmaya koyuldular; kocaları karşısında hemen bağımsız bir tavır sağıladılar. Kadının kocasından daha fazla kazanması sık sık rastlanan bir durum ve böyle olunca da, hoş tutan ve boyun eğen eski kadının, şimdi aile reisi olduğu görülüyor. Kadın bürosuna koşarken kocası odun kesiyor, ocağı yakıyor, alışveriş yapıyor ... Ama, doğrusunu söylemek gerekirse, yukarıda belirttiğimiz burjuva kadınlar, savaş komünizmi yıllarının bütün sıkıntılarına kimi zaman cesaretle dayandılar; yaşamın yoksulluklarına ve sürekli bozukluklarına karşı mücadele ederek çalışma ve ev işini uzlaştırmayı öğrendiler ...”

Kadınların Kurtuluşunun Güçlükleri ve NEP

“Kadınlar eskiden olduğu gibi en düşük ücretli mesleklerde çalıştıkça fuhuşun örtülü biçimi de var olacak, çünkü kadın, geçinebilmek için ek bir gelir kaynağına ihtiyaç duyacaktır. Öyle olunca da ister bir evliliğe iktisadi çıkar hesabıyla girilsin, ister arada bir fuhuş yapılsın, hiç far etmeyecektir.

Ancak iktisat politikamızın şimdiki rotası, kadınlarımızı yeniden işsizlik heylûlâsiyle tehdit ediyor. Kadınlarımız için şimdiden hissedilir hale gelen bu gelişme, en sonunda mesleki fuhuşun artmasına da yol açacaktır; iktisat politikamızın bugünkü rotası, yeni bir bilincin gelişmesini de durduruyor. Bu sürecin erkek ile kadın arasında yeni ve gerçekten komünist bir ilişkinin oluşmasını da nasıl engellediğini günden güne gözlemleyebiliyoruz.” [Situation der Frau, s.227]

BİYOĞRAFİK NOTLAR

EDWARD AVELING. 1851'de doğan İngiliz biyologu, Darwin'in yandaşı, 80'li yıllardan başlayarak sosyalist yayımcılık yaptı, 1873'te Karl Marx ile tanıştı. 1884'ten başlayarak Marx'ın en küçük kızı Eleanor'un hayat arkadaşı. Kapital c. I'ın çevrilmesine, "Sosyalistler Birliği"nin kuruluşuna (1884) katıldı. 1889, 1891, 1893 tarihli Uluslararası Sosyalist İşçi Kongrelerinde delege. 1898'de öldü.

ELEANOR MARX-AVELING. 16.1.1855'te doğan sosyalist yayımcı. Friedrich Engels'in yönetimi altında çalıştı, Marxizmin propagandasını yaptı, Londra tersane işçileri grevinin (1889) örgütlenmesine ve 1889 tarihli Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresinin hazırlıklarında katıldı. II. Enternasyonalin 1891 ve 1893 tarihli kongrelerinde delege. Aveling'in sadakatsizliği karşısında umutsuzluğa kapılarak hayatına son verdi (1898). Londra'daki büyük bir kablo fabrikasındaki kadın işçilerin sendikasını kurdu, grevlerini yönetti, sendikayı "National Gas Workers and General Labourers Union"a bağladı ve bu örgütü uluslararası kongrede temsil etti. Engels Sorge'ye yazdığı bir mektupta hava gazcılar sendikasının "el altından" Eleanor (Tussy) tarafından yönetildiğini ve öbür sendikalarından "çok daha iyi" görüldüğünü yazar. Engels'e göre Eleanor'u çok seven işçiler, ona "our mother" demekteymişler.

AUGUST BEBEL. 1840'ta Köln'de bir astsubayın oğlu olarak doğdu, proleter bir çevrede büyüdü. Tornacı çıraklığı yaptı (1864'te torna ustası), 1860'ta "Endüstri Eğitimi Derneği"ne girdi, 1863'te "Alman İşçi Dernekleri"nin Frankfurt/M. de yapılan ilk kurultayına katıldı, 1867'de Wilhelm Liebknecht ile birlikte kurucusu olduğu "Saksonya Halk Partisi"nden millet vekili seçilerek Kuzey alman **Reichstag**'ında yer aldı, 1869'da Eisenach'ta (Eisenach programı) Almanya "Sosyal Demokrat İşçi Partisi"nin kuruluşuna katıldı. 1872'de Liebknecht ile birlikte iki yıl kalebentliğe mahkûm edildi. "Eisenachçılar"ın "Almanya Sosyalist Partisi" içinde "Lasalle'ciler" ile birleşmesine katıldı. 1877'de gene tutuklandı. Dünya çapında ün kazanan **Kadın ve Sosyalizm** kitabını kaleme aldı. Sosyalistlere karşı yasa döneminde millet vekili dokunulmazlığından yararlanarak yasa dışı partinin fiili yöneticisi oldu. Sosyalistlere karşı yasanın yürürlükten kalkışından sonra SPD'nin önce saymanı, ardından da Singer ile birlikte başkanı oldu (Berlin 1902). İlmli Marxist doğrultunun (merkez) temsilcisi olarak parti içindeki değişik eğilimleri ve kümeleşmeleri (revizyonistler ve sol radikaller) bir arada tutmayı başaran Bebel'in yönetimi altında parti güçlenerek kitle partisi haline geldi ve hatırı sayılır üye sayılarına ulaştı (1913: 982.850 üye, 1.465.212 parti basını abonesi); büyük seçim başarıları kazandı (1912'de %34,8 oyla **Reichstag**'ın en güçlü partisi). Bebel 1913'te Passag (İsviçre)'de öldüğünde uluslararası düzeyde tanınmış bir işçi önderiydi; cenazesi, Zürich'te bir kitle

gösterisiyle kaldırıldı.

CHARLES FOURIER. 7.4.1772'de Besançon'da zengin ve bir tüccarın oğlu olarak dünyaya geldi. Devrim sırasında servetini yitirdi, ölümüne değin iktisadi sıkıntılar içinde ticaret işlerinde memur olarak çalıştı. Yazıları (*Théorie des quatre mouvements*, 1808, *Traité de l'association domestique-agricole*, 1829) uzun süre hiç dikkatleri çekmedi. On yıl süreyle her gün öğleyin saat 12'de ilk **phalanstère**'in kuruluşu için kendisine bir milyon frank vereceğini umduğu meseni bekledi. Temel düşüncesindeki dâhice yön toplumsal emeğin, bireylerin "doğal tutkularının ve eğilimlerinin" çalışma içinde doyurulmasını sağlayacak biçimde örgütlendirilmesi, özgürce bir araya gelecek çalışma grupları, işlerin sık sık değiştirilmesi, çalışmayı bir spor ve oyun karakterine büründürecek grup yarışması, bu amaca hizmet edecekti. 10.10.1837'de Paris'te öldü. Bu ütöpik hayal-pereste karşı ileri sürdükleri gerekçeli çekincelere karşın Marx ve Engels tarafından kendisine büyük değer verildi.

MOSES HESS. 21.1.1812'de hâli vakti yerinde bir tüccarın oğlu olarak Bonn'da doğdu, bir süre oranın üniversitesinde öğrenim gördüyse de okulu bitiremedi. Fransız sosyalizmini (Fourier, Saint-Simon, Cabet) erken bir tarihte Paris'te tanıdı ve bu akımı Alman felsefi düşüncesiyle birleştirmeye çalıştı. Ciezkowski'nin eylem felsefesi fikrine coşkuyla sarıldı ve onu kesinleştirdi. Bir süre, kendisine erkenden hayran kaldığı Marx ile çalıştı. Özellikle Engels'in isteksizliği, ama aynı zamanda kendisinin çok daha farklı, bütün Tanrı tanımazlığına karşın "dini" duyarlılığı, onu sonradan bilimsel sosyalizmin kurucularına yabancılaştırdı. Kırklı yılların başlarında işçi hareketi üzerinde büyük olan nüfuzu, 1848'den başlayarak Marx ve Engels tarafında geriletildi. Başka çabalarının yanı sıra **Rom und Jerusalem** adlı yazısıyla da Siyonizmin öncülerinden sayılır. 1875'te Paris'te öldü.

KARL KAUTSKY. 16.10.1854'te bir Çek tiyatro işçisinin oğlu olarak Prag'da doğdu. Bir yarı yıl süreyle Viyana üniversitesinde tarih ve doğa bilimi derslerini izledi; ardından Zürich'te "Socialdemokrat"ın redaktörü oldu. 1881'de Marx'ı Londra'da ziyaret etti; 1883'te yeni kurulan teorik parti gazetesi "Die Neue Zeit"ın yayımını üzerine aldı. Bu gazete ve yazdığı çok sayıda kitap ve risalelerle Kautsky, 1914'e kadar SPD'nin fikri çehresinin belirlenmesinde Marx ve Engels dışında kimsenin olamadığı kadar etkili oldu. SPD'nin sosyalistlere karşı yasanın kaldırılışından sonraki ilk programı olan Erfurt programının (1891) teorik bölümünü Kautsky, eylem programını Bernstein, kaleme aldılar. Kautsky'nin programa ilişkin yorumu, siyasal bir ilmiyal rolünü yerine getirdi. **Die Agrarfrage** (1899) adlı kitabında -reformcu David'in tersine- tarımın büyük işletmeler halinde kooperatif bir örgütlenişe kavuşturulmasını savundu. Pek çok konuşmasında

ve risalesinde revizyonist Bernstein ile mücadele ettiyse de Bernstein'ın ölçütleriyle nesnel ve ciddi bir hesaplaşmaya girişmedi. 1905'te Kautsky, siyasal kitle grevinin sistemli olarak yaygınlaştırılmasını savunan "solcular"ı da karşısına aldı. Kitle grevinin belirli anlarda kullanılabilecek bir mücadele aracı olduğunu reddetmeksizin bu eğilimlere set çekmeyi bildi. SPD, ona göre "devrimci bir partiydi, ama devrimler yapan bir parti değildi". 1914'te Kautsky, savaş ödeneklerinin ancak belirli siyasal koşullara bağlı olarak onaylanmasını önerdi; görüşlerini kabul ettiremeyince, ilerde çoğunluktan ayrılarak USPD'yi kuracak olan sol muhalefete katıldı. Bunun üzerine 1917'de "Neue Zeit"ın yayımını Cunow'a bırakmak zorunda kaldı. Bolşeviklerin iktidarına ilişkin ilk haberlerin gelmesinin hemen ardından Kautsky, birçok çalışmasıyla Lenin'e ve partisine karşı mücadele açtı; bu tutumu, Lenin'in kendisine "dönek" lâkabını takmasına yol açtı. 1920'de bağımsız Gürcistan işçi cumhuriyetinde Menşevik hükümetin konuğu oldu; bu yoldan yeni Rusya üzerine kişisel izlenimler de edinmiş oldu. 1922'de USPD ile SPD'nin yeniden birleşmesini sevinçle selâmladıysa da -Avusturya sosyal demokrasisinin daveti üzerine- 1924'te Viyana'ya yerleşti; bu kentte 1934'te Dollfuss'un hükümet darbesine tanık oldu ve darbenin eleştirel bir tahlilini yaptı. Alman birliklerinin girişinden önce kaçabildiği Hollanda'da 17.10.1938 günü öldü. 1927'de yayımlanan ve çok daha eski yazılarından bazılarının da içinde yer aldığı baş yapıtında (**Die materialistische Geschichtsauffassung**) dünya görüşünü ayrıntılı olarak ortaya koydu.

ALEKSANDRA KOLLANTAY. 1872'de Rus Finlandiya'sında hâli vakti yerinde bir müteşebbisin kızı olarak dünyaya geldi. Genç yaşında sosyalizme ilgi duydu ve Menşeviklere katıldı. İlk yayınları "Finlandiya İşçilerinin Hayatı" (1903), "Finlandiya ve Sosyalizm" (1906) üzerinedir. Kadın sorununun öneminin erkenden farkına vardı ve daha öz yaşam öyküsünün taslağında (1926) kadının kurtuluşunu işçi sınıfının kurtuluşuyla eş değerli gördü. 1909'da "Kadın Sorununun Toplumsal Temelleri", 1913'te "Toplum ve Analık" yayımlandı. Ekim devrimini izleyen ilk yıllarda "yeni cinsel ahlâk"ın temsilcisi oldu ve geleneksel evliliğin ötesinde de cinsiyetler arasında arkadaşça ilişkilerin savunuculuğunu üstlendi. Yeni İktisat Politikası (NEP)'nin ilk yıllarında işçi muhalefeti içinde yer aldı. Ancak Stalin döneminin kovuşturmalarının -1922'den başlayarak büyük bir başarıyla Sovyetler Birliği diplomatik servisinde çalıştığı için olacak- dışında kaldı. Arka arkaya Oslo, Stockholm, Meksiko ve yeniden Stockholm orta ve büyükelçiliklerinde bulundu. 13.3.1940'ta Finlandiya ile Sovyetler Birliği arasında barış antlaşmasının imzalanması onun çabaları sayesinde gerçekleşti. 1952'de Moskova'da öldü.

PAUL LAFARGUE. Marx'ın ikinci damadıdır; 1842'de Santiago de Cuba'da doğdu. Fransa'ya yerleşti; **commune** ayaklanmasına katıldığından yurt

dışına kaçmak zorunda kaldı. 1882'de döndüğü Paris'te Jules Guesde ile birlikte Marxist bir işçi partisi kurdu. Lafargue, Fransız sosyalizmi içerisinde Jaurés'in başım çektiği reformcu eğilime karşı mücadele ederek pek çok yazısında Marx'ın öğretilerinin propagandasını yaptı –ama kayın pederini her seferinde hoşnut edemedi. 1911'de kendini öldürdü.

ROSA LUXEMBURG. 1870 ya da 1871'de –kesin doğum tarihi bilinmiyor- Rus-Polonya sınırındaki Zamosc'ta liberal bir Yahudi tüccar ailesinin kızı olarak dünyaya geldi. Daha öğrenciyken sosyalist oldu. Öğrenimini yaptığı Zürih'te Plehanov, Akselrod, Parvus, Vera Zasuliç, Leo Jogiches ile tanıştı; Jogiches ile birlikte "Polonya Sosyalist Partisi"ni yönetti. 1899'da doktora çalışması (**Die industrielle Entwicklung Polens**) kitap halinde yayımlandı. 1898'den sonra Dresden ve Leipzig'de gazetecilik, sonraları serbest yazarlık yaptı. Bebel, Kautsky ve Klara Zetkin ile birlikte revizyonizme karşı mücadele etti (**Sosyal Reform ya da Devrim**, 1899; Türkçesi: 1975). 1903'te bir siyasal araç olarak genel grevi savundu. 1906'da Rus devrimi nedeniyle Varşova'da tutuklandı; mahut Varşova kalesinde hapis yattı. Serbest bırakılınca **Grevler, Sendikalar, Partiler**'i yazdı. 1907'de Berlin'deki parti okuluna iktisat öğretmeniydi. Tamamlanmamış **İktisat Nedir?** (der. Paul Levi, 1925; Türkçesi: 1987) ile emperyalizm teorisine özsel bir katkı olan baş yapıtı **Sermaye Birikimi** (1913; Türkçesi: 1986) bu faaliyetinin sonuçlarıdır. 1914'te sosyalistlerin çoğunluğunun savaş sorunuyla ilgili tavırlarına karşı çıktı; 1914'ten sonra birçok kez hapse girdi. KPD'nin 1918'de içinden çıktığı Spartakus-Bund'un kurucuları arasında yer aldı. Rosa Luxemburg, şûralar cumhuriyetini savunarak kurucu meclisin toplantıya çağırılmasına karşı çıktıysa da Spartakus-Bund'un ulusal konferansında Karl Liebknecht ile birlikte, millet meclisi seçimlerine katılınmasını destekledi; ancak oylamayı kaybetti. 15.1.1919'da Karl Liebknecht ile birlikte sağcı gönüllü kitalarının askerleri tarafından katledildi.

CLAUDE-HENRI DE ROUVROY, COMTE DE SAINT-SIMON. 17-60'ta Paris'te soy ağacını Büyük Karl'a kadar götüren soylu bir ailenin evlâdı olarak doğdu. D'Alambert ve başkalarından gördüğü eğitim, hür fikirli bir aydın olarak yetişmesini sağladı. Saint-Simon, hareketli bir hayat sürdü. Amerika'da Birleşik Devletler'in bağımsızlığı için savaştı. Fransız Devrimi sırasında bütün aristokratik ve ruhani ayrıcalıkların kaldırılmasını talep etti, laik yönetime devredilen vakıf mallarıyla spekülasyon yaptı, karanlık mali işleri yüzünden hapse düştü, tedhiş döneminin sonunda hatırı sayılır bir servete kondu, servetini mesenlik yaparak çok geçmeden tüketti, 1805'ten sonra hep maddi güçlükler içinde yaşadı. Saint-Simon liberal bir devlet ve ekonomi biçiminin toplumsal sorunları çözemeyeceğine inandığı için bilimsel olarak temellendirilmiş bir örgütlenme biçimine kavuşturmak istediği **sanayiciliğin** peygamberiydi (**L'Industrie**, 1817 vd.) Ona göre mülkiyet ilişkileri sinai çalışma düzeniyle çelişmekteydi; sınıf mü-

cadeleleri yoluyla ekonomi ve mülkiyet düzeni değiştirilebilirdi. Saint-Simon, sınıf mücadelesini geride bırakmak ve uyumlu, ahlâki bir üreticiler toplumu kurmak istiyordu; bu toplumda bankerler, bilginler, teknisyenler ve sanatçılar topluluğu güdeceklerdi. Marx'ın Owen ile Fourier'nin yanında "ütopik sosyalistler" arasında saydığı Saint-Simon gerisinde etkili bir okul bıraktı; bu okulun en önemli temsilcileri olan Bazard ile Enfantin, özellikle demir yolları inşasının propagandasını yaptılar. Saint-Simon, 1825'te öldü.

FLORA TRISTAN. Perulu bir milyonerle bir Fransız kadınının kızı olarak 1803'te Paris'te doğdu. Babasının erken ölümü ve ailesinin dini nikâhının Fransa'da tanınmaması dolayısıyla yoksul düştü. Zihni yeteneklerini baskı altında tutan bir girişimciyle (litografyacı) evlendi ve ancak hayatına yönelik başarısız bir suikasttan sonra kocasından ayrılabilirdi. Peru'da hâli vakti yerinde akrabalarından mali yardım alma çabası başarısızlığa uğradı. Peru'dan döndüğünde "Bir Paryanın Yolculuğu" başlığı altında Peru halkının hayatına ilişkin sarsıcı izlenimlerini kaleme aldı. Akrabaları, kitabı herkesin gözünün önünde yakıtılarak kendisine bağladıkları küçük ödeneği kestiler. Kendi mutsuz evliliğinin verdiği tecrübeyle Flora Tristan, çağdaş toplumda kadının durumunu anlamaya yöneldi. "Mephis ya da Proleter" adlı toplumsal romanında ilk kez, maceralı, fantastik ayrıntılarla iç içe, İngiltere'de de defalarca incelediği (bunları "Londra'da Gezintiler"de anlatır) Toplumsal Sorun konusundaki görüşlerini dile getirdi. Sonunda, 1843 tarihli baş yapıtı "Union ouvrière" (İşçi Birliği)'de geliştirdiği mezhepler dışı bir dini sosyalizme bağlandı. Dini bir misyon bilinciyle Fransa içinde çıktığı özverili ajitasyon gezilerinde özellikle işçi ve küçük burjuva kadınlara seslenmeye çalıştı. Çağdaşı ilk sosyalistler arasında yalnız Victor Considérant'ı yanına çekebilirdi. 14.11.1844 günü, çıktığı ajitasyon gezisinde hastalanmış ve yorulmuş olarak Bordeaux'da öldü.

LEV DAVIDOVIÇ TROTSKIY. Politikacı ve yazar olarak yetenekleri eşit düzeyde olan Trotskiy, Rus sosyalizminin en büyüleyici simaları arasında yer alır. 1879'da Yahudi bir çiftlik sahibinin beşinci çocuğu olarak Yanovka (Ukrayna)'da doğdu. Daha lise öğrencisiyken Marxist çevrelerle ilişki kurdu ve ilk başlardaki kuşkusunun ardından işçi hareketine katıldı. Matematik öğrencisi olarak bulunduğu Odesa'da oradaki işçiler arasında ajitasyon yaptı, hapse girdi, ardından da dört yıl süreyle Sibirya'ya sürüldü. 1902'de kaçmayı başardı. Londra'ya sığındı; orada Lenin, Plehanov ve Martov ile tanıştı ve "İskra"da çalışmaya başladı. 1903 Bruxelles kongresinde parti tüzüğü üzerine çıkan tartışmada Lenin'in merkeziyetçi ve otoriter parti anlayışına karşı tavır aldı; **Siyasal Görevlerimiz** (1904) adlı yazısındaki polemikğin konusu da aynıdır. 1905 devriminde 26 yaşındaki Trotskiy Petrograd Sovyetinin düşünsel önderi oldu. Yeniden hapse girince **Sonuçlar ve Olasılıklar – Devrimin İtici Güçleri** (1905) adlı yapıtında ünlü sürekli devrim

teorisini formüle etti: Rus proletaryası, sanayileşmiş Avrupa ülkelerin sosyalist devrimden de önce Rus burjuvazi devrimini daha ileri sosyalist devrime dönüştürecek, Orta Avrupa ülkeleri arkadan gelecekti. 1914'te savaşın başlamasından sonra Lenin gibi İkinci Enternasyonalin savaşa girme konusundaki tutumuna karşı çıktı. Amerika'ya sığındı, şubat devriminin patlak vermesinden sonra döndüğü Petrograd'da özellikle Kronştadtlı denizciler arasında ajitasyon yürüttü. Petrograd Sovyetinin başkanı olarak, o sırada Trotskiy'in sürekli devrim tezini benimsemiş olan Lenin ile uzlaştı ve Lenin ile birlikte Zinovyev ile Kamenev'in karşısında yer alarak Kerenskiy hükûmetine karşı bir silahlı ayaklanma için çalıştı. Trotskiy, Petrograd ekim devriminin başında yer aldı. Dış işleri halk komiseri olarak Almanya ile Brest-Litovsk Barışını (1918) yaptı; savaş komiseri olarak da Kızıl Orduyu kurdu, iç savaşta karşı devrimci beyaz muhafızları ve müttefik müdahale kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Edebi sorunlarla uğraşmasının bir ürünü **Edebiyat ve Devrim** (Türkçesi 1976) adlı kitabı oldu; bu kitapta fütürizm ve Proleter Sanatı sorunuyla hesaplaştı. Trotskiy, Lenin'in önceden atanmış halefi sayılıyor idiye de Lenin'in 1924'teki ölümünden sonra Stalin tarafından tasfiye edildi. Stalin'in tersine sosyalizmin yalnız tek ülkede inşa edilemeyeceği fikrini savundu. Trotskiy, 1927'de Alma Ata'ya sürüldü; 1929'da Sovyetler Birliği dışına çıkarıldı. Bundan sonra sürdüğü huzursuz hayat, onu Türkiye'ye, Fransa'ya, Norveç'e, en sonunda da Meksika'ya sürükledi. Kitap ve yazılarıyla Stalin'e karşı umutsuz bir mücadeleyi sürdürmeye çalıştı (**Rusya'da Hakiki Vaziyet**, 1927, Türkçesi 1932; **İhanete Uğrayan Devrim**, 1936, Türkçesi 1980; **Stalins Verbrechen**, 1937). Bunların dışında Trotskiy, **Rus Devriminin Tarihi** (1932)'ni ve **Hayatım** (1932, Türkçesi 1970) adlı öz yaşam öyküsünü kaleme aldı. Yazılarında Rus devriminin yozlaşmasını Thermidor sonrasında Fransız Devriminin tasfiyesiyle karşılaştırdı, Marx'ın "Bonaparte'çilik teorisi"ni Stalinci bürokrasiye uyguladı ve nihayet Rusya'da ikinci bir devrim çağrısı yaparak çok sayıda sosyalist partiye izin verilmesini istedi. 1940'ta Trotskiy, Stalin'in bir ajanı tarafından buz kazmasıyla öldürüldü.

CLARA ZETKIN. 1857'de Saksonya'nın Wiedenau kentinde doğdu. Erken yaşta sosyal demokrasiye katıldı ve II. Enternasyonalin kuruluş kongresinde Emma Ihrer ile birlikte Alman kadın işçi derneklerini temsil etti. 1891'den 1917'ye kadar Alman sosyal demokrasisinin kadın gazetesi "Die Gleichheit"ı çıkardı; bu gazete, 1907'den başlayarak aynı zamanda sosyalist kadınların uluslar arası organı oldu. Teorik bakımdan çok daha yeterli ve kendisinden genç olan Rosa Luxemburg ile dost olan Clara Zetkin de partinin sol kanadındandı. KPD (Spartakusbund)'nin kurucuları arasında yer alan Zetkin 1919'dan sonra bu partinin merkez komitesi üyesi, 1920-1933'te **Reichstag** üyesi oldu; KPD içinde de kadın hareketinin sözcülüğü yaptı. 1933'te sürgündeyken Moskova yakınlarındaki Arhagelskoye'de öldü.

“Yetkin Mühendis” Beratı ya da Şahsiyetli Soyut Emekçiler: TMMOB Nereye?*

Ahmet Öncü

Değer yaratan emeğin özgül niteliğini ortaya koyan,
ancak farklı türden metalar arasındaki eşdeğer ifadesidir
ve bunu, farklı türden metalarda somutlaşan çeşitli
emekleri, ortak nitelikleri olan soyut insan emeğine
fiilen indirgemek suretiyle yapar.

Karl Marx

Bu yazının kaleme alındığı günlerde İstanbul’da *bundan bir zaman önce* çöken apartmanın enkazı mahalle sakinlerinin vicdanını rahatsız ediyorduydu da, kentin büyük çoğunluğu olayı çoktan unutmuştu. Geride gözü yaşlı insanlar bırakan “talihsiz” hadise artık sadece “yetkili” mercilerin ilgi konusuydu. Aslında bu, çokça söylendiği gibi, Türkiye insanının kısa hafızalı oluşunu kanıtlayan bir

* Bu yazıda ele alınan konuya ilgimi çeken ve değerli görüşlerini benimle paylaşan Jeoloji Mühendisleri Odası, JeoGenç “Öğrenci Üye Örgütülüğü” grubundan Seçkin Şiş’e ve yapıcı eleştirileriyle yazının nihai halini almasında çok önemli katkıları bulunan Sungur Savran’a ve Devrimci Marksizm Yayın Kurulu’na teşekkür ederim.

“duyarsızlık” belirtisi değildi. Dünyanın her yerinde insanların hafızası yaşanmışlıkları zihinde ne kadar koruyabiliyorsa, Türkiye’de de durum aynı olmalıydı. Yalnız, bu tür olaylar burada o kadar çok *oluveriyordu* ki bu belirti büyük bir olasılıkla bellek kapasitesiyle ilgili evrensel bir özelliğe işaret ediyor olabilirdi. Birbiri ardı sıra oluveren bu olayları hangi insan belleğinde gerilere itmeden yan yana tutabilirdi?

Durumun bir başka garipliği, bu faciaların sorumlularının bir türlü tespit edilemeyip, her birinin bir kördüğüm olarak kalmasıydı. Sonunda *günlerden bir gün* kapaksız bir “rögardan” kanalizasyona düşen beş yaşındaki Dilara’nın ölümünün durumu değiştirdiği duyuruldu. “Bağımsız” medyamız (yani “dördüncü kuvvet”) suçluyu her nasılsa bu sefer buluvermişti: MVM. Bir inşaat şirketi olan MVM son bir yıl içinde İstanbul Büyük Şehir Belediyesi’nin yedi ihalesinden şaibeli bir biçimde toplam 100 milyon YTL’lik bir pay almıştı. Söylemeye gerek yok ama tarihe not düşmek adına belirtelim: Bu ülkede ne Dilara’lar, ne de MVM’ler yeniydi. Nitekim Dilara’nın üzüntüsü yürekleri dağlamaya devam ederken, Kocaeli’nin Gebze ilçesindeki Darıca beldesinde iki buçuk yaşında bir kız çocuğu aynı şekilde kapaksız bir “rögardan” kanalizasyona düşerek aramızdan ayrıldı. Acaba bu “elim kazanın” gerçek sorumlusu hangi müstesna inşaat şirketimizdi? Yoksa değişen insan haklarına duyarlı “sivil toplumumuzun” suçluların üzerine yüreklice gitmesinden başka bir şey değil miydi?

Bu soruları her faciayı bir olay yani “münferit bir hadise” gibi değerlendiren medyamıza bırakıyoruz. Bizim yönelimimiz oldukça farklı: Gerçekliği kavramlara dayanarak inceleyip, genellemelere ulaşmaya çalıştığımızdan, olayların değil olgunun peşindeyiz. Karşımızda, toplumsal olarak üretilmiş nesnelerin can güvenliğini tehdit ediyor olması ve bu durumu iyileştirmeye yönelik ciddi bir adımın atılmaması şeklinde tanımlanabilecek bir olgunun bulunduğunu düşünüyoruz.¹ Bu olgu, aşağıda ileri süreceğimiz gibi, insani her değeri değişim değerine -yani meta biçimine- indirgeyen kapitalist toplumsal ilişkilerden bağımsız düşünülemezse de, daha üst bir soyutlama düzeyinde uygarlıkla barbarlık arasındaki fark açısından da değerlendirilebilir.

Sosyologlar toplumsal gelişmişliği ölçmek amacıyla birçok kavramsal ölçüt önermişlerdir. Bunlardan en popüler olanına göre, toplumsal ilişkiler karmaşıklaşıp soyutlaştıkça, “kötülük” yapan kişi dışsal bir denetim tarzı olan *utanma* duygusundan daha çok, içsel bir yargılama tarzı olan *suçluluk* bilincine bağlı

1) Bu satırları yazdığımız tarihten bir hafta kadar sonra bu sefer Bursa’da beş yaşında bir çocuk bir fabrikanın fosseptik çukuruna düşerek öldü. Bu fabrikada temizlik işçisi olarak çalışan annesi talihsiz çocuğu iş saatleri içinde bırakacak bir yeri olmadığından fabrikaya getirmişti. Televizyonlara yansıdığı kadarıyla çocuğun oynadığı “bahçe” bir mezbahadan bile daha korkunç bir görünümdeydi. Etrafa yayılmış her türden sanayi artığının arasında yürümek neredeyse imkânsızdı.

2) Toplumsal yapılarla insani duygular arasındaki ilişkileri ele alan sosyolojik teorilere ayrıntılı bir yaklaşım ve değerlendirme için bkz. Jonathan H. Turner ve Jan E. Stets, “Sociological Theories of Human Emotions”, *Annual Review of Sociology*, 32:25-52, 2006.

olarak eyleminin sonuçlarını değerlendirmeye başlar.² Sözde geri bir toplumdan gelişmiş bir topluma (yani burjuva toplumuna) geçiş ötekiler tarafından yakalandığında utanan insandan, kimse tarafından yakalanmasa da kendi kendinden utanan insana geçişi içerir. Gelişmiş ya da “uygar” toplum, vicdanı ötekilerin gözlerine değil bireyin *şahsiyetine* yerleştiren toplumdur. Bu tanım çerçevesinde değerlendirildiğinde, günümüzde sadece bu ülkede değil dünyanın genelinde vicdanlı *şahsiyetlerin* yaşadığı uygar bir toplum bulmak giderek güçleşmektedir. Bir başka deyişle, burjuva toplumunun idealleri kendi maddi gerçekliğiyle çelişkiye düşerek inandırıcılıklarını yitirmektedirler.

Genel bir eğilim olarak burjuva toplumlarının uygarlıktan uzaklaşıyor olmalarına karşın, “barbarların istilasına” karşı örgütlenme çabalarında da ciddi bir artış gözlenmektedir. Doğal olarak, “barbarların” kimliği hakkında duruma göre pek çok farklı iddia öne sürülebilmektedir. Bu bağlamda, çöken binaların, kanalizasyona düşerek ölen çocukların, imar planlarını yok sayarak istila edilen kamusal alanların, çevre raporlarına rağmen işletilen tesislerin arasında sıkışıp kalan Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği’nin (TMMOB) üyelerinden önemlice bir bölümü, “barbarların” saflarına *yetersiz* ya da *vasıfsız* mühendislerin dâhil edilmesi gerektiği görüşünü savunuyor. Örneğin, Jeoloji Mühendisleri Odası’nın web sayfasında konuya eğilen Aydın Aras, “Ülkemizde kamu çıkarlarının korunması, kamu sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasında mühendislik hizmetinin kalitesi ile ilgili mühendislerin ve örgütlerinin sorumluluğu ne olacaktır?” diye soruyor.³ Aras’ın yanıtı şöyle: “Temel çözümün eğitim kalitesini her üniversitede yükseltmek olduğu kesindir ama bu süreç içinde bir ikinci depremde binaların çökmesinde mühendislerin sorumluluğu hiç olmayacaktır demek, ‘suçlu bozuk eğitim düzenidir’ demek çözüm müdür?”

Bugünlerde bu ve benzeri görüşler TMMOB çevrelerinde yoğun bir şekilde dile getiriliyor. Örgüt, yaklaşık iki yıldır, Avrupa Birliği’ne uyum yasaları çerçevesinde hükümetin yasama gündemine girmiş olan “Mesleki Yeterlilik Kurumu Kanun Tasarısı’nın” alevlendirdiği, bu tasarıdan daha önceki bir tarihte gündeme alınmış olan “uzman”, “yetkili” ya da “yetkin” mühendis kimdir sorusu etrafında toplumsal kimliğini sorguluyor. TMMOB ve odalar düzeyinde yapılan toplantılar, çalıştaylar ve seminerler, örgütün hedeflerinden, işlevlerine kadar her şeyin gözden geçirildiği, TMMOB’nin yeniden yapılanmasına yol açabilecek ilginç tartışmalara sahne oluyor. Beklenebileceği gibi, bu tartışmaların en yoğun yaşandığı ve ileri adımların atıldığı oda İnşaat Mühendisleri Odasıdır (İMO). İMO “Yetkin İnşaat Mühendisliği Uygulama Yönetmeliği” adı altında ayrıntılı bir taslağı kaleme almış odaların başında geliyor.

İMO’nun web sayfasından öğrendiğimize göre, yetkin mühendis “girdiği sınavlarda gösterdiği başarı ve sunduğu dosyada sergilediği başarılı mühendislik

3) Bkz. <http://www.jmo.org.tr>, Mayıs 2007.

birikimi ile” niteliklerini kanıtlamış bir mühendistir. Dahası, “Yetkin mühendisin büyük başarıları imza koymuş bir dahi olması gerekmez; yaptığı işleri körü körüne yapmayan, yaptığı sıradan işleri bile ne yaptığını bilerek ve mühendis zekâsını kullanarak yapan bir mühendis olması yeterlidir”. Asıl ilginç, yetkin mühendisin bir kulüp üyesi olarak tanıtılmasıdır: Yetkin mühendislik,

Olsa olsa bir ayrıcalıktır. Üyelerinde bazı özellikler arayan bir kulüp üyeliğidir belki; yalnızca 100 metreyi 12 saniyenin altında koşabilenleri üyeliğe kabul eden bir atletizm kulübü gibi bir kulübün üyeliği... Öyle bir kulüp ki, eğer biri bu nitelikte bir atlet arıyorsa, bu kulübe başvurarak kolayca ulaşır istediğine. Ancak, bu dereceyi ya da daha iyisini yapabilen herkesin de bu kulübe üye olması gerekmez; eğer 9.5 saniyede koşabiliyorsanız, nerede olsanız arayanlar gelip sizi bulurlar.⁴

Belirtmeliyiz ki bu yazıdaki niyetimiz ne İMO’nun yetkin mühendislik yönetmeliğini ne de hükümetin konuyu doğrudan ilgilendiren kanun tasarısını inceleyerek, bunlara taraf olanlarla karşı olanlar arasında bir tercih yapmaktır. Amacımız, söz konusu bu tür hukuki düzenlemeleri savunanlarla, eleştirenlerin görüşlerinin ötesinde, “yetkin mühendis” tartışmasının emeğin kapitalist üretim ilişkileri içindeki konumunu yeniden düşünmemize ve bu bağlamda sınıf mücadelesinin toplumsal gelişmede taşıdığı önemi görebilmemize ışık tutabileceğine dikkat çekmektir. Bununla birlikte, yazının girişinde, yetkin mühendislik konusunda ileri sürülen görüşlerden belli başlılarını kısaca aktarmanın yararlı olacağı kanısındayız.

İMO’nın konuyla ilgili 24 Haziran 2006 tarihli Olağanüstü Genel Kurulu’nda söz alan TMMOB Başkanı Mehmet Soğancı, hükümetin TMMOB’dan bağımsız “Mesleki Yeterlilik Kurumu” adında bir kurum oluşturmaya çalıştığını ve bunun “mesleğe ve TMMOB’ne açık bir saldırı olduğunu” belirtmektedir. Buna karşın, Soğancı, örgüt tarihinde önemli dönemeçlerden bir tanesini temsil eden 1998 Demokrasi Kurultayı’na dikkat çekerek, bu kurultayda “mesleki yeterlilik, yetkinlik, mesleki eğitim” başlıklarında alınan kararlar doğrultusunda TMMOB’nin “Mesleki Eğitim ve Belgelendirme Yönetmeliği’ni” oluşturduğunu ve buna bağlı olarak odaların kendi iç yönetmeliklerini düzenlediklerini hatırlatmaktadır.⁵

Evrensel gazetesinin 28 Haziran 2006 tarihli haberinde belirtildiğine göre, “Yetkin Mühendislik Yasa Tasarısı’nı” eleştirenler, yasanın üniversitelerin verdiği diplomaların yetersizleşmesine, mühendislik unvan ve yetkisinin yeni mezunlardan alınmasına, mühendis emeğinin ucuzlamasına ve daha fazla sömürülmesine yol açacağını ileri sürmektedirler. Bu grup, yasanın TMMOB içinde

4) Bkz. <http://www.imo.org.tr/yetkinmuhendislik/25sorudaYM.htm>, Mayıs 2007.

5) Bkz. <http://www.tmmob.org.tr>, Mayıs 2007.

yetkili-yetkili olmayan şeklinde bir ayırım yaratarak, örgütün bölünmesine neden olacağına inanmaktadır. Çok sayıda öğrenciyi de içeren grup, yetkinliğin yasalarla değil, “özerk, bilimsel, demokratik ve anadilde eğitimle” sağlanabileceğini savunmaktadır. TMMOB kulislerinde dile getirilen bir başka eleştirel görüş ise, yetkin mühendislik sınavının yeni bir dersane piyasası oluşturacağını, bunun odaları dershaneye çevirmekle kalmayıp, getirim (rant) savaşlarına ve dolayısıyla çıkar çatışmalarına neden olacağını vurgulamaktadır.

Görebildiğimiz kadarıyla tartışma, bir sınavla belgelenecek “yetkin mühendisliğin” kazanılmış bir burjuva hak olarak ne olduğundan çok, yasalastıktan sonra örgüte ve mesleğin sosyal ve ekonomik değerine olası etkileri üzerinde odaklanmaktadır. Gerçekten de “yetkin mühendis” hem hükümetin kanun tasarısında hem de TMMOB ve odaların yönetmeliklerinde burjuva hukukunun dilinde farklı vurgularla tanımlanmış olmasına karşın, üyelerin, mesleki kimliklerinin bu yeni toplumsal kipini ciddi bir teorik eleştiriden geçirmiş oldukları söylenemez. Bu açıdan daha düşündürücü olan durum ise mevcut eleştirel yaklaşımların neredeyse tümünün sınıf perspektifinden yoksun olduğudur. Örneğin, bilebildiğimiz kadarıyla, Prof. Tuğrul Tankut’un İMO’nun Olağanüstü Genel Kurulu’nda yetkin mühendisliği “öz değerlendirme” kavramına bağlı olarak tanımlamasına karşı ciddi bir eleştiri geliştirilmemiştir. Prof. Tankut’un irticalen yaptığı bu kısa tanımı olduğu gibi burada aktarıyoruz:

Meslek bilgisi ve yeteneği, meslekteki deneyim birikimi ve de kişiliği ve etik anlayışıyla belli bir olgunluk düzeyine, belli bir çıtanın üzerine çıktığını kanıtlamış olan bir mühendis. . . Sadece aslında bir öz değerlendirme; “ben neyim, neredeyim”in tarafsız bir sistem tarafından değerlendirilmesinden ibaret. Bunun aşılması sonucunda alınan belge-de İnşaat Mühendisleri Odasının o kişiye ilişkin bir tür referansı, “benim belli nitelikleri taşıdığımın işte Odam tarafından verilen bir referans mektubu var elimde” denilecek bir belge. Yani özetle, meslek içinde yapılan bir kişisel öz değerlendirme.⁶

Bu yazıda “tarafsız bir sistemin” yardımıyla gerçekleştirilen “meslek içinde yapılan bir kişisel öz değerlendirme” ile mesleki kimliğini oluşturan mühendislerin, “yetkin” mühendislerle dönüşseler dahi kapitalist gerçekliğin meta fetişizmine yenik düşmekten ve bu anlamda ürünlerine ve üretimlerine yabancılaşmış emekçiler olmaktan kurtulamayacaklarını göreceğiz. Burjuva toplumunda bütün emekçilerin karşısında bulunduğu gibi mühendislerin karşısında da *kayıtsızlık* içinde bulunduğu unutmamak gerekiyor. Marx’ın zamanından bugüne değişen pek çok şey olduysa da bir şey değişmeden aynı kalmıştır: kapitalist üretim ilişkileri kişisel emek türlerini - bunlar ister yetkin, ister yetkin olmayan kişisel emek türleri olsun - soyut emek olarak türdeşleştirir. Metaların gizeminde buhar-

6) Bkz. <http://www.imo.org.tr>, Mayıs 2007.

laşan bu gerçeğin bilincine varmak ideolojik yanlış-bilmenin tuzağına düşmemenin önkoşuludur. Bu bağlamda Marx’ın burjuva gerçekliğini tanımlarken bu toplumda emeğin özgül anlamına ve konumuna dair vurgusu varmak istediğimiz sonucu sanki baştan bize sunmaktadır:

Belirli şu ya da bu emek karşısında kayıtsızlık, bireylerin bir emekten ötekine kolayca geçebildikleri ve yaptıkları emek türünün kendileri için rastlantısal ve bu bakımdan önemsiz olduğu bir toplum biçimine tekabül eder. Burada emek, yalnızca kategoriler alanında değil, ama gerçeklikte de genel olarak servet yaratan bir *araç* olmuştur ve belirleme olarak şu ya da bu özel görünüm altında, *bireylerle aynı şey olmaktan çıkmıştır*.⁷

Şimdilik şu kadarını söylemek sanırız yeterlidir: Günümüzde mühendislik, diğer bütün kişisel emek türleri gibi, bireylerin “öz değerlendirmelerinden” bağımsız, soyut bir servet aracı olduğundan, üretilmiş nesnelerin yol açtığı facialar bireyler olarak mühendisleri “yetkinleştirmekten” daha çok onları ölüm makinelerine çeviren toplumsal ilişkilerin eleştirisi ve aşılmasıyla önlenebilir. Bu ise insanlar arasındaki ilişkilerin metalar arasındaki toplumsal ilişkiler biçiminde gerçekleşiyor olmasına karşı çıkmakla ve zaten toplumsallaşmış olan üretimin işçi ve emekçiler tarafından doğrudan denetlenmeye başlamasıyla mümkün olabilir. Sosyalist toplumda burjuva toplumunun aksine mühendislerin yetkinliği “tarafsız” mercilerin vereceği belgelerle değil, toplumun facialara karşı kendini güvence altına alabiliyor olmasıyla ölçülecektir. Bu toplumda kapitalizm öncesi toplumlarda olduğu gibi bireyle (mühendis) emeği (mühendislik) birbirlerine iki *yabancı* varlık olmaktan çıkıp, yeniden aynı şeyler olacaktır. Fakat eski toplumlardan farklı olarak sosyalist toplumda emek, kişisel bağımlılık ilişkilerinden tümüyle özgürleşerek, özgür bireylerin özgür birliğini kurmanın varlık koşulunu oluşturacağından, yetkinleşme bir *araç* olarak görülmeyecek tam aksine bir *amaç* olarak arzulanacaktır.

Padişah ve Sipahi ya da “Ulu Hakanımızın” himayesi

Tartışmamızın bu aşamasında eski zamanlara, padişahlar, vezirler ve sipahiler çağına kısa bir süreliğine geri dönerek, kapitalizm öncesi toplumların verili kişisel bağımlılık ilişkileri çerçevesinde bireyi emeğinin ayrılmaz bir parçası olarak konumlandırışını ve bireyin bu konumu tam da bu tür bir öznellikte kavırıyor oluşunu bir örnekle hatırlatmak istiyoruz. Geçmişe yapacağımız bu kısa gezinti, yazının ilerleyen bölümlerinde, burjuva toplumunda bireyin (mühendisin) kendi

7) Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1976, s. 272. Vurgu bize ait.

emeğine (mühendisliğe) yabancılaşmasının “yetkin olmamak” gibi bireysel bir eksiklikten değil toplumsal bir belirlenimden kaynaklandığını görebilmemizi kolaylaştıracaktır.

Modern Türk edebiyatının ilk tarihsel romanı olarak kabul edilen *Cezmi*’de Namık Kemal, romana ismini veren kahramanı tanıtırken, “Dünyanın dertlerinden ve üzüntülerinden hatta ciddi bir aşktan bile uzak ve başıboş, gençlik çağında hem eğlenmek için, hem de meyhanede Hafız Divanı okuyanlar gibi, eğlence arasında eğitimini tamamlamak için İstanbul’a gelmiş gibiydi. O, ‘kalemini kılıcıyla keser, kılıcını da tıpkı kamış kalem gibi maktamda biler’ beytiyle nitelenecek kadar *iyi bir askerdi*”, diye yazmaktadır.⁸ Şüphesiz Namık Kemal’in birbirinden ilginç ve yoğun eğretilmelerle bir sipahi olan Cezmi’yi tanımlayan bu sözleri değişik şekillerde yorumlanabilir. Öte yandan anlatılmak istenen her ne ise bunun *iyi bir asker* olmakla ilgili olduğu açıktır.

Kapitalizm öncesi toplumsal oluşumların hemen hepsinde olduğu gibi, Osmanlı toplumunda meslek kişinin toplumsal ilişkilerdeki yerini (yani sınıfsal konumunu) piyasa dışı bir mantığa göre belirlemektedir. Halil İnalcık’ın belirttiğine göre, *askeriye* ve *reaya* olarak iki genel sınıf konumundan oluşan Osmanlı toplumunda silahlı kuvvetlere katılabilmek için padişahın onayına gerek vardır.⁹ Padişah, belirli şartları yerine getirdiği bir dizi imtihanla tespit edilen kimselere sipahi *beratını* vererek, onlara reayadan daha yüksek bir maddi yaşam seviyesine ulaşma imkânını sunmaktadır. Bundan daha önemlisi toplumsal düzenin örgütlenmesi görevini bu kişilere teslim ederek, bunları egemen sınıf konumuna yerleştirmekte ve bu anlamda doğrudan üreticilerden (reayadan) ele geçirdikleri artık ürünü onlarla paylaşmaktadır.

Sipahinin en yalın ve basit tanımı, kılıç taşıma ehliyetine sahip kişidir. Bir eğretilme olarak kılıcın Klasik Osmanlı toplumunun örgütlenme mantığını temsil ettiği düşünülürse, sipahi olmanın önkoşulunun iktidarın ekonomik temeline dayandırıldığını görmek zor bir şey olmayacaktır. Sipahiden beklenen şey, kılıcın reayayı artık ürün üretmeye zorlayan bir *araç* olduğunu görebilmesidir. Bir başka deyişle, sipahi padişahın yazılı belgesiyle kendisine teslim edilen kılıcı reaya üzerinde bir tahakküm *aracı* olarak kullanacağını bilincinde olan kişidir.

Her ne kadar sipahilik “mesleğinin” *kendinde* tanımı bu denli basit ve doğrudan ortaya konabilse de, tahmin edilebileceği gibi, sipahinin *kendisi için* sipahiliğin değeri ve anlamı çok daha karmaşıktır. Her şeyden önce sipahilik bir fantezidir ve her fantezi gibi kişinin bastırılmış isteklerinin tatmin edilmesinde bir *nesne* işlevine sahiptir. Yine Namık Kemal’e dönecek olursak, sipahiliğin bir fantezi olduğunu belki şu satırlardan okuyabiliriz: “Asker olmanın birinci şartı cesaretli olmak ve ölürlen bile olsa gülümsemektir. Asker, gözyaşını şehit düş-

8) Namık Kemal, *Cezmi*, Klas Yayınları, İstanbul, 2004, s. 37. Vurgu bize ait.

9) Halil İnalcık, “Capital Formation in the Ottoman Empire”, *Journal of Economic History*, 29:1: 97-140, 1969.

tüğü zaman bedenini süsleyen, ya da düşmanını öldürdüğü zaman kılıcından o düşmanın üzerine dökülen kandamlarında görür”.¹⁰ Padişahına *bağlı* bir asker olarak ölüme gülümseyerek giden ve ölürlen ya da öldürürken kandamlarında gözyaşlarını gören bir kişinin düşsel bir karakter olduğunu söylemek için çok uzun düşünmek gerekemeyebilir. Buna karşın, bu tür plâtonik bir karakterin öyle kendiliğinden ortaya çıkıp, ölüme ve öldürmeye gülen gözlerle koşacağını beklemek de büyük bir saflık olur - hele ki, bu şahsiyet pek çok sayıda insan tarafından benimsenebilen bir kitlesellik kazanmışsa. Sorun kabaca bu “bahadırın” yani bu tür cesur bir benliğin üretimini mümkün kılan varlık koşulunu bulmaktır. Soru biçiminde ifade edersek, kişi kendisini düşsel bir nesne olarak sipahi öznesine dönüştürürken nasıl bir etkilenme ya da etkileşim içindedir? Bu sorunun olası bir yanıtı, “kalemimi kılıcıyla keser, kılıcımı da tıpkı kamyş kalem gibi maktamda biler” beytinde bulunabilir.

Kılıç eğretilmesinin Klasik Osmanlı döneminin toplumsal örgütlenme mantığını temsil ettiğini belirtmiştik. Bu bağlamda düşünüldüğünde, kalem kılıca bu anlamı sabitleyen iktidara işaret etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, kılıca düzenin varlığını sürdürmesinin temel aracı olma anlamı sabitlenmezse, aynı kılıcın düzenin yıkılmasına neden olabilecek ciddi bir tehdide dönüşmesi ihtimali ortaya çıkabilir. Demek ki, kılıç aynı anda hem kurulu düzenin güvenliğinin hem de onu tehdit edebilecek olan karşıtlarının sembolüdür. Bu nedenle olsa gerek kılıcın sıklıkla maktada bileneşmesi gerekmektedir. Paradoksal olan ise kalemin de sıklıkla kılıçla kesilmesi gerektiğidir. Kalemin ne yazacağını kılıç, kılıcın kimi ve neyi keseceğini kalem belirlemektedir. Daha da ileri gidilerek şu söylenebilir: görün-tünün tam aksine aslında kılıç yazmakta, kalem ise kesmektedir. Şüphesiz, bu türden ilginç bir *kılıç* ve *kaleme* sahip tek bir şahsiyet vardır: Padişah. O halde, bir fantezi nesnesi olarak sipahilik, kılıcıyla yazabilen, kalemiyle kesebilen bir özneye yani padişaha duyulan arzunun cisimleşmesidir. Psikoanalitik bir vurguyla durum tek bir cümlede özetlenecek olursa, bağımlı bir öznellik olarak sipahilik, padişahın, yani toplumsal düzenin iktidar odağındaki öznenin, “himayesinin” arzulanmasından türemektedir. Bir başka deyişle, sipahi etiyle kanıyla bir insan olan padişahı fetişleştiribildiği yani onu “Ulu Hakanımız” olarak görebildiği ölçüde efendisine sadık bir “kılıç” haline gelerek ölüme gülererek koşabilmekte ve çoğu zamanda kendisinden beklendiği üzere, üreticilerden topladığı vergilerin önemli bir kısmını İstanbul’a sevk etmektedir.

Bu noktada Zizek’in yardımına başvurabiliriz. Zizek *İdeolojinin Yüce Nesnesi*’nde şöyle yazıyor:

“Kral olmak” bir “kral” ile onun “tebası” arasındaki toplumsal ilişkiler ağının bir sonucudur, ama -fetişist yanlış-tanıma işte burada devreye girer- bu top-

10) Cezmi, a.g.y., s. 35-36.

lumsal bağın katılımcılarına, bu ilişki zorunlu olarak ters bir biçimde görünür: Kral zaten kendi başına, tebasıyla arasındaki ilişkinin dışında kral olduğu için, kendilerinin krala kral gibi davranan teba olduklarını düşünürler, sanki “kral olma” belirlenimi kralın şahsının “doğal” bir özelliğiymiş gibi.¹¹

Kapitalizm öncesi toplumların söz konusu bu gerçekliğinin onları oluşturan insanlar tarafından “bilinmeyişi”, bu toplumların özlerinin bir parçasıdır: Krala kral olarak davranmadıklarında onun sıradan bir insana dönüşeceğini *bilselerdi*, sadece kralı ortadan kaldırmakla kalmayıp, toplumsal örgütlenmenin kendisini çökertebilirlerdi. Ama bunu yapamazlardı çünkü bu toplumsal örgütlenmenin özneli olarak ideolojik varlıklardı yani kendi gerçekliklerinin özünü bilmiyorlardı.

Bu toplumun üyeleri kralın ya da padişahın kişiliğinin doğal bir özelliği gereği kral ya da padişah olduğunu düşündükleri gibi, bireylerin şahsiyetleri ile emeklerinin kişisel biçimi arasında da doğrudan “doğal” bir bağ bulunduğunu düşünmüşlerdir. Marx’ın sözlerini hatırlayacak olursak, burada bireyin ifa edeceği emek türü rastlantısal bir karakter kazanmadığından, bireyle emeği aynı şeyler olarak görülmüştür. Bu nedenle, bu insanların gözünde emeğin kişisel ve doğal biçimi ile emeğin toplumsal biçimi birbirinden farklılaşmamıştır. Bağımlı ya da yükümlü emek, üstlerine hizmet ederken onlara “kendi kişisel emek gücünün belirli bir niceliğini” sunduğunun fazlasıyla farkındadır.¹² Marx’ın Avrupa ortamı için söylediklerini Osmanlı toplumuna uyarlırsak, çiftçinin gözünde sipahiye verilen öşür, sipahinin cesaretinden ve kahramanlığından daha gerçekdir. Bu toplumlarda emek ve emek ürünleri kendi gerçeklikleri dışında “hayali bir biçime” dönüşerek mistik bir haleyle çevrilmemişlerdir. Bireyler emek harcarken aralarındaki toplumsal ilişkiler onlara her zaman “kendi karşılıklı kişisel ilişkileri olarak” görünmüş ve “emek ürünleri arasında toplumsal ilişkiler kılıfına” bürünmüşlerdir.¹³ Bu toplumlarda “insanlar arasındaki ilişkiler” fetişleştirilmiş, buna karşın bu ilişkiler ağı içinde üretimde bulunan emekçiler ile bunların ürettikleri ürünler oldukları gibi görülmüştür. Zizek’e göre, “insanlar arasındaki fetişizmin adını koymak gerekir: Burada Marx’ın işaret ettiği üzere, “tahakküm ve kölelik” ilişkileriyle karşı karşıyayızdır”.¹⁴

Vasıfsızlaştırmaya karşı profesyonelleşme ya da sınıf mücadelesi

Kapitalizm ile birlikte padişahların ve vezirlerin dünyasından “metaların”

11) Slavoj Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, s.40.

12) Karl Marx, *Kapital: Birinci Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s.87.

13) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y., s.87.

14) *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, a.g.y., s.41.

dünyasına ve onların ekonomisine geçilir. Doğal olarak, bu toplumun arzu ekonomisi de eski dünyadan oldukça farklıdır. *Askeriye*’nin burjuvazinin silahlı gücüne dönüştüğü bu dünyada, toplumsal düzenin sürdürülmesinde kritik önem taşıyan görevler modern meslek erbabına devredilirken, bunların toplumsal değerinin belirlenmesi önemli ölçüde piyasaya yani fiyat mekanizmasına terk edilir. Sanki bu toplumda bir bedende cisimleşebilen padişahın yerine sadece bir ruh halinde tasavvur edilebilen piyasa geçmiştir. İşte bu yeni gerçeklikte emekçiler kendisini hiçbir zaman bir beden olarak ortaya koymayan bu yüce ruh karşısında bulacak ve kimliklerini onun isteklerine bağlı olarak tanımlamaya çalışacaklardır. Bu aşamada bu kişilerin “kimlik” probleminin eski toplumların bireyleriyle karşılaştırıldığında oldukça zor ve daha karmaşık bir problem olduğu belirtilebilir.

Türkçede *meslekler* (mühendislik, mimarlık, tıp, vs.) olarak ifade edilen, “yetkinlik” temelinde örgütlenecek üyelerinin piyasa standartlarını denetleyen emekçi sınıfın üst kesimine uluslar arası terminolojide *profesyoneller* denir.¹⁵ Bu “nezih” isimlendirme, sadece emekçi sınıfı “vasıflı” ve “vasıfsız” olarak ortadan ikiye bölmekle kalmaz, daha da önemlisi belli bir tür emeği “vasıfsız” olarak tanımladığından bütün insani özelliklerinden koparıp *içi boş* bir nesneye dönüştürür.¹⁶ Bu noktada belirtilmesi gereken şey, burjuva toplumunda bir “servet aracı” haline gelen emeğin vasıfsız olarak tanımlandığı ölçüde bu konumu dolduranlarca olduğu kadar diğer toplumsal konumlardakilerce de bir arzu nesnesi olarak görülemeyeceğidir. Bunun temel nedeni herhangi bir arzu nesnesinin işlevinin kişinin *eksikliği*ni duyduğu boşluğu (örneğin, zenginlik, şöhret, güç, takdir, tanınma, istenme, “100 metreyi 9.5 sanayide koşan bir atlet gibi aranıp bulunma”, vs.) doldurabilecek belli bir niteliğe yani “ruha” sahip olmasıdır. Kendisi “ruhsuz” ya da *içi boş* olan bir nesnenin bu işlevi göremeyeceği açıktır. İşte bu yüzden, burjuva toplumunun işçilerinin ve emekçilerinin karabasanı “vasıfsızlaşmadır”. Bu böyle olmakla birlikte, tarihin maddi evrimden okunabildiği kadarıyla, bu toplumunun temel dinamiğini oluşturan sermaye birikimi varlığını diğer eğilimlerin yanı sıra emeği vasıfsızlaştırarak sürdürebilmiştir.

Marx, burjuva toplumunda üretim araçlarının mülkiyetinin sermaye sınıfının eline geçmesiyle doğrudan üreticilerin “proleterleştigi” ve bunun sonucunda işçi ve emekçilerin üretken faaliyetleri üzerinde denetimlerini yitirmiş olduklarına dikkat çeker. Marx’a göre, mülksüzleşerek proleterleşen işçi emek gücünü kapitaliste satmak zorunda kaldığından, iki farklı türde denetim eksikliği yaşaya-

15) Bu alanın klasikleşmiş çalışması için Bkz. Magali S. Larson, *The Rise of Professionalism*, University of California Press, Berkeley, 1977.

16) Burada önerdiğimiz emeğin içinin boşaltılması kavramlaştırması Marx’ın soyut emek kavramıyla karıştırılmamalıdır. Marx, meta biçiminin ayırt edici özelliğini tanımlarken iki farklı nitelikteki nesnenin mübadele edilmesi neticesinde bu nesnelere içerilmiş farklı niteliklerdeki emek türlerinin soyut emek olarak eşitlendiğini belirtmektedir. İçi boş bir nesne olarak emek ile soyut emek arasındaki ilişki yazının devamında açıklanmaya çalışılmaktadır.

caktır. Bunlardan birincisi kendi çalışması ya da emek süreci üzerindeki denetim eksikliği; ikincisi ise emek ürününün kullanımı üzerindeki denetim eksikliğidir. Birinci eksiklik, üretim araçlarının emekçilerden koparılıp, kapitalistlerin özel mülkiyetine devredilmesinin doğrudan sonucudur. İkinci eksiklik ise üretilecek nesnelerin ne olacağına ve bunların ne tür toplumsal amaçlara yarayacağına emekçilerin değil kapitalistlerin karar vermesinden kaynaklanmaktadır.

Emekçilerin üretimleri ve ürünleri üzerinde denetimlerini yitirmesine yol açan kapitalist üretim ilişkilerinin bu iki koşulu üretimin *araçları* ve *amaçları* üzerindeki denetimin emekçilerden kapitalistlere aktarılması şeklinde de kavramlaştırılabilir. Buradan hareketle, Derber'den esinlenerek, iki tür vasıfsızlaşmadan söz edilebilir: *Teknik vasıfsızlaşma* ve *ideolojik vasıfsızlaşma*.¹⁷ Teknik vasıfsızlaşma üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan kapitalistlerin emekçileri “teknik bir plana” bağlı olarak belirli bir üretim akışına tabi tutması ve emekçilerin bu duruma karşı koyabilecek herhangi bir hakka sahip olmamaları anlamına gelir. Teknik vasıfsızlaşmanın düzeyini, sermayeler arası rekabet baskısı altında emek sürecinin uzmanlaştırma ilkesine dayanılarak parçalara bölünmesi, makineleştirilmesi, otomatikleştirilmesi, dijitalleştirilmesi ve benzeri gibi teknik ve örgütsel yapılara bağlı olarak rutinleştirilme düzeyi belirler.¹⁸ Kapitalistler emek sürecini rutinleştirebildikleri ölçüde sadece mülkiyetlerindeki üretim araçları üzerinde denetimlerini derinleştirmiş olmakla kalmazlar aynı zamanda bu üretimi gerçekleştiren emekçilerin iş yapabilme becerilerine yani “vasıflarına” ya da kişisel emek türlerine duydukları ihtiyacı da azaltmış olurlar.

Emekçilerin üretimlerinin amaçları ve sonuçları üzerindeki denetim eksikliği olarak tanımlanan “ideolojik” vasıfsızlaşma, emekçilerin ürettikleri nesnelerin belirlenmesi ve bunların toplumsal kullanımı hakkında söz sahibi olmaması anlamına gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle, kapitalistler ürünlerin tasarlanması, pazarlanması ve dağıtımı ile ilgili süreçlerin denetimini ele geçirerek, emekçilerin üretecekleri nesnelerin neler olacağına, piyasaya ne şekilde sunulacağına, bunların fiyatlarının nasıl belirleneceğine ve topluma nasıl bir fayda sağlayacağına dair düşünebilmelerini engellemektedirler. Ürettikleri nesnelerin toplumla bağının kurulduğu bu aşamalardan dışlanan emekçiler kas gücüne ya da rutinleştirilmiş belli bir teknik beceriye indirgindikleri ölçüde ürünleri hakkında duyarsızlaştırılarak “entelektüel” olarak vasıfsızlaştırılmaktadırlar.

17) Bkz. Charles Derber, “Managing Professionals: Ideological Proletarianization and Post-Industrial Labor”, *Theory and Society*, 12:309-341, 1983. Burada “teknik vasıfsızlaşma” ve “ideolojik vasıfsızlaşma” olarak kullandığımız kavramları Derber “teknik proleterleşme” ve “ideolojik proleterleşme” olarak ifade etmektedir. Marx proleterleşmeyi denetim değil mülkiyet temelinde tanımladığından, biz proleterleşme kavramı yerine proleterleşmenin sonucu olan vasıfsızlaşmayı kullandık.

18) Günümüzde sermayenin emeği vasıfsızlaştırma tarzına kuramsal ve tarihsel açıdan yaklaşan kapsamlı bir çalışma için bkz. Sungur Savran, “Yalın Üretim ve Esneklik: Taylorizmin En Yüksek Aşaması”, *Devrimci Marksizm*, 3:131-173, 2007.

Proleterin ideal tipi olarak sanayi işçisi temel alınıp kapitalist üretim tarzının tarihsel evrimine bakılacak olursa, sürecin öncelikle “ideolojik” vasıfsızlaşma ya da duyarsızlaşmayla başladığı ve ancak bu aşamadan sonra teknik vasıfsızlaşmayı içerdiği görülür.¹⁹ Fabrika üretimine geçilmeden önceki aşamada (“putting-out”) daha çok bir tüccar görünümünde olan kapitalist, üretim araçlarının mülkiyetine el koymadığından üretim üzerinde doğrudan bir denetim kuramamıştır. Bu aşamada bir zanaatkâr görünümündeki emekçi, tüccar kapitalist için üretmeye başladığında (yani emek gücünü ona sattığında) sadece üretiminin toplumsal amacını kendi iradesinin dışında bir başka iradenin tercihinine bırakmıştır. Bu bağlamda emekçi “ideolojik” olarak vasıfsızlaşırken aslında olup biten bu emekçinin kendi *ürününe* yabancılaşmasıdır. Burada emekçi ürününü istediği için değil, kendisine yabancı birisi ondan satın almak istediği için üretmektedir. Bu, daha sonra göreceğimiz gibi, meta üreten emekçinin her zaman ve her koşulda değişmez kaderidir. Üretim araçlarının mülkiyetinin kapitalistlerin eline geçmesiyle büyük ölçüde örtüşen fabrika üretimiyle başlayıp günümüze kadar devam eden teknik vasıfsızlaşma sürecine tabi kılınan sanayi işçisi, bu duruma ek olarak, emek gücünün kullanımının koşullarını kendi iradesi dışındaki bir iradeye terk etmeye zorlandığından, *üretimine* de yabancılaştırılmıştır. Bu anlamda proleterin ideal tipi olarak sanayi işçisi hem ürününe hem de üretimine yabancılaştırılmış emekçidir.

Marx kapitalist toplumun ayırt edici özelliğini oluşturan metallerden söz ederken, bunların garip varlıklar olduğunu belirtir. Metallerin garipliği üretilmiş nesnelerin emek ürünü olmasından kaynaklanmaz. Tarih boyunca insanlar her zaman diğer insanlar için yararlı olabilecek nesneler üretmişlerdir. Ürünler, insanların yararlı nesneleri piyasada mübadele etmek amacıyla üretmeye başlamalarıyla yani onları meta biçimine dönüştürmeleriyle mistik bir özellik kazanmışlardır. Metalleri diğer ürünlerden ayıran temel farklılıkları bunların değerinin yararlılıklarıyla ölçülmemesidir. Metaller diğer metallerle mübadele edilebildikleri ölçüde değerlidirler. Marx her zamanki ironisi ile “Metallerin dili olsaydı şöyle derlerdi” diye yazar ve ekler: “Kullanım değerlerimiz insanları ilgilendirebilir. Nesne olarak o bizim bir parçamız değildir. Nesne olarak bize ait olan şey değerimizdir. Meta olarak doğal ilişkilerimiz bunu tanırlar. Birbirimizin gözünde, değişim-değerinden başka bir şey değildir”.²⁰ Bu yüzden metaller piyasa çıktıklarında başka metallerle mübadele edilirlerken tek bir kurala uyarlar: Bir meta ancak kendisinin değerine eşit değerde bir başka meta ile değiştirilebilir.

Marx, bir metanın diğer bir meta ile eşit bir değerde olmasının ancak bunların üretilmesinde eşit miktarda türdeş emek harcanmasıyla mümkün olacağını en ince ayrıntısına kadar gösterdikten sonra, metallerin “mistik özelliği” ile ilgili

19) “Managing Professionals”, a.g.m., s.314.

20) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y. s. 92.

şu soruyu sormaktadır: “Öyleyse, emek ürünün anlaşılmaz özelliği, meta biçimine girer girmez, niçin ortaya çıkıyor?”²¹ Yanıtı çok net ve kısadır: “Kuşkusuz, bu biçimin kendisinden geliyor”.²² Bu yanıt, klasik politik iktisatçılar tarafından formüle edilmiş “emek değer teorisini” bir ideoloji teorisi olarak yeniden kurar. Meta biçiminin kendisi kendi gerçekliğinin bilgisinin elde edilememesinin tek nedenidir. Meta üretenler meta biçiminin gerçekliğini yani özünü bilmezler:

Farklı ürünlerimizi değişimle değer olarak eşitlediğimiz zaman, bu davranışımızla, aynı zamanda, biz bunlara harcanan farklı türden emekleri de, insan emeği olarak eşitlemiş oluyoruz. Bunun farkında olmayız, ama gene de yaparız.²³

Marx meta üreticilerinin meta biçiminin özünü bilmemelerini metaları “fetişleştirdikleri” şeklinde ifade etmiştir. Metaları fetişleştirmek demek, “mallarda türdeş insan emeğinin maddi halde birikmiş” olduğunu görmemek yani metalara insanlardan bağımsız bir öz ya da ruh atfetmek demektir. Örneğin, “bir inci ya da elmas inci ya da elmas olarak değerlidir”; yani sanki incide onu değerli yapan doğal bir “incilik” özü ya da elmasta onu elmas yapan doğal bir “elmaslık” özü vardır.²⁴ Fetişleştirilmiş bu üretilmiş nesneler mübadeleye sokulduklarında değerlerini diğer nesneler cinsinden değişim değerleriyle bize gösterirler: Bir kilo inci beş adet elmas eder!

Metaların fetişleştirilmesiyle yani üretilmiş yararlı nesnelerin değişim değerlerinden başka bir şey olarak görülmemeye başlamasıyla birlikte, bireyler arasındaki ilişkiler de değişime uğramıştır. Bundan sonrasını Zizek’den okuyalım:

Burada, iki özne karşılaşır; aralarındaki ilişki Efendiye duyulan hürmetin, Efendi’nin tebasını himaye edişinin getirdiği bütün ağırlıklardan kurtulmuştur; faaliyetleri baştan sona kendi bencil çıkarları tarafından belirlenen iki kişi olarak karşılaşır; her biri iyi bir faydacı gibi davranır; birine göre öteki kişi hiçbir mistik haleyle çevirili değildir; arkadaşına baktığında tek gördüğü, kendi çıkarını gözetken ve onu ancak ihtiyaçlarından bazılarını karşılayabilecek bir şeye –bir metaya- sahip olduğu sürece ilgilendiren bir başka öznedir.²⁵

Bundan böyle “bireyler arasındaki toplumsal ilişkiler her halükarda kendilerine ait karşılıklı kişisel ilişkiler olarak görünmek yerine, şeyler arasındaki ilişkiler kılıfına” bürünmüşlerdir: Birbirimize birbirimizin ihtiyaçlarını karşılayabilecek birer meta gibi görünürüz!

Yukarıda teknik ve ideolojik olarak iki ayrı boyutuyla ele aldığımız vasıf-

21) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y. s. 82.

22) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y. s. 82.

23) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y. s. 84.

24) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y. s. 92.

25) *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, a.g.y., s.41.

sızlaşma süreci, bireyler arasındaki toplumsal ilişkilerin söz konusu bu köklü değişimiyle iç içe geçmiştir. Her ne kadar bu ikisi bir madalyonun iki yüzü gibi görülebilseler de, iki farklı varlık alanı olarak birbirlerinden görece özerktirler. Burjuva toplumunda nesneler yararlı oldukları için değil mübadele edilebildikleri için üretildiklerinden, bu ürünleri üreten emekçiler de yararlı oldukları için değil değer yaratabildikleri için kapitalist üretime dâhil olurlar. Değersiz ya da mübadele edilemeyecek bir nesne üreten emekçi kapitalistler tarafından toplumsal üretimden dışlanır. Bu nedenle, emekçinin kendisi yani emek gücü bir meta olmuştur. Emek gücünün metalaşması yani değişim değerine dönüşmesi bireyin şahsiyeti ile emeğinin kişisel ve somut türü arasındaki bağı da koparıp atmıştır. Farklı ürünlerin metalar olarak mübadele edilmeleri bunlara içerilmiş farklı emek türlerini türdeşleştirip eşitleyerek soyut emeğe dönüştürmüştür. Bu sürece paralel olarak sermayeler arası rekabet baskısı altında gerçekleşen kapitalist üretim örgütlenmesi de belli bir ücret karşılığında emek güçlerini satan emekçileri vasıfsızlaştırmaktadır.

Demek ki, piyasaya yönelik üretimin hâkim hale gelmesiyle (getirilmesiyle) emeğin toplumsal biçimindeki değişim - yani toplumsal emeğin biçiminin kişisel ve somut emekten soyut emeğe dönüşümü - mübadele alanında bu toplumun üyeleri tarafından bilinmeden kendiliğinden olurken, bu gerçeklik içerisinde toplumsal üretime dâhil olan farklı emek türleri üretim alanında birbirleriyle rekabet eden kapitalistlerin girişimiyle vasıfsızlaştırılmaktadır. Birincisi bu topluma özgü üretim tarzının (meta üretiminin) doğrudan bir sonucuyken, ikincisi sınıf mücadelesine temel oluşturacak şekilde kapitalist sınıf tarafından gerçekleştirilmektedir. Burada söz konusu olan sınıf mücadelesi bütünselliğinde ideolojik olan bir gerçekliğin farklı sınıf konumlarından türeyen farklı bilinç konumları arasındaki mücadeledir. Proleterler de kapitalistler gibi meta fetişizminin hâkim olduğu aynı gerçekliğin içinde yer almaktadırlar ve onlar da metaları insan emeğinin ürünleri oldukları için değil sahip oldukları “doğal” özleri nedeniyle değerli olarak görmektedirler. Bu, proleterlerle kapitalistlerin aynı piyasa “gerçekliği” içinde yaşamakta olduklarını söylemenin başka bir şeklidir. Yalnız bu durum kamusal bir alan olan piyasadan üretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü özel mülkiyet alanlarına geçildiğinde gözle görülebilecek bir şekilde değişmektedir. Sanki piyasada metaların gizeminde buharlaşan Hegel’in meşhur Efendi-Köle diyalektiği “fabrikada” tekrar aramıza dönmekte ve insan silüetleriyle maddi bir gerçeklik kazanarak sermaye-emek çelişkisi (diyalektiği) biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada şu ara sonuca varıyoruz: Kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu bir toplumda metalar aracılığıyla birbiriyle mübadele edilen kişisel emek türleri soyut emeğe dönüşmüştür. Buna karşın, bütün kişisel emek türlerinin aynı tarzda ve düzeyde vasıfsızlaştırılabileceğini söylemek mümkün değildir. Yukarıda çok genel bir içerikte resmetmeye çalıştığımız sanayi işçisi ideal tipinin teknik ve “ideolojik” boyutlarda vasıfsızlaştırılmış olduğunu görmüştük. Bu sınıf

ile sermaye işlevini üstlenen sınıfın üretim alanında karşılaşması ilk bakışta eski toplumların özünü oluşturan “tahakküm ve kölelik” ilişkisinden çok da farklı değilmiş gibi görünür. Bu yanıltıcıdır çünkü burada en az üç tane önemli farklılık mevcuttur. Birincisi, köle konumunda olan proleter sadece çalışma saatleri içerisinde köledir; iş bitip piyasaya çıktığında burjuva toplumunun diğer bütün üyeleri kadar özgür ve eşittir. İkincisi, eski toplumlarda bağımlı öznenin özgürlüğü egemen öznenin onu kölelikten azat etmesiyle mümkün olabilmekteyken, burjuva toplumunda proleterin özgürlüğü sermayenin onu köleleştirmesiyle mümkün olabilmektedir. Üçüncüsü, eski toplumlarda efendi kölesini bir kişi olarak yaşam boyu himayesi altına alırken, burjuva toplumunda sermaye proleterleri emek gücünü belli bir süre için fiyatını ödeyerek satın aldığı bir nesne olarak görmektedir.

Belli bir sermaye için belli bir proleterin satın almak isteyeceği bir nesne olması, o proleterin bu sermayenin “gözünde” ihtiyaç duyduğu nesnenin “fiziksel” biçimine sahip olması demektir. Marx’ın klasik örneğiyle, “A’nın, örneğin B için, “saygıdeğer efendimiz” olabilmesi, saygıdeğer efendinin B’nin gözünde A’nın fiziksel biçimine girmesiyle mümkündür; üstelik ‘halkın babasının’ her yenilenişinde, yüzünü, saçlarını ve daha pek çok şeyi de hemen değiştirmesi gerekir”²⁶ Proleterin sermayeye bağımlı bir özne oluşunun gerçek nedeni budur: Proleter, kendisini (kimliğini) sermayenin ihtiyaçlarına bağlı olarak yeniden ve yeniden kurmak zorunda bırakılmıştır. Bir başka deyişle, proleter sermayenin arzuladığı bir metaya dönüşebildiği ölçüde kendisi için vardır. Marx’ın gençlik döneminde yazdığı gibi,

Demek ki, sermaye artık işçi için olmadığını düşünür düşünmez. . . , işçi artık kendisi için yok demektir, işi, öyleyse ücreti yoktur, ve o insan olarak değil, ama işçi olarak varolduğundan, kendini toprağa gömdürebilir, açlıktan ölebilir. . . . İşçi ancak sermaye olarak kendisi için varolur olmaz, işçi olarak vardır ve bir sermaye onun için varolur olmaz, işçi olarak vardır. Sermayenin varoluşu onun varoluşudur, yaşamıdır ve sermaye onun yaşamının içeriğini ona kayıtsız olan bir biçimde belirler.²⁷

Proleter *kendinde* bir meta olmanın ötesinde *kendisi için* de bir meta olmak durumundadır – hem de herhangi bir meta değil, kendisine her zaman kayıtsız olan sermayenin arzuladığı bir meta. Proleter âşık olduğu anda aldatılmış bir âşık ya da “partnere” benzemektedir. Uğradığı ihanet, yani kendisini her an aldatabilecek kayıtsız birine âşık olması, yaşadığı ilişkinin “düzeyli bir ilişki” olup olmasından bağımsızdır! Bu nedenle, kapitalizmin tarihi sermayenin emeğe ihanetinin ve bu ihanet karşısında emeğin mücadelesinin tarihi olarak da okunabilir.

26) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y. s. 63.

27) Karl Marx, 1844 *Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1976, s.171.

Bu bağlamda, proleterleştirmeye ve bununla bağlantılı ortaya çıkan vasıfsızlaştırmaya karşı emeğin mücadelesinin iki genel tarzından söz edilebilir: Birincisi *profesyonelleşme*, ikincisi ise *sınıf mücadelesidir*.

En genel düzeyde ifade edilirse, profesyonelleşme, sermaye ile emek *arasına* üçüncü bir toplumsal kategori yerleştirerek, bu ikisi arasındaki istikrarsız ilişkinin *dışında* yeni bir sınıf konumu yaratmaktır. Bu arayışın arkasında belli bir emek türünün, sermayenin denetiminden bağımsızlaştırılarak, vasıfsızlaştırılmasına direnme güdüsü bulunur. Bu hedefe ulaşmak için bu emek türünün “fiziksel” biçimindeki bireylerinin diğer emekçilerden farklı bir “yetkinliğe” sahip olduklarının gösterilmesi gerekir. Bu ayrıştırma eylemi işçi sınıfını bilgi emeği ve kol emeği olarak ikiye böler. Profesyonel olarak tanımlanacak olan emek türü bilgi emeğidir ve değişim değerinin üstünde bir toplumsal öneme ve *değere* sahiptir. Bilgi emekçileri, yani profesyoneller, bütün özel (kişisel) çıkarların ötesinde kamusal (toplumsal) çıkarlara hizmet etmekle yükümlüdürler. Bu nedenle, profesyonel emeğin standartları sermayenin isteklerinden “bağımsız” olarak, bu emeğin “sahipleri” tarafından belirlenmeli ve denetlenmelidir. Özel çıkarlardan bağımsız ya da muaf olma iddiası, profesyonellerin oluşturduğu toplumsal kategoriye hizmet sınıfı denmesinin temel dayanağıdır. “Profesyoneller” belli bir bilgi temelinde “kamu çıkarlarının korunması, kamu sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasından” sorumlu olduklarının *ahlaki* bilincinde olan kişilerdir.

Demek ki, profesyonelleşme belli bir bilgi birikimini ve ahlaki sorumluluğu kişinin *şahsiyetinden* yabancılaştırılamayacak özel bir mülkiyete dönüştürme arayışıdır. Gerçekten de, Perkin’in ileri sürdüğü gibi, profesyonel sanki vücuduna içerinmiş bir “sermaye” olarak doğuştan gelen bir takım niteliklere sahip bir birey olarak karşımıza çıkmakta ve sunduğu hizmeti gelir yaratan bir mülkiyete dönüştürmektedir.²⁸ Profesyonelin sunduğu hizmet aynı anda hem bir bilgi ve ahlak sermayesi hem de bir bilgi ve ahlak emeğidir ve bu ikisi kendi bireysel varlığıyla bir ve aynı şeylerdir. Buraya kadar yazdıklarımızı hatırlayarak, şu sonuca varıyoruz: Profesyonel akıntıya karşı kürek çeken bir emekçidir; emeğin toplumsal biçiminin soyut emek olduğu bir toplumda kişisel emeğini şahsiyetinin bir parçası olarak tanımlamaktadır. Oysa kapitalist üretim emekçilerin şahsiyetlerine kayıtsızdır.

Emekçilerin profesyonelleşme yoluyla vasıfsızlaştırmaya karşı mücadelelerinde etkin olabilecekleri tek alan *teknik vasıfsızlaştırmadır*. Profesyoneller sahip olduklarını iddia ettikleri bilgiden hareketle kapitalistlerin teknik planına direnip, emek sürecinde kendilerine özerk bir konum yaratabilirler. Buna rağmen, meta üretiminin örgütleyicileri yani kapitalistler *hiçbir zaman* üretimlerinin amacını kendi dışlarında bir sınıfın iradesine bırakmayacaklarından, bu emekçiler “ideolojik” olarak vasıfsızlaştırılmalarını yani ürünlerinin toplumsal kullanımı

28) Bkz. Harold Perkin, *The Rise of Professional Society*, Routledge: London, 1989.

hakkında duyarsızlaştırılmalarını engelleyemezler. Meslek ahlakından söz eden profesyonellere, meta *ürettiricileri* eylemlerini teorileştirebilseler ve “utanmasalar” şöyle derler: “Ürettirmekte olduğumuz nesnelerin toplumsal yararları ve sonuçları sizleri ilgilendirebilir. Sizlerin şahsiyetinin bir parçası olan profesyonel ahlakınız servet peşinde koşan bizlerin şahsiyetinin bir parçası değildir. Bizi ilgilendiren ürettirdiğimiz nesnelerin değeridir. Ürettirdiğimiz nesneler değişim değerine sahiplerse biz bunları ürettirir ve satarız. Bu ürünlerin yol açacağı sonuçları onları satın alanlar düşünsün”. Bir başka deyişle, kapitalist üretim koşulları altında, profesyonelleşme belki emekçinin *üretimine* yabancılaşmasını engelleyebilir ama asla *ürününe* yabancılaşmasını ortadan kaldıramaz. Bu anlamda, profesyonel, kendi gözünde şahsiyetinde somutlaşan bilgisini ve ahlakını sanki bütün metaların üzerinde söz sahibi olacak bir Efendiye dönüştürerek mistik bir haleyle çevrelemektedir. Profesyonel kendi kişisel emek türünü fetişleştirmekten başka bir şey yapmadığından, meta biçiminin gizemini çözemeyerek, ideolojik yanlış-bilmenin kalıplarını kıramamaktadır.

Peki, Marx’ın ideolojik yanlış-bilmenin belirlenimlerini kırıp, yabancılaşmış emeğe son vereceğini düşündüğü sınıf mücadelesi profesyonelleşmeden nasıl ve ne yönde farklılaşmaktadır? Marx için sınıf mücadelesi *iki kutuplu* politik bir mücadeledir ve şahsiyetlerin değil soyut emeğin varlık koşulları (yani toplumsal emeğin toplumsal biçiminin varlık koşulları) üzerinde süren bir mücadele anlamına gelir. Kapitalist üretim tarzının sonucunda *kendinde ve kendisi için meta* haline gelen proleterler, sınıf mücadelesi bağlamında *kendisi için işçilere* dönüşeceklerdir. Sözümlüğü uzatmadan gerisini Marx’a bırakalım:

Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın, böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil... bu savaşım içinde, bu yığın birleşir, ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar, sınıf çıkarları olur. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaşımdır. . . , öyle bir savaşım ki, en yüksek ifadesine götürüldüğünde toptan bir devrim olur.²⁹

Proleterler, “politik” savaşım içerisinde sınıf dayanışmasını sürdürdükleri sürece, sermayenin “yaşamlarının içeriğini” onlara “kayıtsız” biçimde belirlediğinin bilgisine erişirler. Şahsiyetlerinden bihaber olan sermayenin herhangi bir şahsiyetinin olmadığını gördüklerinde, metaların üzerindeki mistik hale de uçup gider ve metalar hakkında şu soruyu sorarlar: Bu ürettiğimiz nesneler kime ve neye yarar sağlıyor? Olası yanıtlarından bir tanesi şu olabilir: “Biz, işçiler ve emekçiler, hep birlikte, bu nesneleri kendimiz için değil bizi köleleştiren sermayeyi büyütmek için üretiyoruz. Gelin kendimiz için ne üretmek istediğimize ve

29) Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s.184.

nasil üreteceğimize birlikte karar verelim. Gelin kendimize ait üretimi kendimize ait karşılıklı kişisel ilişkiler olarak yeniden kuralım. Gelin sosyalist toplumu birlikte kuralım”.

Sonuç: TMMOB nereye?

Bu yazıya Türkiye’de toplumsal olarak üretilmiş nesnelerin kamu güvenliği-ne ve sağlığına ciddi tehditler oluşturduğu saptamasıyla başlamıştık. Bu durumu göstermek amacıyla seçtiğimiz az sayıdaki örnek, içinde yaşadığımız kapitalist gerçekliğin “barbarlık” sınırlarını dahi zorlamakta olduğuna işaret ediyordu. Barbarın sözlük tanımı “uygarlaşmamış topluluktur”. Birey olarak düşünüldüğünde ise barbar “kaba saba, ilkel” bir kişiyi ifade etmektedir. Uygarlaşma en basit ve yaygın tanımıyla kentlileşerek “yerleşik” yaşama geçip, sanat, bilim ve teknoloji alanlarında *eserler* yaratmak anlamına gelir. Toplumsal evrimin belli bir soyutlamasından türetilen bu tanım, insanın mekânla kurduğu ilişkisinde kültürel bir devrimi çağrıştırmaktadır. Uygâr toplumların insanları belli bir mekâna ve bu mekânda yaşamış, yaşayan ve yaşayacak olan bütün insanlara bağlılık *bilinciyle* ve *duygusuyla* yaklaşan kişilerdir. Bu bilinci ve duyguyu üreten ve kuşaklar arasında genişleterek geleceğe taşıyan aralarındaki sevgiye ve saygıya dayanan ilişkilerdir. Hiç şüphesiz, bu tanımın hakkını verecek ölçüde uygar bir toplum insanlık tarihinde mevcut değildir. O halde, uygar toplumlardan çok uygarlaşan toplumlardan söz etmek daha doğru olacaktır. Uygarlık bir ütopyadır; uygarlaşma bu ütopyayla uyumlu toplumsal ilişkiler çerçevesinde maddi ve kültürel yaşamlarını üreten insanlara ve onların toplumsal gerçekliğine karşılık gelir. Uygarlaşma bekli de sonu olmayan çok uzun bir yolculukta yolculuğun yönünü doğru tespit edebilmek ve yoldaki engelleri aşmak doğrultusunda “yoldaşlar” olarak dayanışmaktır.

Tekrar edecek olursak, günümüzde insanlar, burada ve dünyanın büyük bir bölümünde (her ne kadar kentlere yığılmış olarak yaşamaktaysalar da) uygarlaşan değil barbarlaşan toplumlarda varlıklarını sürdürmektedirler. Yukarıda tartıştığımız gibi, bunun temelinde kapitalizmin toplumsal ilişkilerinin insanlar arasında karşılıklı bağlılık bilincinin ve duygusunun gelişmesine mani olan maddi yapısı yatmaktadır. Sermayenin boyunduruğu altında birbirlerine duyarsız ve kayıtsız yaşamaya zorlanan insanlar, uygarlık ütopyasını gerçekleştirebilmek için el ele vermiş yoldaşlara hiç mi hiç benzememektedirler.

Burjuva toplumunun hücrecini, metayı, *bilimsel ve devrimci sosyalizmin* konusu olarak tanımlayan Marx, meta-biçiminin gizemini çözdüğünde, bugün karşımızda duran bu karanlık ve ürkünç gerçekliği üreten durumu ortadan kaldırmak için insanların bilinçlerinin değil bilinçlerini üreten koşulların değiştirilmesi gerektiğini bütün çıplaklığıyla ortaya koymuş oldu. Ona göre, kapitalizmin maddi koşullarından türeyen bilinç ancak ve ancak barbarlaşan bir topluluk üre-

tebilirdi. İnsanlığın uygarlaşma serüveninin en çalışkan, zeki ve inatçı öğrencilerinden Marx'ı *Marx* yapan ve onu diğerlerinden ayırtıran, işte tam da buydu. O bize, bilincin maddi üretim ilişkilerinden türediğini gösterdi. Marx, ütopyanın değil, kapitalist toplumun eleştirel teorisini oluşturmada ısrar ederek, nasıl ve neden uygarlaşma yolundan saptığımızı açıkladı. Teorik çalışmalarında ahlaki bir ilke tanımlamaktan itinayla kaçındı. Yine de eserlerinden kendi adımıza ahlaki bir sonuç çıkartmak istersek, bunu belki şu şekilde ifade edilebiliriz: “Ne olduğunuz nasıl yaşamak istediğinize değil nasıl yaşadığınıza bağlıdır”. Bu ilkeden hareketle gerçekliğimize baktığımızda, sınıflara bölünmüş ve bir sınıfın diğer bir sınıfı boyunduruğu altına aldığı toplumlarımızda insanların “tedavi edilerek” ya da “yetkinleştirilerek” uygarlaştırılmasının mümkün olmadığını görüyoruz.

Bu noktada konumuza, yani “yetkin mühendis” tartışmasına dönüp, meseleyi uygarlık/barbarlık çatışması açısından değerlendirdiğimizde, karşımızda büyük bir teorik ve pratik yanılsamanın bulunduğunu belirtmeliyiz. “*Meslek bilgisi ve yeteneği, meslekteki deneyim birikimi ve de kişiliği ve etik anlayışıyla belli bir olgunluk düzeyine, belli bir çitanın üzerine çıktığını kanıtlamış*” mühendisler yaratarak kamusal çıkarların geliştirilip, korunabileceğini iddia etmek belki iyi niyetli fakat özünde boş bir hedef gibi durmaktadır. TMMOB tarafından desteklenen 2000 yılında tamamladığımız bir çalışmada Türkiye’deki mühendislerin % 55’inin işlerinde teknik bilgi ve becerilerini ya hiç ya da çok az kullandıklarını öğrenmiştik.³⁰ Hâlihazırda ücretli olarak çalışan bu mühendislerin neredeyse yarıya yakını (% 46’sı) mühendis olarak çalışmak istemediklerini belirtmişlerdi.³¹ Bir başka şekilde ifade edersek, mühendis olarak çalışan bu *mühendisler* “mühendislik” yapmak istemiyorlardı ama yine de yapıyorlardı. O günlerde mesleğinden ve işinden soğumuş, yabancılaşmış, teknik bilgisini kullanmadığından gün be gün vasıfsızlaşmış bu kadar çok mühendisin varlığını Türkiye kapitalizminin net bir yansıması olarak okumuş ve yorumlamıştık. Bugün daha da kötüleşmiş olacağımızı tahmin ettiğimiz bu gerçeği düşününce, böyle bir ortamda “yetkin mühendislik” düzenlemelerinin yukarıda tanımladığımız anlamda “profesyonelleşme” girişiminden başka bir anlam taşımayacağını söylemek durumundayız. Bu girişim, mühendisliği “fetişleştirmenin” ötesinde proleterleşme karşısında yanlış bir politik konumlanışı beraberinde getirmekte ve işçi ve emekçilerin sınıf dayanışmasını ve mücadelesini zayıflatarak, toplumsal gelişmenin önüne bir engel olarak çıkmaktadır. Bu anlamda da, “TMMOB nereye” sorusunu kaçınılmaz olarak gündeme getirmektedir.

TMMOB, sınıf mücadelesinde işçi sınıfının ön saflarında yer almış; üyelerinin mesleki alanlarındaki gelişmeleri yakından izleyip, analiz ederek, sermayenin

30) Bkz. Ahmet Haşim Köse ve Ahmet Öncü, *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik: Türkiye’de Mühendisler, Mimarlar*, TMMOB, Ankara, 2000, s.212.

31) *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik*, a.g.y., s.211.

ülke kaynaklarını talan etmesine karşı çıkmış; öğrencileri, öğretmenleri, kamu emekçilerini, teknik elemanları, sanayi, tarım ve orman emekçilerini ve işsiz ve yoksul halkı baskılayan anti-demokratik yasaları, emperyalist kuruluşların plan ve programlarını emekten yana olan bütün güçlerle dayanışma içerisinde durdurabilmiş ve ülkenin siyasi terminolojisinde “demokratik kitle örgütü” olarak anılmayı ve bilinmeyi hak etmiş “devrimci, demokrat ve yurtsever” bir örgüttür. Günümüzde sınıf mücadelesinde genel bir duraklama ve gerileme izlense de, TMMOB bugün de emekçi kimliğinin ve değerlerinin arkasındadır. Bu örgüt, mühendislik sorumluluğunu egemenlere karşı “halk yığınları” için mesleki sorumluluk olarak tanımlarken, mesleki “yetkinlikle” sınıf mücadelesi arasındaki bağı çok net bir biçimde ifade edebilmiştir. TMMOB’nin unutulmaz “Sevgili Başkanı” Teoman Öztürk, 1975 yılında *Birlik Haberleri*’nde yayınlanan bir bildirisinde, “teknik elemanların” mesleki problemlerini ulusal ve uluslar arası düzeylerdeki toplumsal problemlerin bir parçası olarak görerek, egemen sınıfların baskısına karşı yürütülen mücadelede “politik” bir içerikte kavradıklarını belirttikten sonra şöyle demektedir: “Bugün mücadelenin siyasi içeriği sınıfsal bir nitelik kazanmış ve teknik elemanların mücadelesi bütün emekçi kitlelerin mücadelesinin bir parçası olmuştur.”³²

Demek ki, “yetkin” yani “bilgili, birikimli ve ahlaklı” mühendislik, kapitalist toplumun pratiğinde olduğu gibi teoride de bir “ayrıcalık” olamaz; aksine diğer bütün emeklerle “türdeş” olduğunu açıkça ortaya koyar. Bu nedenle, TMMOB bir emek örgütü olarak, “üyelerinde bazı özellikler arayan bir kulüp üyeliğini” kendisine hedef koymaz, üyelerinden yetkin mühendis *beratını* almasını beklemeyiz. Dahası, bu beratın ima ettiği teknik bilgi ve etiği “100 metreyi 12 saniyenin altında koşabilen alete” benzeterek, kendi başına değerli bir “şahsiyet” niteliği olarak asla kavramlaştırmaz. Belki de en önemlisi, her gün emekçi halkı, yaşamlarına kayıtsız biçimde, facialarla yüz yüze getirenlerin, mühendislerin emek gücünü satın alırken, onlarda bu tür bir şahsi nitelik aradıklarını varsaymaz. Ve şöyle bir “öz değerlendirme” yapar: Nasıl oluyor da bu ülkede “100 metreyi 9.5 saniyenin altında koşabilen” bir çok mühendis borsalarda “brokirlık”, gökdelenlerde ya da plazalarda “stratejik planlamacılık”, “pazarlamacılık”, “finansal analistlik” yaparken ve “100 metreyi 12 saniyede koşabilen” binlerce mühendis sokaklarda iş ararken ya da bilgi ve becerilerini hiç kullanmadıkları işlerde istihdam edilirlerken, Dilara’lar kapaksız “rögarlardan” fosseptik çukurlarına düşerek ölüme terk edilmektedir! Yani gerçekten de şöyle sorar: “Ben neyim ve neredeyim?”

32) Aktaran Ahmet Öncü, *A Sociological Inquiry into the History of the Union of Turkish Chambers of Engineers and Architects: Engineers and the State*, The Edwin Melen: New York, 2003, s.181.

tebilirdi. İnsanlığın uygarlaşma serüveninin en çalışkan, zeki ve inatçı öğrencilerinden Marx'ı Marx yapan ve onu diğerlerinden ayırtıran, işte tam da buydu. O bize, bilincin maddi üretim ilişkilerinden türediğini gösterdi. Marx, ütopyanın değil, kapitalist toplumun eleştirel teorisini oluşturmada ısrar ederek, nasıl ve neden uygarlaşma yolundan saptığımızı açıkladı. Teorik çalışmalarında ahlaki bir ilke tanımlamaktan itinayla kaçındı. Yine de eserlerinden kendi adımıza ahlaki bir sonuç çıkartmak istersek, bunu belki şu şekilde ifade edilebiliriz: "Ne olduğunuz nasıl yaşamak istediğinize değil nasıl yaşadığınıza bağlıdır". Bu ilkeden hareketle gerçekliğimize baktığımızda, sınıflara bölünmüş ve bir sınıfın diğer bir sınıfı boyunduruğu altına aldığı toplumlarımızda insanların "tedavi edilerek" ya da "yetkinleştirilerek" uygarlaştırılmasının mümkün olmadığını görüyoruz.

Bu noktada konumuza, yani "yetkin mühendis" tartışmasına dönüp, meseleyi uygarlık/barbarlık çatışması açısından değerlendirdiğimizde, karşımızda büyük bir teorik ve pratik yanılsamanın bulunduğunu belirtmeliyiz. *"Meslek bilgisi ve yeteneği, meslekteki deneyim birikimi ve de kişiliği ve etik anlayışıyla belli bir olgunluk düzeyine, belli bir çıtanın üzerine çıktığını kanıtlamış"* mühendisler yaratarak kamusal çıkarların geliştirilip, korunabileceğini iddia etmek belki iyi niyetli fakat özünde boş bir hedef gibi durmaktadır. TMMOB tarafından desteklenen 2000 yılında tamamladığımız bir çalışmada Türkiye'deki mühendislerin % 55'inin işlerinde teknik bilgi ve becerilerini ya hiç ya da çok az kullandıklarını öğrenmiştik.³⁰ Hâlihazırda ücretli olarak çalışan bu mühendislerin neredeyse yarıya yakını (% 46'sı) mühendis olarak çalışmak istemediklerini belirtmişlerdi.³¹ Bir başka şekilde ifade edersek, mühendis olarak çalışan bu *mühendisler* "mühendislik" yapmak istemiyorlardı ama yine de yapıyorlardı. O günlerde mesleğinden ve işinden soğumuş, yabancılaşmış, teknik bilgisini kullanmadığından gün be gün vasıfsızlaşmış bu kadar çok mühendisin varlığını Türkiye kapitalizminin net bir yansıması olarak okumuş ve yorumlamıştık. Bugün daha da kötüleşmiş olacağını tahmin ettiğimiz bu gerçeği düşününce, böyle bir ortamda "yetkin mühendislik" düzenlemelerinin yukarıda tanımladığımız anlamda "profesyonelleşme" girişiminden başka bir anlam taşımayacağını söylemek durumundayız. Bu girişim, mühendisliği "fetişleştirmenin" ötesinde proleterleşme karşısında yanlış bir politik konumlanışı beraberinde getirmekte ve işçi ve emekçilerin sınıf dayanışmasını ve mücadelesini zayıflatarak, toplumsal gelişmenin önüne bir engel olarak çıkmaktadır. Bu anlamda da, "TMMOB nereye" sorusunu kaçınılmaz olarak gündeme getirmektedir.

TMMOB, sınıf mücadelesinde işçi sınıfının ön saflarında yer almış; üyelerinin mesleki alanlarındaki gelişmeleri yakından izleyip, analiz ederek, sermayenin

30) Bkz. Ahmet Haşim Köse ve Ahmet Öncü, *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik: Türkiye'de Mühendisler, Mimarlar*, TMMOB, Ankara, 2000, s.212.

31) *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik*, a.g.y., s.211.

ülke kaynaklarını talan etmesine karşı çıkmış; öğrencileri, öğretmenleri, kamu emekçilerini, teknik elemanları, sanayi, tarım ve orman emekçilerini ve işsiz ve yoksul halkı baskılayan anti-demokratik yasaları, emperyalist kuruluşların plan ve programlarını emekten yana olan bütün güçlerle dayanışma içerisinde durdurabilmiş ve ülkenin siyasi terminolojisinde “demokratik kitle örgütü” olarak anılmayı ve bilinmeyi hak etmiş “devrimci, demokrat ve yurtsever” bir örgüttür. Günümüzde sınıf mücadelesinde genel bir duraklama ve gerileme izlense de, TMMOB bugün de emekçi kimliğinin ve değerlerinin arkasındadır. Bu örgüt, mühendislik sorumluluğunu egemenlere karşı “halk yığınları” için mesleki sorumluluk olarak tanımlarken, mesleki “yetkinlikle” sınıf mücadelesi arasındaki bağı çok net bir biçimde ifade edebilmiştir. TMMOB’nin unutulmaz “Sevgili Başkanı” Teoman Öztürk, 1975 yılında *Birlik Haberleri*’nde yayınlanan bir bildirisinde, “teknik elemanların” mesleki problemlerini ulusal ve uluslar arası düzeylerdeki toplumsal problemlerin bir parçası olarak görerek, egemen sınıfların baskısına karşı yürütülen mücadelede “politik” bir içerikte kavradıklarını belirttikten sonra şöyle demektedir: “Bugün mücadelenin siyasi içeriği sınıfsal bir nitelik kazanmış ve teknik elemanların mücadelesi bütün emekçi kitlelerin mücadelesinin bir parçası olmuştur.”³²

Demek ki, “yetkin” yani “bilgili, birikimli ve ahlaklı” mühendislik, kapitalist toplumun pratiğinde olduğu gibi teoride de bir “ayrıcılık” olamaz; aksine diğer bütün emeklerle “türdeş” olduğunu açıkça ortaya koyar. Bu nedenle, TMMOB bir emek örgütü olarak, “üyelerinde bazı özellikler arayan bir kulüp üyeliğini” kendisine hedef koymaz, üyelerinden yetkin mühendis *beratını* almasını beklemeyiz. Dahası, bu beratın ima ettiği teknik bilgi ve etiği “100 metreyi 12 saniyenin altında koşabilen alete” benzeterek, kendi başına değerli bir “şahsiyet” niteliği olarak asla kavramlaştırmaz. Belki de en önemlisi, her gün emekçi halkı, yaşamlarına kayıtsız biçimde, facialarla yüz yüze getirenlerin, mühendislerin emek gücünü satın alırken, onlarda bu tür bir şahsi nitelik aradıklarını varsaymaz. Ve şöyle bir “öz değerlendirme” yapar: Nasıl oluyor da bu ülkede “100 metreyi 9.5 saniyenin altında koşabilen” bir çok mühendis borsalarda “brokırılık”, gökdelenlerde ya da plazalarda “stratejik planlamacılık”, “pazarlamacılık”, “finansal analistlik” yaparken ve “100 metreyi 12 saniyede koşabilen” binlerce mühendis sokaklarda iş ararken ya da bilgi ve becerilerini hiç kullanmadıkları işlerde istihdam edilirlerken, Dilara’lar kapaksız “rögarlardan” fosseptik çukurlarına düşerek ölüme terk edilmektedir! Yani gerçekten de şöyle sorar: “Ben neyim ve neredeyim?”

32) Aktaran Ahmet Öncü, *A Sociological Inquiry into the History of the Union of Turkish Chambers of Engineers and Architects: Engineers and the State*, The Edwin Melen: New York, 2003, s.181.

Bolşevikler ve İslam

Dave Crouch

Irak'ta olası bir felaketle karşı karşıya kalan politik sistem İslamı günah keçisi ilan etmekte birleşmiş durumda. Haziran 2005'te Londra'daki bombalamaların ardından Blair'in Dışişleri Bakanı Jack Straw, saldırıların Irak'la ilişkisini kabaca reddederek yenilenmiş bir saldırının işaretini verdi.¹ Avrupa gazetelerinde yayımlanan ırkçı karikatürlere gösterilen tepkiler İslamofobinin sözde liberal çevreler üzerindeki etkisini ve solun kafa karışıklığını gösterdi.

Bu konu, devrimci solu İslami başörtüsü konusuna ilişkin tavır ekseninde kutuplaştırdı. Fransız Devrimci Komünist Birlik'ten Gilbert Achcar iki ucun ortasında pozisyon alarak, bir yandan kendi partisindeki ve Fransız solundaki bazı unsurları türban konusunda eleştirirken diğer yandan Sosyalist İşçi Partisi'ni (SWP) "Britanya Müslüman Birliği gibi İslami köktendinci bir örgüt ile" seçim işbirliği yaptığı için suçladı.² Ne var ki, Hristiyanlığın içinden çıkan sol eğilim-

1) Temmuz olaylarının ardından Yasmin Alibhai Brown "iğrenç manyak-sapkınların" "saf, içi boş şeytanlığı"ndan, "ayrıcalıklı İslami faşistler"den ve "çılgın bakışlı" "katiller"den söz etti ('Let Us Not Grace these Bombers with a Cause', *Independent*, 11 Temmuz 2005). Polly Toynbee SWP'yi "ilkel İslami aşırılıkçıların yol arkadaşı" olmakla itham etti ('In the Name of God', *Guardian*, 22 Temmuz 2005); hakaretimiz lakap bulmakta hiçbir zaman güçlük çekmeyen Nick Cohen ise liberal solun "psikopat aşırı sağın yol arkadaşı haline geldiğini" söyledi ('I Still Fight Oppression', *Observer*, 7 Ağustos 2005).

2) 'Marxists and Religion: Yesterday and Today', *International Viewpoint*, Mart 2005 içinde, bu makaleye <http://www.zmag.org> adresinden de ulaşılabilir.

li, "kurtuluş teolojisi" türünden dini yorumların İslam tarafından imkansız kılındığını söyleyen Achcar'ın sağ kesimlerin İslamın diğer dinlerden bütünüyle farklı olduğu savına büyük bir taviz verdiği görülüyor. Achcar'a göre, Kuran Müslümanları gerici bir zihin yapısına hapsediyor.³

Gerçekte ise İslami inanca sahip insanların arasından çıkan sol örgütlere ilişkin çok sayıda örnek mevcuttur. Malcolm X'in 1960'lardaki devrimci Kara Panter Partisi üzerinde büyük bir etkisi vardı, İran'da şaha karşı gerilla mücadelesi veren Mücahitlerin liderleri Marksizm ile İslamın bir tür bileşimini savunuyorlardı. Aynı zamanda, 1973'te Afganistan'da gerçekleşen askeri darbenin liderlerinin veya 1970'lerin ortalarında Pakistan'da millileştirme programını uygulayan Zülfikar Ali Butto'nun "İslam sosyalizmi" sloganına başvurması örneklerinin de gösterdiği gibi, İslam ülkelerinin yönetici sınıfları da halk içindeki desteklerini artırmak için sol retoriğe sıkça başvurular.

Böylelikle, Müslümanların devrimci fikirlere sahip olabileceği beklenebilecek bir şeyse, onları sosyalizme kazanmaya çalışan ilkeli Marksist örgütlerin tarihsel deneyimi nedir? Bu konudaki tartışmaların çoğunda eksik kalan nokta Lenin'in Bolşeviklerinin nüfusun yüzde onluk bölümünü -16 milyon insan-Müslümanların oluşturduğu eski Rusya İmparatorluğu halkı içinde devrimi nasıl yaptıklarının değerlendirilmesidir. Bu kısa makale bu boşluğu doldurmak için bir katkıdır. 1917'den 1920'lerin ortalarına değin Bolşevik siyasetin Stalin'in 1927'de İslama karşı başlattığı cadı avından radikal biçimde farklı olduğunu, ilk yıllarda Bolşeviklerin Müslümanları Komünist Partisi'nin içine davet ettiklerini ve İslami örgütlerle geniş çaplı bir birleşik cephe faaliyeti gerçekleştirdiklerini göstermeye çalışacağız.

Amacım Lenin'in mirasını sağ kesimin onun üzerine attığı çamurdan temizlemek ve Bolşeviklerin deneyiminden bazı dersler çıkarmak. Bu konu, otuz yıllık gerilemenin ve tecrit edilmişliğin ardından yeniden yükselmeye başlayan küçük ve yıpranmış devrimci sol için önem taşıyan bir dizi konudan biridir. Alex Callinicos'un belirttiği gibi, "Başörtüsü konusu gerçek sorunun semptomlarından biridir, bu sorun hem ekonomik sömürü hem de ırkçı baskı altında ezilen ve daha çok bu sebepten dolayı Müslüman inancına sıkıca sarılan Avrupa toplumunun en alt kesimini kucaklayarak hareketimizi nasıl genişleteceğimize ilişkin bir sorundur."⁴ İşçileri giydikleri kıyafetten veya dini inançlarından dolayı elimizin

3) "Marksizmin aynasında Ortadoğu," SWP'nin Temmuz 2004'te Londra'da düzenlediği "Marksizm 2004" etkinliğinde yapılan konuşma. Burada Achcar Hristiyanlık ile İslamiyetin birbirlerinden oldukça farklı yaratılışta olduğunu, biri zulüm görmüş bir tarihin ürünü iken diğerinin hızla kudretli bir imparatorluğun yöneticisi haline geldiğini söyleyerek Kuran'ın sol yorumlara kapalı olduğunu iddia etti: "[Kuran'ın] içinde bulduğunuz pek çok şeyi radikal sol bir tercümeyle tabi tutmaya çalışırken gerçekten zorlanırsınız. Bunun nedeni onların tanrının sizi sınıfsız yarattığını ve böylece toplumsal sınıfların doğal olduğunu ve onları yok edemeyeceğinizi söylemeleridir. Kadın meselesinden söz etmeye gerek bile yok...bu [Kuran] baştan aşağıya gerici siyasetlere kapı açar." Halbuki, İslama ilişkin Marksist yaklaşım Kuran türünden metinlerden değil toplumun içindeki maddi çelişkilerden yola çıkar.

4) 'Building on the Success of the London ESF', IST Tartışma Bülteni, Ocak 2005.

Devrimci Marksizm

tersiyle itersek kendimizi sekte bir çoraklığa mahkum etmiş oluruz. Irkçılığa ve emperyalizme karşı Müslümanlarla birlikte tavır almanın solun enternasyonalist görevi olduğunu söylemek herhalde abartma olmaz.

Bu aynı zamanda kişisel bir konu; bu nedenle kendi inançlarımla ilgili bir-şeyler söylemeliyim. Çocukken düzenli olarak katıldığım Anglikan kilisesinin ritüellerinin cazibesine kapılmışım. Buna karşılık, yirmili yaşlarıma girerken geçen sürede gerçek bir dini inanca sahip olduğumu hatırlamıyorum. Sonra o yıllarda kaderimin daha yüksek bir varlığın elinde olduğuna ilişkin güçlü bir hisse kapılmışım. Bu durum büyük olasılıkla o dönemde yaşadığım kişisel tedirginliğin, yoksulluğun ve umutsuzluğun bir yansımasıydı. Topluma çok öfkeliydim ve dini bir cemaate, şiddete veya dini şiddete yönelmem gayet mümkündü. Bunun yerine, Marksizmin dünyayı anlama ve onu değiştirmek için daha etkili bir rehber sunduğuna kanaat getirdim.

Bolşevikler döneminde Hristiyanlık

Dindar insanlara SSCB'yi sorduğunuzda size Stalin'in her çeşit dini inanca karşı işlediği su götürmez suçları birbiri ardına sıralayacaklardır. Çok sıklıkla tüm sosyalistleri de aynı fırçaayla karalarlar. Halbuki gerçekte Lenin döneminin Bolşevik Partisi ile veya aynı partinin Rusya'daki iktidarının ilk yılları ile Stalinizmin hiçbir ilgisi yoktur. Öncelikle, partinin programı açıkça ateist olsa da ateizm hiçbir zaman parti üyeliğinin bir koşulu olmadı: Bolşeviklere göre, din her yurttaşın özel alanına dahil bir konuydu. 1905'te Lenin parti programındaki ateizmi de kapsayan sert bir eleştiri kaleme aldı. Burada, "kapitalizmin karanlık güçlerine karşı verdiği kendi mücadelesi tarafından aydınlatılmadıkça sayısız bilirdi veya vaaz proleteriyayı aydınlatamaz" demekteydi.⁵

Sosyalistler halkın sosyalist örgütlerle ilk kez bağlantı kurduğu dönemlerde dini inançlara sahip olmasını olağan sayıp, ancak kendi güçleriyle dünyayı değiştirebileceklerine ikna oldukları müddetçe dini inançlarından sıyrılmalarını beklerler. Dinin "halkın afyonu" olduğunu ifade eden ünlü vecizesinin hemen öncesinde Marx, dinin aynı zamanda halka kendi ezilmişliğinin gerçekliği ile bu ezilmişliğe karşı koymak için özlemlerini ifade edebileceği bir dil sunduğunu da belirtir:

Dini ıstırap aynı anda hem gerçek bir ıstırapın ifadesidir hem de gerçek ıstırapa karşı bir isyan. Din ezilen kulun ahıdır, kalpsiz bir dünyanın kalbidir, ruhsuz koşulların ruhudur. Din halkın afyonudur.⁶

5) 'Socialism and Religion' (1905). Lenin'in burada alıntı yaptığımız tüm makalelerine www.marxists.org/archive/lenin adresinden ulaşılabilir.

6) K Marx, *Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right* (1843—vurgu orijinalinde), www.marxists.org adresinden ulaşılabilir.

Lenin devrimci partiye katılmadan önce işçileri dini inançlarını bırakmaya zorlamanın siyasi bir intihar olacağı konusunda oldukça netti. Tam tersine, dini inançlıların katılımını teşvik etti. 1909'da "Onların dini inançlarına yönelik en ufak bir saldırıya kesin olarak karşıyız" diye yazıyordu. Böyle yapanları "çocuk yuvası materyalistleri" olarak tanımladı:

Günümüzde dinin en derinde yatan kökü, kapitalizmin, sıradan emekçi insanlara her gün ve her saat, savaş, deprem ve benzeri olağanüstü olayların yaşattığından bin kez daha ağır gelen korkunç bir ıstırap veren ve en vahşi eziyeti uygulayan kör güçleri karşısında işçi kitlelerinin toplumsal olarak mazlum bir konumda bulunması ve görünürde bütünüyle çaresiz olmasıdır.⁷

Rus Marksistleri işçilerin radikalleşmelerinin dini inançlarına yansıyabileceğini de kavramışlardı. Yazdığı otobiyografide Trotskiy, 1890'ların sonundaki grev dalgası sırasında Ukrayna'daki işçilerin Rus Ortodoks Kilisesi'nden koparak diğer inançlara, örneğin "resmi dine karşı savaş veren" Baptistlere katıldığını kaydeder ve bu durumun çoğu zaman sosyalist siyaset yolundaki bir ilk adım, "devrim yolunda ilerleyişlerindeki geçici bir durak" olduğunu belirtir.⁸ Lenin'in 1903'te sayıları o dönemde 10 milyondan fazla olan Hristiyan dini cemaatlerin üyelerine seslenen bir gazete yayımlamayı önermesinin ardında da benzer bir gözlem yatar. 1904'te *Rassvet* (Şafak) gazetesi "deneme amacıyla" dokuz sayı yayımlanmıştır.⁹

Bolşeviklerin Hristiyanlığa karşı sekter olmayan tutumu Ocak 1905'te Petersburg'da gerçekleşen genel grev esnasında sınandı. Bu grevin doruk noktası 200 bin işçinin çara dilekçe vermek amacıyla yaptıkları ve askerlerin yaptığı katliamla sonuçlanan yürüyüştür. Bu harekete polis ajanı olduğu konusunda hakkında yaygın bir kanaat bulunan Grigori Gapon önderlik ediyordu. Lenin'in Gapon'la buluşup konuşmak ve hatta onu örgütlemek amacıyla her türlü gayreti göstermesinin ardından Bolşevikler gösteriye katıldılar.¹⁰ Gapon bir Rus Ortodoks papazıydı ve kilise en yukarı birimden köy hiyerarşisinin en alt seviyesine değin çarlık devletine yakından bağlıydı. Kilisenin bazı papazları Yahudilere karşı katliamlara öncülük etmiş, işçilere ve rejim muhaliflerine saldıran Kara Yüzler'i örgütlemişlerdi. Buna rağmen, çarlığın Ortodoksluğu sınıf iktidarının bir silahı olarak kullanıyor oluşu, Bolşeviklerin çok sayıda sıradan Rusun oldukça farklı nedenlerden dolayı Ortodoks inancına bağlı olduğu gerçeğini görmelerini engellemedi.

Bolşevikler Ekim 1917'de iktidara geldiklerinde Sovyet devletinin dinsiz bir devlet olduğunu ilan ettiler, din karşıtı değil. Aralık'ta Ortodoks kilisesi devletten ayrılıp mülk edinme hakkını kaybederken yeni doğanların nüfusa kaydedilme-

7) 'The Attitude of the Workers' Party to Religion' (1909).

8) L Trotskiy, *My Life* (Harmondsworth, 1984), 6. bölüm.

9) T Cliff, *Lenin, vol I: Building the Party* (Londra, 1986), s. 84-86.

10) a.g.e, s. 157-158.

si, evlilik, boşanma ve eğitim devletin sunduğu dindışı hizmetler haline geldi. Kiliseler okul, konut, klüp vb. olarak kullanılmaya başlandı, fakat dini gruplar ibadet amacıyla merkezi veya yerel otoritelere başvurmakta serbestti. Okullar laikti, din karşıtı değil.

Kararname yayımlamakla kiliseyi pratikte ortadan kaldırmak iki farklı şeydi. Bazı yerlerde Ortodoks hissiyat yükseldi ve kilise mülkünün kontrolü konusunda cemaatlerle Bolşevikler arasında çatışmaların yaşandığı anlar oldu. Buna rağmen, Ortodoks kilisesinin lideri Patrik Tikhon'un sayısı üç milyona varan kıtlık kurbanlarına yardım amacıyla döviz elde etmek için kilise mülkünün satışına direnmesinin ardından halkın Ortodoksluğa desteği ciddi biçimde azaldı. Trotskiy'in kilisenin malvarlığına el koyma kampanyasına karşı direniş örgütleyen 45 papazın idam edilmesi bu bağlamda gerçekleşen bir olaydır. Bu sert politika kiliseye karşı kasıtlı bir saldırıdan ziyade kıtlığın yarattığı olağanüstü koşullar bağlamında değerlendirilmelidir.¹¹

Gerçekte ise, bazı Hristiyan kiliseleri Bolşevik iktidar döneminde gelişmiştir. Baptistler, Evanjelik Hristiyanlar, Pentecostallar ve Adventistler gibi bir dizi dini teşkilattan oluşan Evanjelik Protestan hareketi, Sovyet iktidarının ilk on yılında 100 bin kişiden bir milyonu aşkın katılımcıya ulaşmıştır. Sovyet anayasasının tanıdığı dini propaganda özgürlüğünden faydalanan bu evanjelikler geniş çaplı ve etkin bir misyonerlik faaliyetine giriştiler. Bir dizi dini eser yayımladılar, vaiz yetiştirmek için İncil okulları açtılar, hayırseverlik programları organize ettiler, tarım ve imalat kooperatifleri kurdular.¹²

Evanjelizmin hızlı yükselişinin nedenlerinden biri Trotskiy'in Ekim 1918'de aldığı (birkaç ay sonra hükümet tarafından da desteklenen) dini inançlarının askerlik yapmayı yasakladığını kanıtlayan kişilerin askerlik görevi olarak cephe görevi yerine sağlık hizmetleri alanında çalışmasına izin veren kararıydı. Bu karar, iç savaşın en şiddetli dönemine girilirken alınmıştı. Rus evanjelikleri üzerine çalışan Bolşevik düşmanı akademisyen Paul Steeves pasifizm ile evanjelizmin yükselişi arasında doğrudan, nedensel bir ilişki kurulmasına karşı çıkmakla birlikte "pasifist görüşlerin Rus Baptist Kilisesi yönetimini etkisi altına aldığı özel dönemin (1917-1926) Baptist hareketin sayısal bakımdan olağanüstü güçlendiği dönemle çakıştığını" kaydediyor.¹³ Başka bir deyişle, genç erkekler askerlik görevinden kaçmak için evanjelistlere katılıyorlardı. Böyle olduğu halde, Bolşevik önderlik bunun din özgürlüğü siyasi ilkesine sahip çıkarken ödemek zorunda ol-

11) W Husband, *Godless Communists: Atheism and Society in Soviet Russia 1917-1932* (Illinois, 2000), s. 54-57.

12) P Steeves, *Keeping the Faiths: Religion and Ideology in the Soviet Union* (New Jersey, 1991), s. 85-86. Daha sonradan Protestan evanjelik hareketinin gelişimini sağlayan bu aktivitelerin tamamı Stalin'in iktidarını sağlamlaştırmasının ardından, Nisan 1929'de yasaklandı.

13) 'Russian Baptists and the Military Question, 1918-1929,' P Brock and T P Socknat (derleyenler), *Challenge to Mars: Essays on Pacifism from 1918 to 1945* (Toronto, 1999) içinde, s. 21-40.

dukuları bir bedel olduğuna kanaat getirdi.

Devrimin ertesinde iktidara gelindiğinde Lenin ateist propagandanın ılımlı olmasına dikkat etti. Kasım 1918’de şöyle yazıyordu: “Dini önyargılarla mücadele ederken aşırı derecede dikkatli olmalıyız; bazıları dini hislere saldırarak bu mücadeleye büyük zarar veriyor. Propaganda ve eğitime başvurmalıyız. Bu mücadeleye çok keskin bir biçim vermekle yalnızca halkın huzursuzluğunu arttırırız.” Lenin 1921’de “Herhangi bir milliyetin bizim halka dini inançlarından dolayı baskı yaptığımızı düşünmesine ve düşmanlarımızın böyle söylemesine zemin hazırlayacak her türlü davranıştan kesinlikle kaçın” öğüdüne uymayan parti üyelerinin kınanmasını öngören bir direktifin yayımlanması için partinin merkez komitesini ikna etti.¹⁴ Komünist grupların dini hislere saldırmaya yeltendiği bazı anlar oldu. Genç Komünistler Birliği’nin 6 Ocak 1923’te düzenlediği “Kızıl Noel” sırasında öğrenci ve işçi gençliğin palyaço elbiseleri giyerek Enternasyonal marşını söyleyerek dini figürlerin kuklalarını yaktığı törenler yapıldı. Ancak bu türden olaylar istisnayı ve Bolşevik önderlik tarafından sertçe eleştirildi.¹⁵ Kaldı ki, iç savaşın ve Alman Devrimi’nin yenilgisinin ardından devrimci dalga geri çekilirken tahmin edilebileceği üzere, tek başına ateist propaganda başarısız kalıyordu. Bolşeviklere göre dinin ortadan kaldırılması ancak “novy byt”in (temiz, sıcak ve sağlıklı barınma koşulları, elektrifikasyon, gelişkin tarım, yükselen yaşam standardı) inşa edilmesiyle mümkün olabilirdi. Fakat 1920’lerin ortalarına gelindiğinde hâlâ yedi yıllık savaşın felaketli sonuçlarının üstesinden gelmeye çalışıyorlardı.

Lenin’in “Militan Materyalizmin Önemi Üzerine” başlıklı yazısı ilk defa Mart 1922’de yayımlandı ve düzenli çıkan ilk ateist kitle gazetesi *Bezbojnik*’in (Ateist) birinci sayısı da aynı yılın sonraki döneminde basıldı. Fakat bu ve diğer yayınlar herhangi bir etki yaratamadı, çok geçmeden editörleri hararetle malzeme aramaya başladı. Tanrıtanımazlar Birliği demoralize olmuş küçük bir ateist grup tarafından 1925’te kuruldu ama ilk yıllarında etkisiz kaldı. Stalin’in tüm dini faaliyetleri yasakladığı yıl olan 1929’da ismini Militan Tanrıtanımazlar Derneği olarak değiştirdi ve ancak bunun ardından derneğin üye sayısından patlama yaşandı: 1931’de 5 milyon üyeye sahipti.¹⁶

14) Aktaran P Steeves, a.g.e.

15) W Husband, a.g.e., s. 58-59.

16) Bakınız: W Husband, a.g.e., s. 59-66. “Dini kuruluşlar hakkındaki” kanunun 17. maddesine göre: “Dini toplulukların aşağıda sıralanan faaliyetleri yapması yasaktır: a) karşılıklı yardım, kooperatifler, sanayi kuruluşları için fonlar kurmak ve genel olarak kendilerine ayrılan mülkleri dini gereksinimleri karşılamak haricindeki herhangi bir amaç için kullanmak b) üyelerine maddi destek vermek c) çocuklara, gençliğe, kadınlara özel toplantılar düzenlemek veya genel olarak incil, edebiyat, el sanatları, emek veya dini alanlarda çalışma toplantıları, gruplar, çevreler, bölümler kurmanın yanında geziler düzenlemek, çocuk parkları kurmak, kütüphaneler ve okuma salonları açmak ve sanatoryum ve tıp klinikleri işletmek...”

İslam ve imparatorluğun çöküşü

Müslümanlar Rus emperyalizminden büyük zarar görmüşlerdi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Orta Asya'da zorunlu askerlik uygulamasına geçilmesiyle birlikte öfke doruğa çıktı ve 1916 yazındaki kitle isyanı esnasında 2,500 Rus yerleşimcisi yaşamını yitirdi. İsyan acımasızca bastırıldı: Ruslar 83,000 kişiyi katletti. Çarlığın krizi din özgürlüğü ve çarlık tarafından tanınmayan ulusal haklarını talep eden milyonlarca Müslümanı radikalkeştirdi. Birinci Tüm Rusya Müslümanları Kongresi 1 Mayıs 1917'de Moskova'da toplandı. 1,000 delegenin 200'ü kadındı. Ateşli tartışmaların ardından sekiz saatlik işgünü, toprakta özel mülkiyetin ilgası, büyük ölçekli mülkiyete tazminatsız el konması, kadınlar için eşit siyasal haklar ve poligaminin ve tesettürün kaldırılması kabul edildi. Kongrenin anlamı dönemin İslam toplumlarının o dönemde tipik özelliği olan kadınlara yönelik kısıtlamaların dünyada ilk kez Rusya Müslümanlarınca kaldırılmasıydı.¹⁷

İmparatorluk coğrafyasındaki İslam monolitik bir inanç olmaktan oldukça uzaktı. Örneğin Tatarlarda ve Kırgızlarda kadınların örtünmesi geleneği yoktu. Peçe ve haremlik-selamlık uygulamasının Orta Asya'da geçerli olduğu bölgelere bakıldığında bu pratiklerin genellikle Rus kolonizasyonunun ertesinde başladığı ve büyük ölçüde gelir düzeyi yüksek kentli kadınlarca uygulandığı görülmüyordu.¹⁸ Orta Asya İslamının içindeki bir entelektüel çevre olan Ceditler (veya "yenilikçiler") devrim için büyük önem taşımaya başladı. Rus fethinin ışığında Müslüman mirasını yeniden yorumlamaya çalışıyorlardı. Toplumlarının yaşadığı "gerileme" ve "yozlaşma"nın nedeninin "saf" İslamdan ayrılmak olduğunu düşünen Ceditler, yüzyıl dönemecindeki Orta Asya toplumunun sert bir eleştirisini formüle ediyorlardı. Ancak Ceditler'e göre "saf İslam" kutsal kitap metinlerinin akılcı biçimde yorumlanması anlamına geliyordu ve bunun önkoşulu ise ulusları güçlü ve sağlıklı kılan modern bilgiydi. Öncü düşünürleri toplumlarını İslam yoluna sokma fikri kadar ilerleme ve teknoloji fikirlerinin de cazibesini kapılmışlardı. Bu anti-feodal, orta sınıf entelektüelleri dinin eğitim müfredatından çıkarılmasını ve kadınların toplumda daha aktif rol oynamasını istiyorlardı.¹⁹

Böylelikle Ceditler "ilerici" ve modern gördükleri Batıya yöneliyor ve Müslüman toplumunu geri bıraktığını düşündükleri Müslüman din adamları-

17) A. Bennigsen ve C. Lemercier-Quelquejay, *Islam in the Soviet Union* (Londra, 1967), s. 78; R. Pipes, *The Formation of the Soviet Union* (New York, 1954), s. 77.

18) D. T. Northrop, 'Hujum: Unveiling Campaigns and Local Responses in Uzbekistan, 1927', D. J. Raleigh (der), *Provincial Landscapes: Local Dimensions of Soviet Power, 1917-1953* (Pittsburg, 2001) içinde, s. 125-145.

19) A. Khaleed, *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia* (Berkeley, 1998).

na sırt çeviriyorlardı. Kendilerini Rus liberalizmiyle özdeşleştirdiler ve bundan dolayı 1914'te savaşı desteklediler. Ancak kayıp sayısı arttıkça Ceditler önceki ideallerini bir yana bıraktılar. Sonraki darbe 1918'de, Trotskiy'nin Batı emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama planlarını içeren gizli antlaşmaları açıklamasından sonra geldi.

Bunun ardından Ceditler, 1908'deki Türk Devrimi'ne önderlik eden Jön Türkler'e atıfla kendilerine Genç Buharahılar adını verdiler. (Buhara o dönemde dini ve kültürel bir merkezdi.) Dönemin en etkili Cedit önderi Abdulrauf Fitrat 1919'da İngilizleri Hindistan'dan kovma görevinin "Kuran'ı bir hayvanın ayaklarının altında çiğnenmekten kurtarmak kadar büyük bir görev...bir domuzu camiden çıkarmak denli güçlü bir kaygı" olduğunu yazacaktı. "Sovyet rejimi tarafından kurulan yeni yönetim organlarına üşüşen" Ceditler için Bolşevizm çekici bir alternatif haline gelmişti.²⁰ Moskova'daki Müslüman Komiserliği Rusya'nın İslam politikasını idare ediyordu, komünist oldukları kolay söylenemeyecek Müslümanlar bu örgütün liderlik mevkilerine getiriliyordu.²¹

Eski imparatorluğun sınırları içinde yaşayan Müslümanlar arasında Bolşevizme yönelen tek grup Ceditler değildi. Müslümanların arasında İslami değerlerin sosyalist ilkelere benzerliği hakkında yaygın bir tartışma yapılıyordu. "İslami sosyalizm" taraftarları Müslümanları sovyetleri inşa etmeye çağırdılar. "Din, özgürlük ve ulusal bağımsızlık!" ile "Yaşasın sovyet iktidarı, yaşasın şeriat!" dönemin popüler sloganları arasındaydı.²²

Önceden Japonya'da profesörlük yapan, 1919'da Britanya'ya karşı atağa geçen Afgan monarşisinin danışmanlığı görevine getirilen Muhammed Barkatullah'a kısaca bakmak dönemin ruhunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Barkatullah, (sonradan Türkistan olarak bilenecek olan) Orta Asya'daki uzun seyahati sırasında kaleme aldığı "Bolşevizm ve İslami Siyasi Örgütlenme" başlıklı broşürünü dağıtmıştır. Broşürün bir kopyasını ele geçiren Hindistan'daki Britanya gizli servisi, metni Farsçadan İngilizceye çevirmiştir. Bu metinden uzunca bir alıntı yapmaya değer:

Çarlık aristokrasisinin uzun, karanlık gecesinin ardından insan özgürlüğünün şafağı Rusya ufkundan söküyor, Lenin insan mutluluğunun bu şafağına ışık ve parlaklık veren parlayan güneştir. Rusya ve Türkistan'ın geniş topraklarının yönetimi işçilerin, çiftçilerin ve askerlerin eline geçmiştir. Irk, din ve sınıf ayrımları ortadan kalkmıştır...Ancak bu saf, biricik cumhuriyetin düşmanı Asya uluslarını ebedi esaret altında tutmayı uman Britanya emperyalizmidir. İnsan özgürlüğünün yeşeren ağacı kök salmaya ve güçlenmeye başlamışken onu devirmek için askeri birliklerini Türkistan'a soktu. Dünyanın ve Asya uluslarının

20) A Khaleed, 'Nationalizing the Revolution in Central Asia: The Transformation of Jadidism, 1917-1920', R G Suny ve T Martin (der), *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin* (Oxford, 2001) içinde.

21) J Smith, *The Bolsheviks and the National Question, 1917-1923* (Londra, 1999), s. 131.

22) F M Muhametşiy, *Musul'mane Rossii* (Moskova, 2001), s. 48-49.

Müslümanlarının Rus sosyalizminin soylu ilkelerini anlamasının ve ona ciddi ve istekli biçimde sarılmasının zamanı gelmiştir. Bu yeni sistemin belli başlı faziletlerini anlamalı, gerçek özgürlüğü savunmak, gaspçı ve despot Britanya'nın saldırılarını püskürtmek için Bolşevik birliklere katılmalıdırlar. Vakit kaybetmeden modern bilimi, güzel sanatları, pratik fiziği, kimyayı, mekaniği vb. öğrenmek üzere çocuklarını Rus okullarına göndermelidirler. Ey Müslümanlar! Bu ilahi çağlığı dinleyin. Lenin kardeşimizin ve Rusya'nın Sovyet hükümetinin size yaptığı özgürlük, eşitlik ve kardeşlik çağrısına kulak verin.²³

Müslümanlar ve Sovyetler

Eski Rusya sömürgelerinin ezilen halkları için din özgürlüğü ulusal özgürlüğün önemli bir vechesiydi. Bolşevik siyaset, çarlığın ulusal azınlıklara ve onların dinlerine verdiği zararları telafi etmeyi amaçlıyordu. Bu sadece bir temel adalet ve demokrasi meselesi değildi, aynı zamanda Müslümanların kendi aralarındaki sınıfsal çelişkileri açığa çıkarabilmek için de gerekliydi. Bundan dolayı, ulusal özerklik ve Rusya'dan bağımsızlık Sovyet politikasının temel unsurlarıydı. Genç Sovyet hükümetinin 24 Kasım 1917'de yayımladığı "Rusya'nın ve Doğu'nun Tüm Müslüman işçilerine" başlıklı bildirmede şöyle deniyordu:

Tüm camileri ve ibadethaneleri yok edilen, inançları ve görenekleri çarlar ve ezenler tarafından ayaklar altına alınan Rusya Müslümanlarına: inançlarınız ve ibadetleriniz, ulusal ve kültürel kurumlarınız sonsuza dek hür ve dokunulmazdır. Tüm Rusya halkının olduğu gibi, sizin haklarınız da devrimin kudretli koruması altındadır.

"Korenizatsiya" veya "yerlileştirme" olarak bilinen, günümüzde pozitif ayrımcılık olarak nitelendirilebilecek geniş bir program uygulamaya kondu. Rus ve Kazak yerleşimcileri ile onların Rus Ortodoks Kilisesi içindeki ideologlarının kovulmasıyla işe başlandı. Rus dilinin hakimiyetine son verildi ve yerli diller okullara, devlet dairelerine ve basına geri döndü. Yerli halkın mensuplarına devlet organlarında ve komünist partilerde liderlik mevkileri verildi ve işe alınmada Ruslar yerine onlara ayrıcalık tanındı. Rus olmayan yeni kuşak liderler yetiştirmek üzere üniversiteler açıldı.²⁴

Çarlar tarafından yağmalanan kutsal İslami anıtlar, kitaplar ve eşyalar camilere geri verildi: Hazreti Osman'ın Kutsal Kuran'ı Aralık 1917'de Petrograd'da düzenlenen törenle Müslüman Kongresi'ne geri verildi.²⁵ Müslümanların dini günü olan Cuma günü Orta Asya genelinde tatil günü olarak ilan edildi.²⁶

23) Bu çalışma A Khaleed'in 'Nationalizing...' başlıklı çalışmasında anılıyor. Tam metni Britanya Kütüphanesi'nin dehlizlerinden bulup çıkaran Irina Lester'e minnettarım.

24) Ayrıntılar için bkz: 'The Seeds of National Liberation', *International Socialism* 94 (Bahar 2002), s. 115-142. Ayrıca şu çalışmama bkz: 'Levy i prava malykh narodov', *Svobodnaya Mysl'*-XXI, sayı: 7, 2004, veya www.postindustrial.net

25) A. Avtorkhanov, *Imperia Kremli* (Vilnius, 1988), p99.

Şeriat hukuku 1917 Şubat Devrimi boyunca Müslümanların merkezi bir talebiydi. İç savaşın sonuna yaklaşıldığı 1920-21 döneminde Orta Asya ve Kafkasya'da Sovyet hukuk kurumlarıyla yan yana İslami mahkemelerin şeriat hukuku uyarınca adalet işlerini gördüğü paralel mahkeme sistemi kuruldu. Halkın dini adalet ile devrimci adalet arasında seçim yapma hakkına sahip olması amaçlanıyordu. Sistemi denetlemek üzere Sovyet Adalet Komiserliği bünyesinde bir Şeriat Komisyonu tesis edildi. Rus hukukunun Orta Asya koşullarına uygun hale getirilmesi ve genç yaşta evlenme ve poligami gibi konularda iki sistemin uzlaştırılması için Sovyet bölge yönetimlerine bağlı bir dizi komisyon kuruldu.

Recm ve el kesme gibi bazı şeri cezalar yasaklandı. Şeriat mahkemelerinin bu konulardaki verdiği kararların yüksek adalet organlarıncı onaylanması zorunluydu. Bazı şeriat mahkemeleri kadının başvurusuna uyarak boşanma işlemi yapmayı reddetmek ve iki kadının şahitliğini bir erkeğin şahitliğine eş tutmak gibi konularda Sovyet hukukunu görmezlikten geldiler. Bu nedenle taraflardan birinin talebi halinde yeniden yargılanmayı mümkün kılan bir kararname Aralık 1922'de yayımlandı. Gene de davaların yüzde 30 ila yüzde 50 arasındaki bölümü şeriat mahkemelerinde görülüyordu, Çeçenistan'da ise bu oran yüzde 80'in üzerindeydi. Bunun da ötesinde, Sovyet yetkililerinin de bazen şeriat hukukundan etkilendikleri oluyordu: alkol alan veya örtüsüz bir kadınla eve giren erkeklerin cezalandırılması gibi.²⁷

Ayrıca paralel bir eğitim sistemi de kuruldu. 1922'de İslami vakıflara ait mülkiyet haklarının bir bölümü eğitim amacıyla kullanılmak şartıyla Müslüman yönetimine verildi. Bunun sonucunda, medrese sistemi oldukça genişledi. 1925'te Kafkasya'daki Dağıstan eyaletinde 183 devlet okuluna karşı 45,000 öğrencinin eğitim gördüğü 1,500 medrese bulunuyordu. Kasım 1921'e gelindiğinde Orta Asya'da bini aşkın sovyet okulu bulunuyordu; ancak bu okullar kapasitelerinin oldukça altında, 85,000 öğrenciye sahiptiler.²⁸

Bolşevik siyaset İslami hareketin sağ ve sol kanatlarının ayrışması sonucunu verdi. Tarihçiler Müslüman liderlerin çoğunluğunun Sovyet iktidarı altında geniş bir inanç hürriyetine kavuşulduğuna ikna olarak işçi devletine koşullu destek sundukları konusunda fikir birliğine varmış gözüküyorlar.²⁹ Böylece, Bolşevikler Kazak pan-İslami grubu Uş-Juz (1920'de Komünist Partisi'ne katıldı) ile,

26) A. Park, *Bolshevism in Turkestan, 1917-1927* (New York, 1957), s. 214.

27) Bu ve önceki paragraf şu kaynaktan alınmıştır: A. Park, a.g.e., s. 229-234; F.M. Muhametşiy, a.g.e., s. 45-48; V.O. Bobrovnikov, *Musul'mane Severnogo Kavkaza* (Moskova, 2002), s. 217-234; D.T. Northrop, *Veiled Empire: Gender and Power in Soviet Central Asia* (New York, 2004), s. 77-78, 274-275; G. Massell, *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia: 1919-1927* (Princeton, 1974), s. 202-203.

28) M. Bennigsen Bröxup, 'Russia and the North Caucasus', M Bennigsen Bröxup (der), *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards the Muslim World* (Londra, 1992) içinde, s. 7; T. Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1929* (New York, 2001), s.130; A. Park, s. 242-243.

29) G. Massell, a.g.e.; A. Bennigsen ve S. Wimbush, *Muslim National Communism in the Soviet Union: A Revolutionary Strategy for the Colonial World* (Chicago, 1979); A. Khaleed, *The Politics....*

İran'daki pan-İslami Cangali hareketiyle ve mistik bir Sufi tarikatı olan Vaisitler ile ittifaklar kurmayı başardılar. Dağıstan'da Sovyet iktidarının kurulması büyük ölçüde Müslüman lider Ali Hacı Akusinski'nin partizanları sayesinde mümkün olabildi. Çeçenistan'da Bolşevikler güçlü bir sufi tarikatının başı olan Ali Mata-ev'i kazandılar, o da Çeçen Devrimci Komitesi'nin başına geçti.³⁰

Moskova, Orta Asya'da savaşmak üzere Rus olmayan, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan³¹ askeri birlikleri görevlendirdi. Tatar, Başkırt, Özbek ve Türkmen birlikleri Bolşevik düşmanı istilacılara karşı savaştılar. İç savaş sırasında Doğu ve Türkistan cephelerinde savaşan Kızıl Ordu birliklerindeki askerlerin yarısından fazlası Tatar'dı. Kafkasya'daki Kızıl Ordu birliklerinin içinde Kabartaylı molla Katkathanof'a bağlı "Şeriat Süvarileri"ne mensup on binlerce asker vardı. Tatar Bolşevik lideri Mir-Said Sultan Galiyev şöyle yazıyor: "İç savaş müddetince köylerin, hâttâ dağlı halkların tüm aşiretlerinin esas olarak dini saiklerle, 'Sovyet iktidarı bize Beyaz Ordu'dan daha geniş dini özgürlük tanıyor' diyerek Biçareov ve Denikin'in birliklerine karşı savaştığını görmek mümkündür."³²

Müslümanların bir bölümü devrimci sonuçlar çıkararak kendiliklerinden komünist partilere katıldılar. Trotskiy 1923'te güney cumhuriyetlerindeki parti üyelerinin en azından yüzde on beşinin İslama inananlardan oluştuğunu kaydederek onları "kapımızı çalan taze devrimci kadrolar" olarak nitelendirmişti. Orta Asya'nın bazı bölgelerinde komünist partisi üyelerinin en az yüzde yetmişi Müslümandı. Dini gelenek ve inançlarının izlerini beraberlerinde getiriyorlardı: 19-20'lerin ortalarında üst düzey komünist parti üyelerinin eşleri dahi örtülüydü.³³

Tarihçi Edip Halit'e göre, "tüm bulgular Türkistan Komünist Partisi kurulur-

30) A. Bennigsen and S. Wimbush, s. 222-223; V.O. Bobrovnikov, s. 218; M. Bennigsen Broxup, 6. bölüm; A. Avtorkhanov, s. 99.

31) Erken dönem Bolşevik literatüründe "Müslüman" sözcüğünün bir dini inanç tanımı olarak değil milliyet ve coğrafyaya ilişkin bir kısaltma olarak kullanıldığını önemle kaydetmek gerekiyor. Trotskiy bile "Müslüman milliyetçiliği"nden söz etmektedir ('Vospitanie molodezhi i natsional'nyi vopros', *Pravda*, 1 Mayıs 1923). Bu, dönemin geçerli anlayışını olduğu kadar Orta Asya'daki ulus-devletlerin yeni oluşu gerçeğini de yansıtmaktadır. Bennigsen ve Wimbush'un yukarıda anılan kitabı bu karışıklık tarafından ciddi ölçüde sakatlanmaktadır.

32) Mir-Said Sultan Galiev, 'The Tartars and the October Revolution' ve 'The Methods of Antireligious Propaganda Among Muslims' (1921), her iki yazı da şu kaynaktan yeniden yayımlandı: A. Bennigsen ve S. Wimbush, s. 138-157. Rusya'nın Müslüman bölgeleri Sultan Galiyev gibi oldukça parlak komünist öaderler yetiştirdiler. Bir öğretmen çocuğu olan Galiyev Kasım 1917'de 23 yaşındayken Bolşeviklere katıldı ve beş ay sonra İslam Komiserliği'nin başına geçti. Üretken bir yazar ve konuşmacıydı. Bugün iyice aşına olduğumuz, kendilerini "sosyalist" ya da "Marksist" olarak tanımlayan Üçüncü Dünya'nın ulusal kurtuluş hareketlerinin ve benzeri görüşlerin fikir babası Sultan Galiyev'dir. (Örneğin Cezayirli Ahmed Ben Bella ondan alıntı yapmaya bayılırdı.) Sultan Galiyev Doğu'daki ulusal kurtuluş hareketlerinin özü itibarıyla anti-empyrealist, sosyalist ve devrimci olduğunu ileri sürmekteydi. Onun Marksizm, milliyetçilik ve İslam füzyonunun Bolşevizmden büyük bir sapma olduğu kuşku götürmez. Ancak bu durum dönemin özgül koşullarının ve Rus Devrimi'nin yenilgisinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Galiyev yükselen Stalinist bürokrasinin ilk önemli kurbanıdır.

33) L. Trotskiy, 'Tasks of Communist Education,' *Problems of Everyday Life* (New York, 1994) içinde, s. 118; A. Avtorkhanov, s. 102; D. Northrop, 'Hujum...'

ken Ceditlerin partiye bir an önce katılabilmek için kuyruğa girdiğini gösteriyor.”³⁴ Yine de 1917’nin ertesinde devrim vagonuna atladıktan sonra “işçi iktidarı” sloganını istismar ederek yerli, esas olarak da köylü halka saldıran Orta Asya’daki Rus şovenistlerinin alt edilmesi için esaslı bir mücadele vermek gerekti. İç savaş dolayısıyla bölgenin Moskova ile bağlantısının iki yıl boyunca kesilmesi bölgedeki kendinden menkul “Bolşevikler”in ellerini yerli halka eziyet konusunda serbest bıraktı. Bu nedenden ötürü, İslami bir silahlı isyan olan Basmacı hareketi ortaya çıktı. Lenin, yapılan hataların düzeltilmesinin “devasa, tümüyle tarihsel” önemine işaret ediyordu. 1920’de “Rus hakimiyetinin devamı olarak gördükleri (Orta Asya’daki) Sovyet iktidarının etrafına üşüşen çarlık dönemi artığı polis, asker, güvenlik kuvvetleri, yönetim elemanlarının Rusya’daki toplama kamplarına gönderilmesi” emrini verdi.³⁵ Bu temizlik hareketinin bir parçası olarak, Orta Asya’daki parti siyaseti “dini önyargılardan arınma”nın yalnızca Ruslar için bir önkoşul olduğunu belirtti. Ortodoks dini kanaatleri nedeniyle 1,500’ü aşkın Rus Türkistan’daki partiden atılırken, bir tek Müslümana dahi ceza verilmedi.³⁶

Stalin’in İslama saldırısı

Sovyet sanayisinin zayıflığı ve bu nedenle halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması için verilen mücadele, Bolşeviklerin din özgürlüğünü ve ulusal hakları garanti altına almaya yönelik çabalarının temelini sürekli olarak aşındırıyordu. Büyük yoksulluk rejimi aşağıya çekiyordu. Henüz 1922’de Moskova Orta Asya’ya aktardığı mali yardımları kesmek zorunda kaldı ve bu nedenle çok sayıda devlet okulu kapandı. Maaşlarını alamayan öğretmenler işlerini bıraktılar. Bunun anlamı cemaat tarafından finanse edilen Müslüman okullarının tek alternatif haline gelmesiydi: Eğitim komiseri Lunaçarski “Ekmek veremezken katığa el koymaya yeltenemezsiniz” diyordu. Şer’i mahkemelerinin tüm ödenekleri 1924’te kesildi. Ancak ekonomik etkenler Müslümanların şikayetlerini mahkemeye taşımalarına zaten engel olmaktaydı. Genç bir kızın görücü usulü veya çokeşli evliliğe razı olmadığı takdirde açlığını giderme imkanını dahi bulması zordu, zira bulabileceği bir iş veya gidebileceği bir yer yoktu.³⁷ İşsizlik nedeniyle Rusya’da kadınların konumu zayıfladı, devletin annelik/doğum haklarını karşılayamaması sonucunda kadınlar yeniden evlerine çekilerek geleneksel aileye mahkum hale

34) A. Khaleed, *The Politics...*, s. 288.

35) Aktaran: H Carrère d’Encausse, *The Great Challenge: Nationalities and the Bolshevik State, 1917-1930* (New York, 1992), s. 183. Bennigsen ve Lemercier-Quelquejay’a göre, “merkezdeki Sovyet iktidarı Müslümanları kendisine çekmekte isteksiz gözüküyordu, aynı durum çevrede daha da şiddetli yaşıyordu” (*Islam in the Soviet Union*, s. 83).

36) A. Park, s. 209.

37) a.g.e., s. 242; G. Massell, s. 196-198, 258-259.

geldiler.

Yükselmekte olan Stalinist bürokrasi, kontrolünü merkezileştirmeye ve güçlendirmeye çalışırken, çarlarla Stalinizm arasındaki sürekliliğe vurgu yapmanın esas ulusal topluluk olan Rus ulusuna mensup olan işçileri rejime bağlayacak güçlü bir araç olduğunu keşfetti. Bu nedenle, Stalin giderek Rus olmayan cumhuriyetlerin sözde “ulusal sapmalar”ını hedef almaya başladı ve Rus şovenizminin yeniden canlanmasını teşvik etti. Bolşeviklerin ordu içinde, devlet ve ekonomi alanlarında muhtaç olduğu eski çarlık bürokratları arasında bu siyasetine destek buldu. 1922’de Lenin Bolşeviklerin “süte batmış sinek gibi Büyük Rus şovenizmi süprütüsü denizine batmak” üzere oldukları uyarısını yaptı.

Söz konusu eğilimler 1920’lerin ortalarından itibaren güçlenirken, Stalinistler “töre suçları”yla mücadele etme, “kadın hakları”na ve Özbekistan ile Azerbaycan özelinde tesettür konusuna odaklanma gerekçesiyle İslama yönelen geniş bir saldırıyı planlamaya koyuldu. Kampanyanın sloganı Orta Asya dillerinde de “bas-kın”, “taarruz” anlamlarına gelen “Hücum”du. İki yıl süren etkisiz propaganda-nın ardından, 8 Mart 1927’deki Dünya Kadınlar Günü’nde Hücum kitle eylemi aşamasına geçti. Kitle mitinglerinde kadınlara tesettürü bırakma çağrısı yapıldı, bölge kadınlarından oluşan küçük grupların platforma çıkıp peçelerini yakılan ateşe atmaları beklendi.

Hücuma ilişkin yakın dönemde yayımlanan bir kitabın yazarına göre, Bolşevik iktidarın ilk yıllarında Müslüman kadınları tesettürü reddetmeye teşvik etme –en azından zorlama- türünden fikirler Bolşevik düşünceye pek az sızabil-mişti:

Özetle, başörtüsünün varsayılan toplumsal tehlikeleri ve zararlı etkileri 1926 öncesinde olsa olsa ikincil bir konuydu. Gerçekte ise, 1926 öncesinin parti siya-seti [tesettürün reddinin] Jenotdel’in* merkezi ilgi alanı olmayacağı konusunda oldukça berraktı. Genellikle tersi geçerliydi- hakim mevkilerde bulunan pek çok Bolşevik tesettürün bırakılmasını teşvik etmenin henüz olgunlaşmamış, partinin çıkarlarını zedeleyecek ve hedef saptıracak bir sapma olduğunu belirtmişti.³⁸

Kızıl Ordu komutanı Mihail Frunze, Mayıs 1920’de toplanan Türkistan Kadınları Birinci Kongresi’nin –tamamı tesettürlü- 118 delegesine hitaben yaptığı konuşmada kadınların giydiği “paranji”nin (yerlere kadar inen ağır at kılından yapılan çarşaf) Sovyet otoritelerinin gözünde onların politik görüşleri hakkında

38) D. Northrop, *Veiled Empire...*, s. 78.

*) **Jenotdel**: Aleksandra Kolontay ile Inessa Armand tarafından 1919’da Sovyetler Birliği’nde kurulan dünyanın ilk kadın bakanlığı. Sovyetler Birliği’nde yaşayan kadınların çalışma, evlilik, eğitim vb. konulardaki durumlarını iyileştirmeyi hedefliyordu. Kadın sorununun tamamen çözüldüğünü ileri süren Stalinist bürokrasi tarafından 1930 yılında kapatıldı (ç.n.).

herhangi bir olumsuzluğu ifade etmediğini söyledi. Nitekim iç savaş yıllarında bu çarşaf askeri amaçlara dahi hizmet edebilmişti: Delegelerin Türkistan'ın kurtuluşuna hizmet edebileceğini söyleyen Frunze şöyle devam ediyordu: "paranjinin altında onurlu bir kalp çarpıyor, paranjinin altında devrime hizmet edilebilir ve paranji bazen bir Kızıl Ordu gözcüsünü gizler."³⁹ 1923'te Orta Asya'daki parti liderleri Özbek kadınlarına tesettürü bırakma çağrısı yapanları "sol sapma" içinde olmakla suçlamıştı. Ağustos 1925'te dahi Tüm-Özbek Jenotdel'inin bir toplantısında ana konuşmacı "kadın sorunu'nun çözümünün esas yolunun kadınların ekonomik ve maddi güvenliğinin artırılması" olduğunu ileri sürerek tesettürün reddi siyasetini anti-Bolşevik bir siyaset olarak nitelendiriyordu. Bunun da ötesinde, bir Bolşevik "kadın sorununun çözümünü paranjıyı atmak olarak algılayan Ceditlerin anlayışına karşı çıkmalı ve bunun yerine kadınların politik ve ekonomik alanlardaki tam bağımsızlığını desteklemeliydi."⁴⁰

Buna karşılık, "Hücum" Marksist pratiği başaşağı çevirmeyi öneriyordu: Kadınlara eğitim görme, çalışma ve geleneksel ailenin dışında yaşama fırsatları yaratarak onların bağımsızlıklarını arttırmaya teşvik etmek yerine, Hücum çok eşliliği, erken evliliği ve başlık parasını yasaklarken onları propaganda zoruyla ikna etmeye çalışıyordu. Kampanya, cinsel ilişkilerin ve aile hayatının acil olarak dönüştürülmesi kadar iddialı bir hedef güdüyordu. Dahası, parti saflarında bu çabaya öncülük edebilecek yerel halktan kadınların neredeyse hiç bulunmamasına rağmen süratli bir kampanyayı açlıyordu. 1926 yılı itibariyle Özbekistan Komünist Partisi üyelerinin yüzde 93.5'i erkekti; Temmuz 1927'de 426 Özbek kadın partiye üyeydi, bu rakam parti üyesi kadınların dahi dörtte birinden azdı. Cumhuriyetin nüfusu o dönemde 5 milyonun üzerindeydi.⁴¹

Hücum, kaçınılmaz biçimde yerel halkın büyük çoğunluğu tarafından Rus sömürgecilerinin yabancı, zorla uygulanan bir dayatması olarak algılandı. Bunu vurulamak istercesine, Moskova Hücum siyasetini uygulamak için tamamı "Lenin tarafından rahatlıkla Büyük Rus şovenisti olarak tanımlanan kişilerin arasında" yer alan iki Rus erkeğini görevlendirdi.⁴² Bu türden bürokratlar için Müslüman kadınlarla ilgilenmenin özgürleşme üzerine yüksek fikirlerle pek az ilgisi vardı; onlar daha çok eksik istihdam edilen bir emek gücü kaynağı olarak kadınlara ilgi gösteriyorlardı.⁴³ Bu kampanya Ruslar ile Orta Asya'nın yerli halkları arasındaki derin ırksal gerilimin arkaplanını oluşturduğu bir ortamda uygulamaya kondu. Bu dönemin milliyetçiliği hakkındaki değerli bir çalışmanın yazarına göre:

Çatışmanın çoğu, elbette, şiddete dayanmıyordu. Sembolik şiddet içeren hare-

39) a.g.e., s. 80-81 (vurgu aslında)

40) a.g.e., s. 81. Ceditçi reformcular devrim öncesindeki dönemde tesettürün kaldırılmasının kadının statüsünün yükselmesinin önemli bir parçası olduğunu öne sürüyorlardı.

41) D. Northrop, 'Hujum...', s. 129 ve 11. dipnot.

42) G Massell, s. 227-228.

43) a.g.e., s. 165-171.

Devrimci Marksizm

ketler çok daha sık görülüyordu. Çatışmanın Orta Asya cumhuriyetleri üzerinde kimin hak iddia edebileceği konusunda oluşu nedeniyle sembolik konular özel önem kazanıyordu... Rusların Müslümanların dudaklarına domuz yağı sürmesi veya onları domuz eti yemeye zorlaması en sık rapor edilen sembolik şiddet türü olma konusunda açık ara öndeydi.

Stalin'in zorlama kolektifleştirme programının habercisi olan Hücum'un iradesi çığırnlığı kadınlar ve Komünist Partisi için büyük bir felaketti.⁴⁴ İlk olarak, tesettürün kaldırılması başarısız oldu: kamuoyu önünde örtülerini atan kadınların büyük çoğunluğu hızla yeniden örtündüler; neredeyse tüm parti-içi belgeler bu olguyu teslim ediyor. Ardından kampanyaya karşı kendisini öfke, düşmanlık ve nihayetinde şiddet aracılığıyla ortaya koyan ani ve sert bir tepki doğdu. Camilerdeki ibadet ve biraraya gelişlere katılımın büyük olduğu, başta genç kızlar olmak üzere Sovyet okullarında okuyan Müslüman çocukların okuldan alındığı ve yerel gençliğin Genç Komünistler Birliği'nden kitleler halinde istifa ettiği görüldü. Başını açan kadınlar sokaklarda artan biçimde saldırıya ve tacize maruz kaldılar. Bazı köylerde gençlik çeteleri kadınlara tecavüz ediyor, çok sayıda kadın sıklıkla kendi akrabaları tarafından öldürülüyordu. 1928'in ortalarına gelindiğinde şiddetin dizginlerinden boşandığı ve kadın-erkek ayırt etmeden "kültür devrimi" ile yakından uzaktan ilişkisi olan herkesi hedeflediği görüldü. Binlerce insan telef oldu. Katiller, yakalanıp cezalandırıldıkları durumlarda ise çoğu zaman yerel halk tarafından "şehit" ilan edildiler.⁴⁵

Hücum konusu üzerinde çalışan bellibaşlı tarihçiler, bu saldırının etkisiyle Sovyetler Birliği'nde İslam'ın güçlendiği konusunda hemfikirler. Tesettürün altı ay içinde ortadan kaldırılmasının hedeflenmesine rağmen partinin paranjiyi yok etmesi onyıllar aldı. 1950'li ve 1960'lı yıllara değin Orta Asya caddelerinde başörtüsü nadir değildi. Özbekistan'ın 1991'de SSCB'den ayrılmasından sonra, devlet müeyyidesi veya teşviki olmaksızın, ulusal bağımsızlığın sembolü olarak tesettür hızla geri geldi.⁴⁶

Teori ve pratik

Bolşeviklerin din özgürlüğü konusundaki sicili ile karşı karşıya kalan sağcı eleştirmenler rejimin zayıf olması nedeniyle Lenin'in gerçek amaçlarını gizleyerek Müslümanları ezmek için uygun zamanı beklediği fikrinde ısrar ediyorlar. Tam tersine, Lenin'in bu konuda devrim öncesi ile devrim sonrasındaki yıllardaki

44) Ne yazık ki Rusya'daki kadın kurtuluş hareketi üzerine çalışan en önemli tarihçilerden biri olan Richard Stites Hücum'un Stalin'in "cinsiyetçi Termidor"unun bir parçası olduğunu görememiştir (R. Stites, *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism and Bolshevism 1860-1930* (Princeton, 1978), s. 340).

45) G. Massell, s. 275-284; D. Northrop, 'Hujum...'

46) D. Northrop şöyle yazıyor: "Hücumun başörtüsüne saldırısı yalnızca onun gücünü arttırdı, kısa vadede türbanlı kadın sayısı arttı." 'Hujum...', s. 145.

yazılarında ve siyasi pratiğinde kuvvetli bir süreklilik vardır. Komünist partiler, ancak karşı-devrimci gericiliğin başlangıcı olan 1920'lerin ortalarından itibaren bu gelenekten kopmaya başladılar, 20'li yılların sonunda ise Leninizme kesin olarak sırt çevirdiler.

Bolşevikler sadece dini azınlıkların Sovyet iktidarını desteklemesini sağlamak için onları kandırmayı amaçlıyor olsalardı, iç savaş bittikten sonra şeriat mahkemelerinin ve din okullarının kurulmasına onay vermeleri için herhangi bir gerekçe olmazdı. Bolşeviklerin işe almalarında yerli halka öncelik tanınması, Kiril alfabesinin kaldırılması, Rus yerleşimcilerinin yeniden yerleştirilmeleri, fabrikaların eski imparatorluğun uzak bölgelerine taşınmasını içeren geniş "pozitif ayrımcılık" programları gibi, paralel yasal ve eğitim sisteminin kurulması da azımsanmayacak miktardaki kaynağın merkezi devlet aygıtından aktarılmasını gerektiriyordu. Bolşeviklerin dini inanç sahibi herkesi ezmek gibi bir niyeti olsaydı, dini pasifistlerin askerlik hizmetinden kaçmalarına 1918'den itibaren göz yummazlardı.

Bu durum, ulusal sorunla derinden ilişkisi bulunan dine yaklaşıma ilişkin olarak Bolşevikler arasında anlaşmazlıkların mevcut olmadığı anlamına gelmez. Bir kısım önder dahil olmak üzere çok sayıda Bolşevik, herşeye rağmen Lenin ve Trotskiy'in erken döneme damgasını vuran görüşlerine karşı çıkıyordu. Bu yoldaşlar ezilenlerin milliyetçiliği ile ezenlerin milliyetçiliği arasında veya ezilenlerin dini ile ezenlerin dini arasında ayrım yapmıyorlardı. Onlara göre din bir düşmandı. Lenin milli ve dini haklara yönelik bu soyut karşıtlığın canlanan Rus sovenizmi ile tam olarak uyumlu olduğunu öteden beri belirtiyordu.

Lenin ve Stalin ulusal sorun konusunda ihtilafa düşünce anlaşmazlık doruk noktasına çıktı. İhtilaf temel bir siyasi ilkeye ilişkindi⁴⁷ ve merkeze uzak cumhuriyetlerden Bolşeviklerin katılımıyla Haziran 1923'te Moskova'da düzenlenen kapalı bir toplantıda ele alındı. Din konusu, özel olarak da İslam tartışma boyunca gündeme geldi. Stalin'in pozisyonunu temsil eden Ordjonikidze'ye arka çıkan ultra-solcular, sürekli olarak Lenin'in milliyetler siyasetine ve partinin dine ilişkin "liberal" yaklaşımına saldırdılar. Örneğin, bir Kırım Tatarı olan Firdiyevs, Ceditlerle birlikte Orta Asya'da "işleyen bir cami" kurmaktan bahsettiği için Türkistanlı lider Hodjanov'a saldırdı. Ek olarak, Bolşeviklerin Doğu'daki komünist yetkililerin yerel dilleri öğrenmesi doğrultusundaki ısrarını ulusal azınlıklara, -bu tartışmanın bağlamında- Ruslara yönelen "yeni türde bir baskı" olarak tanımlayıp eleştirdi.⁴⁸

Hodjanov'un konuşması, partinin ulusal sorun konusundaki bildirilerini bir ilke sorunu olmaktan ziyade bir tür "harici siyasi oyun" olarak gören anla-

47) Bu konuyu *International Socialism* dergisinin 94. sayısında yayımlanan, yukarıda referans verilen yazımda açıkladım.

48) *Tainy Natsional'noi Politiki TsK RKP: Stenograficheskii Otchet Sekret-nogo IV Soveshchaniia TsK RKP, 1923g* (Moskova, 1992), s. 256-257.

yıştan kendisinin dahi etkilendiğini gösterdi. Bu yanlış düzeltmek amacıyla Hodjanov'un sözünün Trotskiy tarafından kesildiği stenografik kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ancak buna rağmen Hodjanov'un Türkistan'daki din politikasına ilişkin değerlendirmeleri partinin Lenin'in taktiklerini uygulama konusundaki çabalarını yansıtmaktadır:

Ceditlerin yardımı ile birlikte yaşayan bir cami ortaya çıkıyor. Dinsel unsurlarla, ulemayla verilen somut mücadele, "kadılık" müessesesinin yaşama geçirilmesi mücadelesi biçiminde ifade edilmelidir. Bu noktada Ceditlerimizin bu kişilerin ruhban sınıfından değil liberallerden oluştuğunu garantilemeleri gerekir. Fergana'daki Kırgız nüfusu arasında resmi halk kadılığı kurumunu kurmaya ihtiyacımız var ve bunun anlamı daha sol unsurlara dayanan bir pozisyonu kazanmaktır. Ardından vakıf mallarının yönetimi ve işletilmesi sorunu geliyor. Bu sorunları çözerken parti dışındaki entelijensiyanın sol unsurları ile, liberallerle ittifaka ihtiyacımız var.⁴⁹

Benzer şekilde, Azerbaycanlı Ahundov da muhafazakâr İslami elitleri etkisizleştirmek amacıyla, Ramazan ayı boyunca Müslümanlara fitrelerini dini hiyerarşi kanalıyla vermek yerine doğrudan Doğu'daki kıtlık kurbanlarına bağışlamaları doğrultusunda fetva vermeleri için "az çok liberal mollaların" ikna edilmesinden söz etmiştir. Azerbaycanlı komünistler, bu yolla Hodjanov'un "yaşayan cami"sinin kontrolünü geleneksel İslami liderlerin elinden almayı umuyorlardı.⁵⁰ Tersinden, Çeçenyalı Elderhanov dini ve ulusal duyguları aşağılamanın felaketli sonuçlarına işaret ediyordu: "Bir taraftan mollaları sakalından çekistirirken ve halkı perişan eden, eşkiyaları dağlara çıkaran vergileri (hedeflenen rakamın ancak % 5-6'sı toplanabildi sonunda) süngü zoruyla dayatırken diğer taraftan işçilere yaltaklanan konuşmalar yapmak, gülücükler dağıtmak son kertede Sovyet iktidarına düşmanlığı beraberinde getirmiştir."⁵¹

Bolşeviklerin sağcı eleştirmenleri ile benzer şekilde, Bolşeviklerin iç savaşın dayatmasıyla Marksist ilkelerden geri adım atarak ulusal ve dini hislere taviz verdiğini ileri süren bazı unsurlar solda da mevcuttur.⁵² Tarihi belgeler, Lenin ve Trotskiy'in yaptığının bu olmadığını ve onlarla anlaşmazlığa düşen Bolşeviklerin bu tartışmada Stalin'in yanında yer aldığını açıkça gösteriyor. Daha da önemlisi, anlaşmazlık içinde bulundukları halkların desteğini almak amacıyla Bolşeviklerin kendi ilkelerini çiğnediğini ileri süren bu tembel anlayış, sonuçta her türlü birleşik cephe olasılığını geçersizleştiriyor. Marksist ilkeleri terketme korkusuyla, yalnızca fikirlerinin uyduğu insanlarla birleşik cephe kurulabileceği fikrine

49) A.g.e., p. 113. Dört günlük konferansın sonunda yaptığı kapanış konuşmasında Zinovyev, Hodjanov'un konuşmasını övgüyle anmıştır (a.g.e., s. 223).

50) a.g.e., s. 162-163.

51) a.g.e., s. 197.

52) Örneğin bakınız: Hannah Sell'in 'Islam and Socialism' (İslam ve Sosyalizm) başlıklı yazısı, *Socialist Today*, no 87 (Ekim 2004), veya G. Byrne'nin *Solidarity*'nin 46., 47., 48. ve 50. sayılarında yayımlanan çok daha zayıf yazıları (2004).

kapılmak çocuk yuvası materyalizmidir.⁵³

Bolşeviklerin ulusal hakları desteklemesi her türlü ayrılma talebini özendir-mek anlamına gelmiyordu. Lenin kendi hakim sınıflarına karşı mücadele eden farklı uluslardan işçilerin birliğinin artırılması amacıyla somut koşullara uygun siyasetin gerekliliğini belirtiyordu. Lenin ulusal soruna ilişkin yazılarında din ko-nusuna fazla yer vermemişti; fakat bu durumun din özgürlüğünün çarlık iktidarı altında yaşayan ulusal hareketlerin esas taleplerinden biri oluşunun açıkça ortada olmasından kaynaklandığını kolaylıkla farz edebiliriz.⁵⁴ Kısaca ifade etmek ge-rekirse, pozisyonu şuydu: Dini inanç temelli her türlü baskıya karşı mücadele? Tabii ki evet. Her türlü dini gelişmeyi, genel olarak “dini kültür”ü desteklemek? Tabii ki hayır.⁵⁵ Marksistlerin dini özgürlükler talebine aktif olarak sahip çıkıp çıkmaması ise soyut sloganlara değil yalnızca somut koşullara bağlı olarak gün-deme gelebilir.⁵⁶ Bolşeviklerin şariat hukukuna toleranslı davranmalarının sebebi İslami muhafazakârlığa yalnızca Büyük Rus şovenisti siyasetlere karşı mücade-le yoluyla meydan okunabileceğini kavramalarıydı; bu sayede dini elitlerin tüm toplumsal sınıfları caminin çevresinde kaynaştırabilme kabiliyetini azaltmayı ve Müslüman toplumun kendi içindeki sınıf çelişkilerini açığa çıkarmayı amaçlıyor-lardı.

Moskova’daki Bolşevik önderliğin benimsediği politikalar ile Ruslar ara-sında yeşeren şovenizmin veya yerel aktivistler arasında yaygınlaşan ultra-sol-culuğun daimi sorunlara neden olduğu uzak bölgelerdeki tecrübesiz yoldaşların sergilediği davranışlar arasında sıklıkla farklılıklar ortaya çıkıyordu.⁵⁷ Mollaları sakallarından çekistirmek, en az Sovyet mahkemesinin alkol alan bir kişiye para cezası vermesi kadar Moskova’nın politikalarını reddetmek anlamına geliyordu. Lakin dini özgürlük dar yobaz gruplarının din adına her istediklerini yapabilmesi demek değildi: bu yüzden şariat hukukunun aşırı yorumlarına karşı sınırlamalar getirildi. Jenotdel’den kadınlar dünyadan yalıtılmış İslami toplulukların bağrında yaygın olan dehşet verici cinsiyetçiliğe karşı mücadelenin bedelini yer yer hayat-larını yitirerek ödediler.

53) “ ‘Uzlaşma’ya yönelik görünüşte devrimci korkunun arkasında gerçekte siyasi pasiflik yatmaktadır...bu ciddi bir siyasi mücadeleyi gerektiren bir yanılsamadır.” L. Trotskiy, ‘On the United Front’, *The First Five Years of the Communist International*, cilt: 2 (New York, 1974) içinde, s. 96.

54) Örneğin, Lenin Polonyalı köylülerin “milliyet, din ve ‘Polonya’ toprağı mücadelesi”nden (‘Critical Remarks on the National Question’, 1913) ve erken kapitalizmin “tüm eski ortaçağa özgü, kastsal, yerel, yarı-millî, dini ve öteki engelleri” ortadan kaldırarak toprakları ulus-devletler biçiminde birleştirdiğini belirtir (‘The Rights of Nations to Self-Determination’, 1914). Trotskiy ‘Müslüman milliyetçiliği’nden söz eder (bakınız 31 nolu dipnot).

55) Lenin, ‘Critical Remarks on the National Question’.

56) Örneğin Nick Grant ile Ger Francis’in dini okullar üzerine yaptığı ve SWP’nin Konferans-öncesi Tartışma Bülteni’nin 2 ve 3. sayılarında (2005) yer alan tartışmaya bakılabilir.

57) 35 nolu dipnota bakınız.

Devrimci Marksizm

Zinovyev ve Radek, Eylül 1920'de Bakü'de yapılan Doğu Halkları Kurultayı'nda Batı emperyalizmine karşı "kutsal savaş" (gazavat) çağrısı yaptı. Bunun oportünist bir slogan olup olmadığına karar vermek için çağrının yapıldığı dönemdeki siyasi durumu değerlendirmek gerekir. Bolşevik Partisi bu dönemde ultra-solculuğun yükselişinin yanı sıra eski sömürgelerdeki şovenist sızmalardan da büyük zarar görüyordu. Önderlik milyonlarca insanın anlayabileceği bir dilde konuşmaya çalışıyordu. Eğer halkı Sovyet iktidarı için savaşmaya ve ölmeye teşvik ediyorsanız ve çoğunun savaşmayı ve ölmeyi dini terimler aracılığıyla algıladıklarının farkındaysanız, bu insanlar için savaşın bir yönüyle dini bir savaş olduğunu görmemeniz için fazla neden yoktur. Aynı anda, Zinovyev ve Radek savaşın gerici mollalara karşı savaşımı da içeren bir sınıf savaşı olduğunu da defalarca vurgulamışlardır: "Sizler kendi hükümetlerinizin kutsal savaş çağrısını da sıkça işittiniz, peygamberin yeşil sancağı altında yürüdünüz, ancak tüm bu kutsal savaşlar sahteydi, yalnızca kendi çıkarlarını düşünen yöneticilere hizmet etti ve sizler, köylüler ve işçiler, bu savaşlardan sonra köle olmaya devam ettiniz... Biz kendi refahınız, kendi özgürlüğünüz ve kendi yaşamınız için sizi kutsal savaşa davet ediyoruz!"⁵⁸

Gerçekten de, muhafazakâr Müslümanlar Sovyet rejimine saldıran karşı-devrimci güçlere katıldıklarında onlara merhamet edilmedi. İmam Necmeddin Gotsinskiy Eylül 1920'de Dağıstan'da Bolşeviklere karşı silahlı bir ayaklanma başlattı. Gotsinskiy'in yaklaşımı selefi Uzun Hacı tarafından şöyle ifade edilmişti: "Mühendisleri, öğrencileri ve [Latin veya Kiril alfabesini kullananları kast ederek] soldan sağa doğru yazan herkesi asmak için ip dokuyorum." Ayaklanma Gotsinskiy'in de ele geçirildiği kanlı bir çarpışmanın sonunda 1925'te bastırıldı.⁵⁹

Sonuç

Lenin ve Trotskiy'in başında bulunduğu Bolşevik önderliğin benimsediği, devrimci partinin -eyleminin değil- sözünün ateist, devletin ise din-karşıtı değil dindışı olması lüzumuna işaret eden Marksist yaklaşım tamamen doğrudu. Çarlık döneminin mirası olan dinin bu dönemin yönetici sınıfıyla olan güçlü iliş-

58) 'Manifesto of the Congress to the Peoples of the East,' *Baku: Congress of the Peoples of the East* (New Park Publications, 1977) içinde, s. 172. Kongre her çeşit sorunla kuşatılmıştır ama bu sorunların derinliklerine burada girmemize olanak yok. Komünist Enternasyonal'in 1922'de toplanan dördüncü kongresi, ikinci kongrede kabul edilen siyaseti düzeltilmiş ve emperyalizme karşı pan-İslamcı gruplarla geçici ittifaklara imkan vermiştir (E H Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, cilt: 3 (Harmondsworth, 1971), s. 476).

59) M Bennigsen Broxup, 'The Last Ghazawat: The 1920-1921 Uprising', Bennigsen Broxup (der), *The North Caucasus Barrier* içinde, a.g.e., s. 112-145. Bennigsen Broxup'a göre yerel Bolşeviklerin kabul ettiği ultra-sol siyasetler de Gotsinskiy'in isyanına desteği artmıştır.

kisine rağmen dini cemaatlere önemli ölçüde özgürlük tanındı. Bolşevik kadrolar, -aralarında Müslümanların da bulunduğu- kendilerini devrimci olarak nitaleyen dini inanç sahiplerine de açıldı. Komünist olmamasına rağmen devrimi destekleyen inanç sahipleri de devlet organlarında önemli görevlere geldiler. Önemli Müslüman örgütlerinden bir kısmı ya tamamen komünist partilere katıldı ya da Bolşeviklerin yanında devrimi savundu.

Müslümanların din özgürlüğü talebi ulusal hak talepleriyle yakından ilişkiliydi. Bolşevikler Müslümanlarla birlikte bu hakları kazanmak için çarlık taraftarlarına ve Rus sömürgecilerine karşı olduğu kadar ultra-solcu komünistlere karşı da mücadele ettiler. Bu haklar inananların üzerine çullanmaya hazırlanan din-karşıtı bir rejimin verdiği tavizler olarak değil, devrim için verilen mücadele ile ve devrimin bir parçası olarak kazanıldı. Bu haklara karşı gelişen saldırılar, pek çoğu iç savaşın ardından devlet aygıtına sızan ve giderek Stalin'i karşı-devrimin lideri olarak görmeye başlayan askerler olan Rus şovenistleri tarafından başlatıldı. Bununla beraber, saldırıyı başlatan söz konusu unsurlar, ulusal ve dini haklardan söz etmelerine karşın Lenin'in yaklaşımını reddeden güçlü ultra-solcu çevreler tarafından desteklendi (Bu yoldaşların büyük bölümü Stalin tarafından ortadan kaldırıldı).

İslami tesettür Lenin önderliğindeki Bolşevikler açısından üzerinde durulan bir konu değildi. Tesettüre karşı saldırı 1927 yılında Rus şovenistleri ve Stalinistler tarafından başlatıldı, bu olay yalnızca birkaç yıl sonra başlayacak olan zorunlu kolektifleştirme faciasının ürkütücü bir habercisiydi. Kadınların tesettürünün zorla kaldırılması Leninizmi başaşağıya çeviren Stalinizmin siyasetiydi. Bu nedenle, Avrupa'daki Müslüman kadınların tesettür hakkını savunmak için ayağa kalkan, Irak, Filistin ve Afganistan'daki işgallere karşı Müslümanlarla birlikte sokağa çıkan, Müslümanların bu işgallere şiddet kullanarak karşı çıkma hakkını savunan ve sol kanat Müslümanlarla Respect türünden birleşik cephe koalisyonlarında birleşen sosyalistler kökleri Lenin ve Trotskiy'e uzanan bir geleneği sürdürüyorlar.